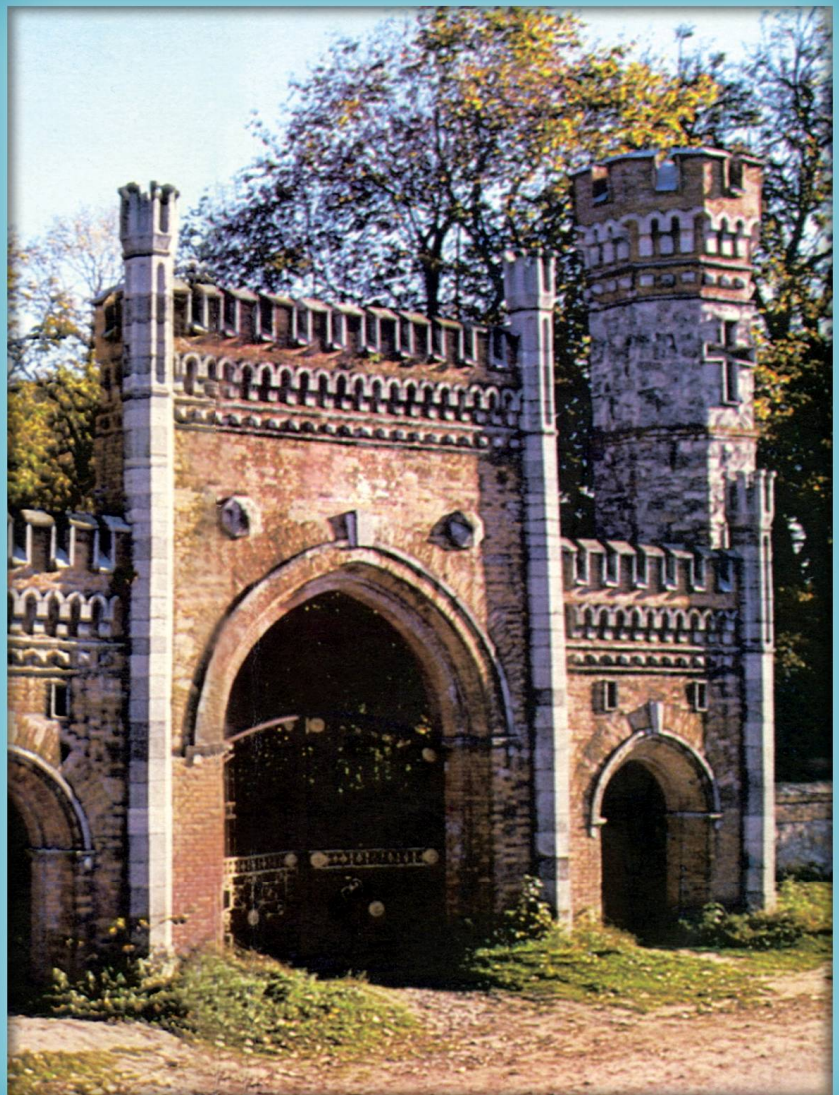

ISSN (print) 2227-183X

ISSN (online) 2413-8762

СУМСЬКИЙ Історико- Архівний Журнал

XXXVI

Сумський Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА
АРХІВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

№ XXXVI

Реєстраційне Свідчення
КВ №16686-5258 ПР від 05.05.2010
ISSN 2227-183X (print)
ISSN 2413-8762 (online)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БАЖАН О.Г. – канд. істор. наук, ст. наук. співроб. (Україна)
БОДНАРЮК Б.М. – д-р істор. наук, доц. (Україна)
БОРЯК Г.В. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ГОНЧАРЕНКО А.В. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ГУРЖІЙ О.І. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
ДАНИЛЕНКО В.М. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ДЕГТЯРЬОВ С.І. – д-р істор. наук, проф., головний редактор (Україна)
ІГНАТУША О.М. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
МАГСУМОВ Т.А. – канд. істор. наук, доц. (Велика Британія)
МЕНЬКОВСЬКИЙ В.І. – д-р істор. наук, проф. (Республіка Білорусь)
НЕСТЕРЕНКО В.А. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ПАПАКІН Г.В. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
РЕЄНТ О.П. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
РІШ В. – асоційований професор з історії (США)
СТЕМПНЯК В. – д-р наук (dr.hab), проф. (Республіка Польща)
СУЛЯК С.Г. – канд. істор. наук (Молдова)
ТЕР-ОГАНОВ Н.К. – доктор історії (Ізраїль)
ЧЕРКАСОВ О.А. – д-р істор. наук, доц. (США)
ШМИГЕЛЬ М. – д-р істор. наук, д-р філософії, доц. (Словацька Республіка)
ЩЕРБАК М.Г. – д-р істор. наук, проф. (Україна)

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного університету (протокол №16 від 24.06.2021 р.)

Наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2019 р. №1643 журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, де можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії за спеціальністю «Історичні спеціальності – 032»

© ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2021
© СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, 2021
© СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А.С.МАКАРЕНКА, 2021
© НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАСЗНАВЦІВ УКРАЇНИ, 2021

SUMY HISTORICAL AND ARCHIVAL JOURNAL

Scientific Journal of History and Archival Science

The journal was first published in 2005

The Journal is indexed by:

**ERIH PLUS
Index Copernicus
MIAR
Research Bib**

EDITORIAL BOARD

Dehtiarov S.I. – Editor in Chief, Dr. (History), Professor (Ukraine)
Bazhan O.G. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)
Bodnariuk B.M. – Dr. (History), Associate Professor (Ukraine)
Boriak H.V. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Cherkasov A.A. – Dr. (History), Professor (USA)
Danylenko V.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Goncharenko A.V. – Deputy Editor, Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)
Gurzhij O.I. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Ignatusha O.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Magsumov T.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (UK)
Menkovsky V.I. – Dr. (History), Professor (Belarus)
Nesterenko V.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)
Papakin H.V. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Reyent O.P. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Risch William Jay – Associate Professor of History (USA)
Shcherbak M.G. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Smigel' Michal – Dr. (History), Ph.D., Adjunct Professor (Slovakia)
Stepniak Wladyslaw – Ph.D., Professor (Poland)
Sulyak Sergey – Ph.D. (History), Associate Professor (Republic of Moldova)
Ter-Oganov Nugzar – Dr. (History) (Israel)

State certificate of registration (reregistration) of printed media:
series KB № 20386-10186ПП from 05.11.2013

Postal Address: 2, Rimskogo-Korsakova st., Sumy city, Ukraine, 40007
department of history, "Sumy Historical and Archival Journal"

E-mail: starsergo2014@gmail.com

Website: <http://shaj.sumdu.edu.ua/?lang=en>

CONTENTS

HISTORY OF UKRAINE

- OSADCHYI Y.M. Building of the XVII century from the Volyntsevo settlement
in the middle Sejm riverside 5
- OLITSKYI V.O. Coverage of the primary education development in 1941–1943
by local press of the Military Command Zone 15
- ILNYTSKYI V.I., MYKHATS R.M. Search and development by Soviet
forces of Ukrainian nationalists on the territory of the Romanian People's
Republic (1955–1957) 27
- BUDIANSKYI D.V. Ivan Kavaleridze's dramaturgy on the Sumy stage 37

WORLD HISTORY

- GANBAROVA S. Territorial claims of Armenia to the Azerbaijan Democratic
Republic in 1918-1920 46
- GONCHARENKO A.V. Formation of the foreign policy course of US president
J.F. Kennedy on the Peoples Republic of China (january-october 1961) 53

On the cover: P.1 – “Grotto of Nymphs” – a park building in the tract Neskuchne near Trostyanets, Sumy region. It was built in 1809 in honor of the Battle of Poltava. Used as an open-air theater. Today it is an architectural monument of national importance; P.4 – “Golden Gate” – Moorish gate, made in the Gothic style in the second half of the XIX century. The gate opened the entrance to the estate of landowner Andriy Myklashevsky in the village of Volokytyne (now Sumy region).

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

- ОСАДЧИЙ Є.М. Споруда XVII століття з городища Волинцеве
у середній течії річки Сейм 5
- ОЛЩЬКИЙ В.О. Висвітлення розвитку початкової освіти у 1941-1943 рр.
місцевою пресою Зони військового командування 15
- ІЛЬНИЦЬКИЙ В.І., МИХАЦЬ Р.М. Розшук та розробка радянськими
силовими органами українських націоналістів на території Румунської
Народної Республіки (1955–1957) 27
- БУДЯНСЬКИЙ Д.В. Драматургія Івана Кавалерідзе на сумській сцені 37

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

- ГАНБАРОВА С. Територіальні претензії Вірменії до Азербайджанської
Демократичної Республіки у 1918-1920-х роках 46
- ГОНЧАРЕНКО А.В. Формування зовнішньополітичного курсу президента
США Дж.Ф. Кеннеді щодо КНР (січень-жовтень 1961 р.) 53

На обкладинці: С.1 – “Грот Німф” – паркова споруда в урочищі Нескучне поблизу м. Тростянець Сумської області. Зведена у 1809 році на честь Полтавської битви. Використовувалася як театр під відкритим небом. Нині пам’ятка архітектури національного значення; С.4 – “Золоті ворота” – мавританські ворота, виконані у готичному стилі у другій половині XIX ст. Ворота відкривали в’їзд до садиби поміщика Андрія Миклашевського у селі Волокитине (нині Сумської області).

HISTORY OF UKRAINE / ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.5

YEVHEN M. OSADCHYI

PhD (History), Institute of Applied Physics, National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)

**BUILDING OF THE XVII CENTURY FROM THE VOLYNTSEVO SETTLEMENT
IN THE MIDDLE SEJM RIVERSIDE**

Abstract. The article is devoted to the results of archaeological excavations of the Volyntsevo hillfort in 1981. The beginning of the study of this archaeological monument began at the beginning of the 20th century by the local landowner A. Shechko. Part of the archaeological collection was transferred to the Kursk Museum. In 1948, research on the site was carried out under the leadership of V. Dovzhenko. In the northwestern part of the rampart, a rampart was cut. In 1981, O. Sukhobokov continued excavations of the hillfort. Their goal was to clarify the design features of the floor shaft. For this, two excavations were laid – the first in the center, the second in the northeastern part of the rampart. As a result of the research, part of the rock outgrowth was discovered, consisting of untreated cobblestones of local quartzite. It was located near the shaft, but it was not structurally connected with it. The stratigraphy of the rampart in excavation II indicates that the stone pavement is later than the remains of the rampart's wooden structure. This construction is an independent archaeological site and, most likely, dates back to the period after the middle of the 13th century. Near the pavement, at a depth of 1.2 – 1.5 m, ground burials were found, made according to the Christian burial rite.

This object may be the remains of the stone foundation of a significant structure that perished in a large fire. This is evidenced by a significant amount of ash, ash and burnt clay.

It is known from documents that at the beginning of the 17th century, there was a noble estate near the hillfort, which belonged to Andrei Trifonov from the city of Putivl. The main type of planning of the noble small-manor estate was the manor's yard with outbuildings and peasant houses. A wooden church was located nearby on a hill. The documents of the middle of the 17th century contain information that the church of St. Nicholas the Wonderworker was located on the territory of the Volyntsevo village, built before 1639 and burned down in 1663.

Thus, it can be assumed that the remains of the stone foundation of a wooden church from the early 17th century. It burned down during the fire and was no longer recovered.

Keywords: Oleg Sukhobokov, Volyntsevo settlement, hillfort, Middle Sejm Riverside, 17th century.

Citation. Osadchyi Y.M. Building of the XVII century from the Volyntsevo settlement in the middle Sejm riverside. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XXXVI. 2021. Pp. 5-14. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.5

ОСАДЧИЙ Є.М.

Кандидат історичних наук, Інститут прикладної фізики НАН України (Україна)

**СПОРУДА XVII СТОЛІТТЯ З ГОРОДИЩА ВОЛИНЦЕВЕ
У СЕРЕДНІЙ ТЕЧІЇ РІЧКИ СЕЙМ**

Анотація. У статті наводяться дані про об'єкт XVII століття з розкопок О.В. Сухобокова на городищі у с. Волинцеве Путивльського району 1981 р. Ця споруда була виявлена біля внутрішньої частини валу, поряд з дерев'яними конструкціями давньоруського часу. Конструктивно вона не пов'язана з оборонними будівництвом, а

стратиграфічна ситуація свідчить про більш пізній, ніж XII – перша половина XIII ст., час будівництва. Висловлено припущення, що ця споруда може бути рештками храму, збудованого на городищі у середині XVII століття.

Ключові слова: Олег Сухобоков, Волинцеве, городище, середня течія річки Сейм, XVII століття.

Цитування. Осадчий Є.М. Споруда XVII століття з городища Волинцеве у середній течії річки Сейм // Сумський історико-архівний журнал. №XXXVI. 2021. С.5-14. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.5

Городище у с. Волинцеве в давньоруський час входило до складу Путивльського удільного князівства. Путивль був місцем, де сходилися кілька важливих шляхів, що вели з півночі на південь та із заходу на схід. Один з таких шляхів вів на південь до Псла та Ворскли, і далі, у Степ. Городище знаходилося на одній з переправ через р. Сейм на Псільській дорозі. Цей шлях з'явився ще у давньоруський час і продовжував функціонувати XV-XVII ст.

Про перші спроби дослідження городища у с. Волинцеве є відомості у щоденникових записах директора Путивльського краєзнавчого музею Д.В. Шарапова. В ньому йдеться про те, що на початку XX ст. курський дворянин О.П. Шечков здійснював невеликі розкопки на городищі Курган. У с. Волинцеве знаходився один з його маєтків, який розташовувався поблизу городища на березі протоки Горн (Терентьєва, 2009: 177). На початку XX ст. аматорські розкопки археологічних об'єктів були поширеним явищем серед представників інтелігенції та освіченого дворянства. Часто метою таких розкопок був пошук предметів з дорогоцінних металів або скарбів для власних колекцій. Однак знахідки з городища не були втрачені, а передані до Курського музею, де зберігаються із записом, що вони походять з Дороголевого городища біля с. Волинцеве (Стародубцев, Апальков, 1994: 30-32).

У 1925 р. першим директором Путивльського краєзнавчого музею П.М. Коренєвим здійснено обстеження городищ та селищ навколо Путивля. На городищі біля с. Волинцеве було зібрано кераміку типу зольників та зафіксовано дані про знахідку на території городища горщика з бронзовими прикрасами (Лепьошкін, 2009: 195).

Наступним директором Путивльського краєзнавчого музею був Д.В. Шарапов. У його щоденнику "Разные заметки" йдеться про те, що у с. Волинцеве є круглий Курган посеред болота, звідки вимиваються кістки, а поміщик О.П. Шечков знаходив там золоті прикраси. Цей запис зроблений у 1936 р. і зберіг згадки про аматорські розкопки на городищі (Лепьошкін, 2009: 203). Ним же записано дані про те, що місцевим селянином під час риття льоху було викопано та зруйновано горн для обпалення керамічних виробів, а поряд знайдено кучу риб'ячої луски та срібний кругляк із зображенням цифри "8" (Лепьошкін 2009: 209).

До середини XX ст. Волинцевське городище лишалося невідомим науковому загалу. Відкривачем пам'ятки вважається Д.Т. Березовець. У 1947 р. під час археологічної розвідки вчений цілий день присвятив вивченню документів з архіву Путивльського музею, де познайомився зі списками археологічних пам'яток Путивльського району (Березовець, 1947: 4). Наступного року Д.Т. Березовець здійснив розвідкове шурфування городища за результатами якого вирішено провести стаціонарні розкопки. Дослідженнями на городищі керував В.Й. Довженок. В результаті було зроблено розріз валу, розкопано три поховання за обрядом інгумації, кілька жител і господарських ям. Загальне датування пам'ятки було встановлено в межах IX-X ст. (Довженок, 1952: 267).

У 1981 р. О.В. Сухобоковим було продовжено вивчення городища. З метою уточнення конструкції напільного валу було закладено два розкопи – один в центрі, другий – у північно-східній частині валу. Досліджена площа становила майже 200 м². Крім конструкції валу роменсько-давньоруського часу було відкрито кілька безінвентарних поховань і рештки фундаменту складеного з необроблених брил місцевого кварциту (Сухобоков, 1982: 65-72).

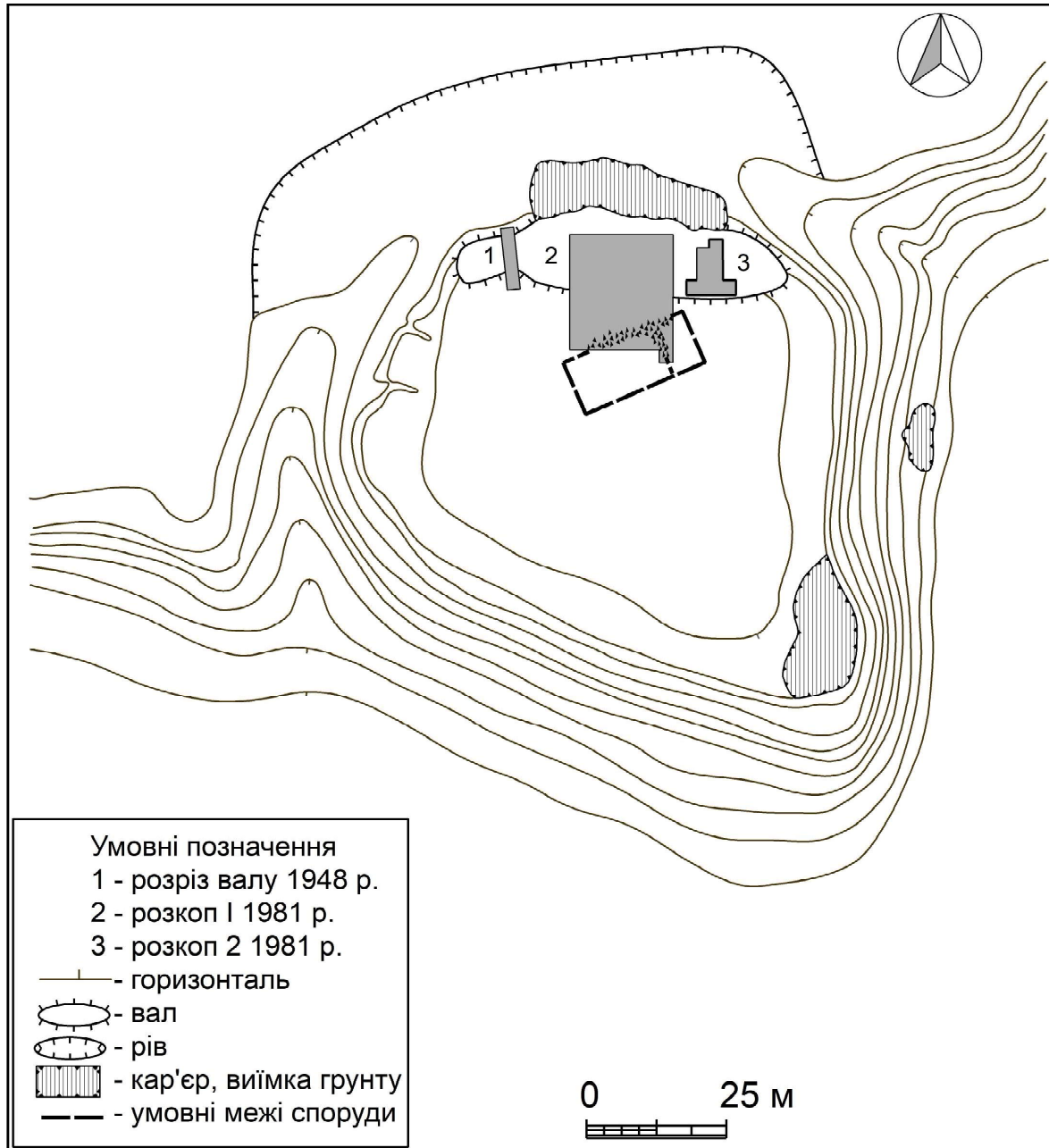

Рис. 1. Городище “Волинцеве” в ур. Курган з нанесеними розкопами.
План Є.М. Осадчого та О.В. Короті

Результати цих розкопок були опубліковані у спільній монографії О.В. Сухобокова та С.П. Юренка “Давній Путивль”, де викладені основні ідеї, висловлені керівником розкопок, але у значно скороченій формі і без креслень. У роботі також є абзац де висловлені сумніви щодо ототожнення городища Волинцеве з Дороголевським городищем з писемних джерел XVII-XVIII ст. (Сухобоков, Юренко, 2019: 80-89).

У 2021 р. Є.М. Осадчим та О.В. Качурою спільно з А.В. Кульоміною (оператор БПЛА) було обстежено городище в ур. Курган та поселення і могильник в ур. Стан. Знятий новий план комплексу з позначенням меж поширення культурного шару (рис. 1, 2). Під час роботи з документами XVII ст., присвяченими питанням землеволодіння у Путивльському повіті, автором було знайдено згадки про існування невеликого курганного могильника поблизу Дороголевського городища над р. Горн. У межевому документі “Виписка про розмежування землеволодінь поміщиків Волинцевих, Трифонових, Черепових та інших” йдеться про розділення значного помістя, що належало сім’ї путивльських поміщиків Трифонових, що розташовувалося поблизу Дороголевського городища. В тексті згадується, що “... в Дороголевском над Горною з Городищем ... столб по правую сторону дороги, у Курганцов а от дороги от столба направо в круте подле Курганцов по правую сторону Курганцов петдесят пять сажень до дубка. ... а столб у речки Горны, направе, в пяти сажнях от столба направе вниз речкою Горною...” (ПКМ. №331, КВ №4840). Таким чином, курганный могильник можна локалізувати на північний схід городища, над річкою Горн, а саме там, де за знаходився ґрунтовий могильник волинцевської культури (ур. Стан).

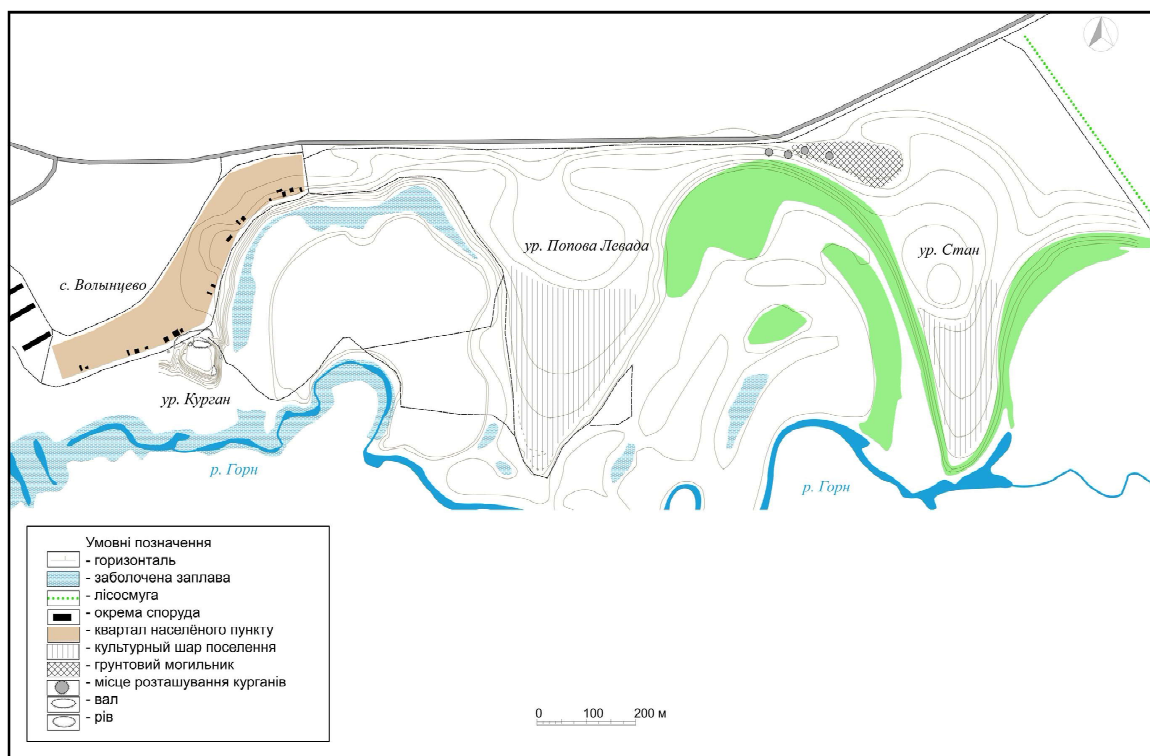

Рис. 2. Розташування археологічних пам'яток поблизу с. Волинцево. План Є.М. Осадчого

Одним з об'єктів, виявлених 1981 р. в розкопі I, є вимостка з необробленого кварциту, зафіксована на глибині 1,4 – 1,6 м (рис. 3, 5). О.В. Сухобоков вважав, що вона могла бути частиною конструкції валу і запобігала його розповзанню. Така інтерпретація входить у протиріччя з висновками автора розкопок щодо дерев'яної конструкції валу, а це кліть з дерев'яних колод розміром близько 1,8 x 2,1 м (Сухобоков, 1982: 66).

Отже, в конструкції оборонних споруд городища не було потреби у мощенні нижньої частини кам'яною вимосткою. Майже всі дерев'яні елементи конструкції валу були зафіксовані у квадратах з номерами від 4 до 6, тобто у середній частині валу. Це не протирічить загальному плануванню конструкції валу давньоруського часу.

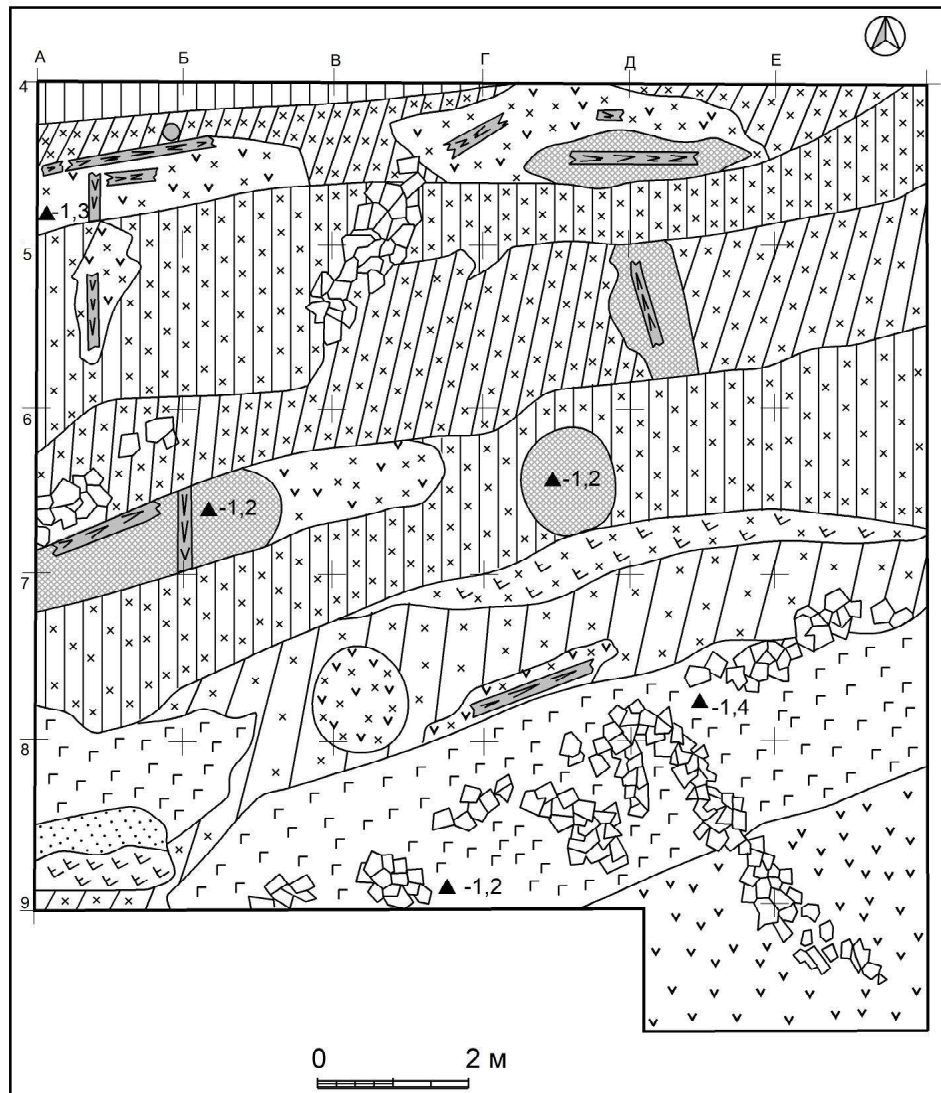

Рис. 3. План розкопу 1 за О.В. Сухобоковим

Розглянемо загальну стратиграфічну ситуацію розкопу I. За спостереженнями О.В. Сухобокова ґрунт в розкопі був легкий, рихлий з великим вмістом попелу та вугілля. В заповненні зафіксовано значну кількість фрагментів обпаленої глини, інколи досить значних розмірів, в той час як в розкопі II дрібні фрагменти обпаленої глини зустрінуті у незначній кількості. Серед об'єктів, що привернули увагу дослідника, є кілька стовпів,

які не були конструктивно пов'язаними зі зрубною конструкцією. Застосування стін стовпової конструкції перестає застосовуватися в оборонному будівництві наприкінці X – на початку XI ст. (Моргунов, 2009: 67).

Окремо слід згадати про рештки підпорної стіни, виявленої у квадратах Б-Е-8-9. Вона була виявлена на тій же глибині, що і кам'яна вимостка. Натомість у розкопі II ситуація зі стратиграфією дещо відрізняється. Грунт валу тут більш щільний, а у заповненні зустрічаються лише фрагменти обгорілих дерев'яних конструкцій, пов'язаних з клітьми розкопу I (рис. 3, 4).

Таким чином, у розкопі I, крім безпосередньо оборонних конструкцій, було виявлено і частково досліджено окремий археологічний об'єкт. Як видно з креслення, кам'яна вимостка зафіксована у квадратах з номерами від 7 по 9, тобто цей об'єкт розташований за межами внутрішньої лінії валу, а його орієнтація не співпадає з напрямком самого валу. Щодо часу виникнення цього об'єкта прямих вказівок на це не виявлено. Кам'яні обкладки та креpidи в конструкції оборонних споруд відомі на сіверянському городищі Гаївщина і датуються IX-X ст. Їх походження пов'язується з греко-болгарськими традиціями (Моргунов, 2009: 77). Але кам'яна обкладка на городищі Гаївщина є основою оборонної конструкції, а вимостка на городищі Волинцеве знаходиться поза межами валу. Вона утворилася вже після його формування, про що свідчить рихлість ґрунту в розкопі I на відміну від розрізу валу В.Й. Довженка 1948 р. та розкопу II.

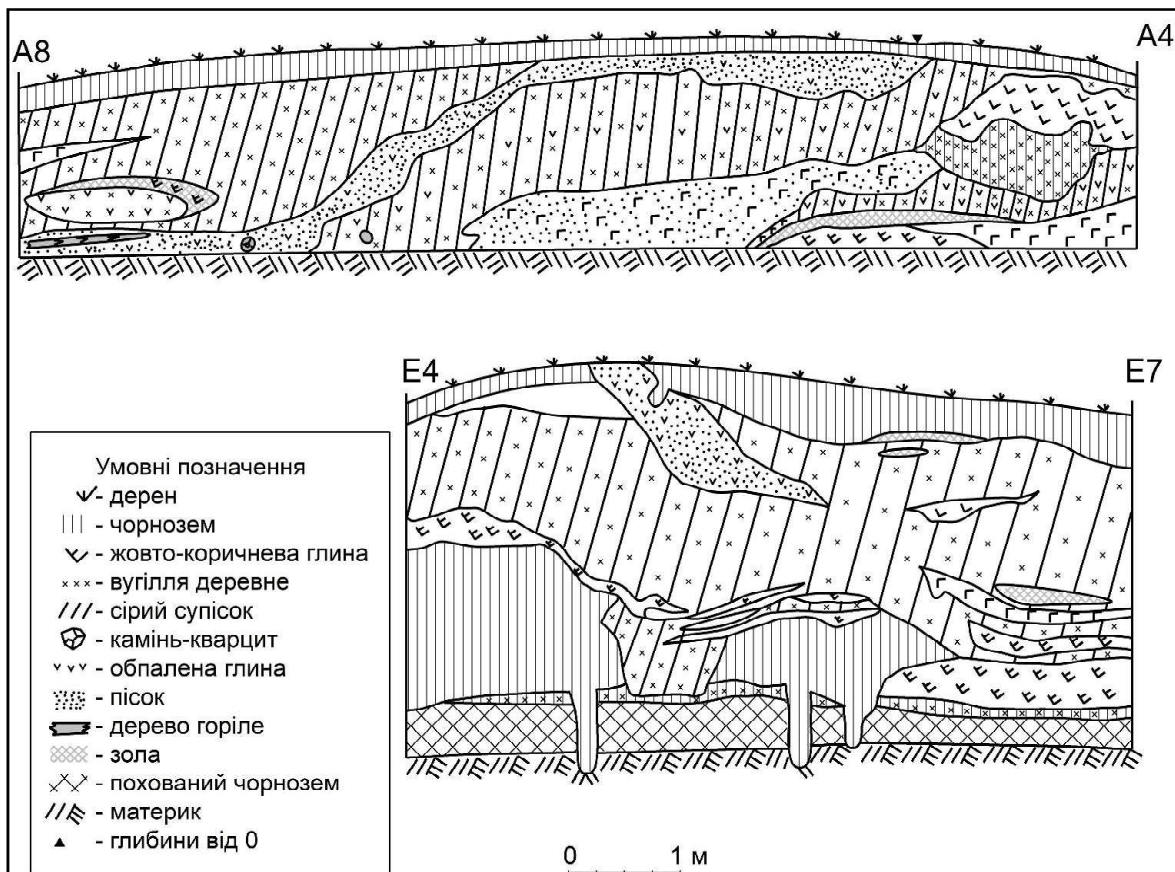

Рис. 4. Профілі розкопу 1 за О.В. Сухобоковим

На сьогодні даних про заселення городища після середини XIII ст. не виявлено, а є відомості про існування “под городищем под Дороголевским селища”, яке з початку XVII ст. належало Андрію Трифонову (ПКМ №332, КВ № 4841). Зважаючи на дані писемних джерел та результати археологічних досліджень можна запропонувати кілька варіантів інтерпретації цього об’єкта.

Перший – це рештки споруди оборонного призначення типу башти. Зважаючи на те, що напільні укріплення мали щонайменше 4 будівельних періоди, виділені О.В. Сухобоковим, перед будівництвом башти вал вже був досить високим (Сухобоков, Юренко, 2019: 88). Башта на городищі могла виконувати роль спостережної, адже воно знаходилося на важливій переправі через р. Сейм. Дороголевське городище разом з Глушецьким, контролювало переправу через Сейм. Спостережні башти, відомі за писемними та археологічними даними, розташовані значно південніше і мали вигляд невеликого майданчика з довжиною сторони 9-10 м. Для будівництва самих башт використовувалася конструкція на стовпах, а поряд знаходилися споруди для сторожі (Осадчий, Коротя, 2015: 26, 35, 83-84).

Другий – садибний будинок, що належав сім’ї путивльських дворян Трифонових. На “Геометрическом генеральном плане города Путивля и его уезда состоящего в Курском наместничестве, сочиненный в Курской межевой конторе в 1785 году” та “Атласе Путивльского уезда Курской губернии” позначене село Волинцеве, а південніше, на березі протоки Горн, знаходиться Дороголевское городище (РГАДА. Ф. 1356. Оп. 1. Ч. 1. Д. 1962; РГАДА. Ф. 1356. Оп. 1. Ч. 1. Д. 1964). Ці карти дозволяють надійно ототожнити городище у с. Волинцеве з Дороголевським городищем.

Розташування садиб в межах старих укріплень роменсько-давньоруського часу відоме на території Чернігово-Сіверщини, але виключно на територіях, що входили до складу Речі Посполитої (Осадчий, 2016: 116-129). На сьогодні поки що невідомі укріплені садиби путивлян, що знаходилися на городищах. Будівництво укріплень в Московському царстві було виключно державним або монастирським. У разі небезпеки або війни населення з навколишніх сіл вимушено було ховатися в навколишніх лісах та болотах, а поміщики та діти боярські поповнювали гарнізон найближчої фортеці. До того ж культурних решток, пов’язаних з функціонуванням цієї садиби під час розкопок виявлено не було.

Третій варіант – церква. Він найбільше підходить для пояснення результатів археологічних досліджень. Для улаштування фундаменту поверхня була вирівняна, внутрішня частина валу зрізана не до материкової глини, тому для надання стійкості стінам була застосована кам’яна вимостка у якості стрічкового фундаменту не тільки несучих стін, а й внутрішньої перегородки. Церква мала зрубну конструкцію доповнену стовпами. Про наявність на городищі церкви можуть вказувати і поховання, здійснені за православним обрядом. Садиба А. Трифонова розташовувалася поряд з городищем. Ймовірно, вона не міняла свого розташування аж до початку XX ст. і займала мис, утворений впадінням р. Духанівка в протоку Горн. Це захищена природою місцевість, придатна для ведення сільського господарства та промислів. Городище є найвищою точкою в навколишньому ландшафті і мало відособлене розташування, зручне для будівництва храму та кладовища. Розташування церкви поряд з садибою поміщика було типовим для Путивльського краю у XVII-XIX ст.

За даними писемних джерел відомо, що у с. Волинцеве існувала церква на честь Миколи Чудотворця. Перша згадка про храм датується 7147 (1639) р. Церкві належали 4 десятини землі та прибуток – один рубль 18 алтин. У 7170 (1662) р. церква була розорена (Холмогоров, 1913: 53).

Доля цієї споруди підтверджується результатами археологічних досліджень. На велику пожежу вказують значна кількість обгорілих дерев'яних стовпів та колод, не пов'язаних з конструкцією валу та великих шматків обпаленої глини. Про масивність споруди свідчить шар вугілля та попелу, що залягав одразу під дереном та мав потужність до 0,7 м (Сухобоков, 1982: 61).

З функціонуванням церкви можуть бути пов'язані інгумації, здійснені за християнським обрядом (рис. 5). Перші поховання на городищі виявлені у 1948 р. Д.Т. Березовцем (Довженко, 1952: 252). У 1981 р. археологічна експедиція під керівництвом О.В. Сухобокова виявила ще 8 поховань, які знаходилися у північній частині городища. Всі вони не мали супроводжуючого інвентарю, що ускладнює їх датування. О.В. Сухобоков припускав, що частина з них (пох. 1 та 2) можуть бути пізньосередньовічними, решта (пох. 3-8) – давньоруськими (Сухобоков, 1982: 65-66). Як аргумент для датування наводилися непрямі ознаки часу поховання – глибина, наявність домовин та підсипок з вугілля та золи. У монографії “Давній Путивль” дата поховань була дещо скоригована з урахуванням загального датування пам'ятки – друга половина XIII ст. і віднесена до золотоординського часу (Сухобоков, Юренко 2019: 88).

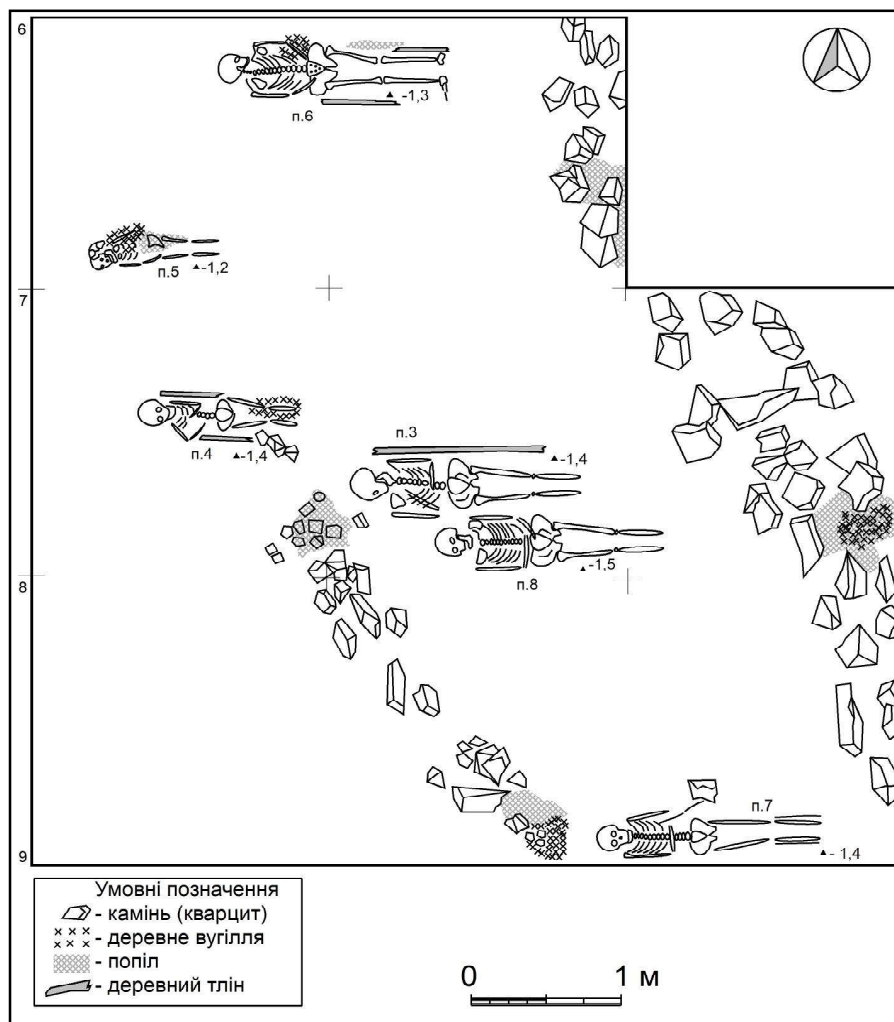

Рис. 5. План поховань та кам'яна вимостка у розкопі 1 за О.В. Сухобоковим

Застосування у поховальному обряді підсипок з попелу та деревного вугілля побутувало у сіверян у кінці X – на початку XI ст., у час переходу від поховань за язичницьким обрядом до християнського. Але попіл та зола могли потрапити до поховальних ям з заповнення валу городища. Під час дослідження валу О.В. Сухобоков відмічав значну насиченість ґрунту деревним вугіллям та золою.

Крім того, у заповненні поховання 4 виявлений кістяний гольник, а у похованні 5 – фрагмент браслета з зеленого скла. Ці предмети мають датування XII – першою половиною XIII ст. та потрапили до заповнення поховальної ями з культурного шару, а отже поховання були здійснені після середини XIII ст. Глибина поховань також не може бути чітким хронологічним маркером. Поховання 3-8 виявлені під самим валом, тому їх глибина становить 1,2 – 1,5 м. від 0 (Сухобоков, 1982: 63-64). А поховання, досліджені Д.Т. Березовцем на майданчику городища, знаходилися на глибині всього 0,4 – 0,6 м (Довженко, 1952: 252).

Таким чином, глибина поховань без урахування потужності насипу валу не перевищує 1 м. Така традиція є досить типовою як для давньоруського так і для московського часу. Вона має широкий хронологічний діапазон від появи перших християнських трупопокладень до початку XVIII ст., коли Петром I було видано указ про глибину поховання не менше ніж 3 сажні. Отже, поховання, виявлені Д.Т. Березовцем та О.В. Сухобоковим не можуть бути однозначно визначені як давньоруські. Щодо датування інгумацій золотоординським часом, то слід зважити на відсутність синхронних матеріалів на городищі та селищі.

Отже, аналіз результатів археологічних досліджень городища у с. Волинцеве дає можливість висловити попередні висновки. Серед конструкцій оборонного призначення виділяється об'єкт, частково досліджений у південній частині розкопу. Кам'яна вимостка є рештками фундаменту масивної будівлі, зведеної поряд з валом. В плані вона п'ятистінна, мала зрубну конструкцію, доповнену стовпами. Найбільш ймовірний варіант атрибуції споруди – церква. Щодо дати її спорудження є припущення, що це відбулося у першій половині XVII ст., коли поруч з городищем існувало селище, що належало путивлянину Андрію Трифонову. За писемними джерелами церква Миколи Чудотворця існувала з 1639 по 1662 рр. та загинула у пожежі. Ймовірно, після цього храм було перенесено на територію села Волинцеве, а територія городища використовувалася як парафіяльне кладовище.

Література:

Березовець, 1947 – *Березовець Д.Т.* Відвіт про розвідки на Путивльщині в 1947 році // НА ІА НАН України. – 1947/30. Інв. № 1841.

Березовець, 1952 – *Березовець Д.Т.* Дослідження на території Путивльського району в 1952 р. // Археологічні пам'ятки УРСР. К. Т.ІІ. 1952. С. 242-250.

Довженко, 1952 – *Довженко В.Й.* 1952. Розкопки біля с. Волинцевого, Сумської області // Археологічні пам'ятки УРСР. К., 1952. Т. ІІІ. С. 251-270.

Лєпєшкін, 2009 – *Лєпєшкін О.Д.* Директор Путивльського краєзнавчого музею Дмитро Васильович Шарапов // Путивльський краєзнавчий збірник. Вип 5. 2009. С. 185-216.

Моргунов, 2009 – *Моргунов Ю.Ю.* Деревяно-земляные укрепления Юго-Восточной Руси X-XIII веков. М.: Наука. 2009. 303 с.

Осадчий, 2016 – *Осадчий Є.М.* Укріплені двори південного заходу Чернігово-Сіверщини середини XVII століття // Праці Центру пам'яткознавства. Збірник наукових праць. Київ: Вид. ЦП НАНУ і УТОПІК, 2016. Вип. 29. С. 116-130.

Осадчий, Коротя, 2015 – *Осадчий Є.М., Коротя О.В.* Замки та фортеці Сумщини XVII – XVIII ст.: ілюстрований довідник. Київ: Вид. Олег Філюк. 2015. 155 с.

ПКМ – Путивльський краєзнавчий музей.

РДАДА – Російський державний архів давніх актів.

Стародубцев, Апальков, 1994 – *Стародубцев Г.Ю., Апальков А.Н.* Коллекция славянских древностей из собрания Курского государственного областного музея археологии // Проблемы ранньослов'янської і давньоруської археології Посейм'я. Білопілья. 1994. С. 30-32.

Сухобоков, 1981 – *Сухобоков О.В.* Отчёт о работе Левобережной славяно-русской экспедиции АН УССР в 1979-1981 гг. // НА ІА НАН України. 1982/2.

Сухобоков, Юренко, 2019 – *Сухобоков О.В., Юренко С.П.* Давній Путивль. Київ-Суми: Університетська книга, 2019. 344 с.

Терентьєва, 2009 – *Терентьєва В.М.* Внесок П.М. Коренєва у становлення фондової колекції Путивльського краєзнавчого музею. Додаток. “Історія музею 1918-1932 гг.” // Путивльський краєзнавчий збірник, 2009. Вип 5. С. 171 – 184.

Холмогоров, 1913 – *Холмогоров В.И.* Материалы для истории церквей Курской, Харьковской, Орловской, Черниговской и Воронежской губ., городов и станиц Донской области по приходным окладным книгам жилых данных церквей Патриаршего казенного приказа 7136 (1628) – 1746 гг. М.: Тип. Рус. т-ва, 1913. [4], 220, 193-197 с., 23.

References:

Berezovets, 1947 – *Berezovets D.T.* Vidchit pro rozvidky na Putyvlshchyni v 1947 rotsi [Intelligence report in the Putivl region in 1947] // NA ІА НАН Ukrayiny. – 1947/30. Inv. № 1841.

Berezovets, 1952 – *Berezovets D.T.* Doslidzhennya na terytoriyi Putyvl'skoho rayonu v 1952 r. [Research in the Putivl region in 1952] // Arkheolohichni pam'yatky URSR. K. T.III. 1952. S. 242-250.

Dovzhenok, 1952 – *Dovzhenok V.Y.* 1952. Rozkopky bilya s. Volyntsevoho, Sum'skoyi oblasti [Excavations near the village of Volyntsevo, Sumy region] // Arkheolohichni pam'yatky URSR. K., 1952. T. III. S. 251-270.

Leposhkin, 2009 – *Leposhkin O.D.* Dyrektor Putyvl'skoho krayeznavchoho muzeyu Dmytro Vasylyshchyn Sharapov [Director of the Putivl Museum of Local Lore Dmitry Vasilievich Sharapov] // Putyvl'sky krayeznavchyy zbirnyk. Vyp 5. 2009. S. 185-216.

Morhunov, 2009 – *Morhunov Yu. Yu.* Derevo-zemlyanye ukreplenyya Yuho-Vostochnoy Rusy X-XIII vekov [Wood and earth fortifications of South-Eastern Russia X-XIII centuries]. M.: Nauka. 2009. 303 s.

Osadchyy, 2016 – *Osadchyy Ye.M.* Ukripleni dvory pivdennoho zakhodu Chernihovo-Sivershchyny seredyny XVII stolittya [Fortified courtyards of the South-West of Chernihiv-Sivershchyna mid-17th century] // Pratsi Tsentru pam'yatkoznavstva. Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Vyd. TSP NANU i UTOPIK, 2016. Vyp. 29. S. 116-130.

Osadchyy, Korotya, 2015 – *Osadchyy Ye.M., Korotya O.V.* Zamky ta fortetsi Sumshchyny XVII-XVIII st.: ilyustrovany dovidnyk [Castles and fortresses of Sumy region of the 17th – 18th centuries: (illustrated guide)]. Kyiv: Vyd. Oleh Filyuk. 2015. 155 s.

PKM – Putyvl'sky krayeznavchyy muzey [Putivl Museum of Local Lore].

RDADA – Rosiysky derzhavnyy arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts].

Starodubtsev, Apal'kov, 1994 – *Starodubtsev H. Yu., Apal'kov A.N.* Kolleksiya slavyanskikh drevnostey iz sobraniya Kurskogo gosudarstvennogo oblastnogo muzeya arheologii [Collection of Slavic antiquities from the collection of the Kursk State Regional Museum of Archeology] // Problemy rannoslovesyanskoy i davnorusskoy arkheolohiyi Poseymya. Bilopillya. 1994. S. 30 – 32.

Sukhobokov, 1981 – *Sukhobokov O.V.* Otchet o rabote Levoberezhnoy slavyano-russkoy ekspeditsii AN URSR v 1979-1981 gg. [Report on the work of the Left Bank Slavic-Russian Expedition of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in 1979-1981] // NA ІА НАН України. 1982/2.

Sukhobokov, Yurenko, 2019 – *Sukhobokov O.V., Yurenko S.P.* Davniy Putivl [Ancient Putivl]. Kyiv-Sumy: Universytetska knyha, 2019. 344 s.

Terentyeva, 2009 – *Terentyeva V.M.* Vnesok P.M. Korenyeva u stanovlennya fondovoyi kolektsiyi Putyvl'skoho krayeznavchoho muzeyu. Dодatok. “Ystoryya muzeyu 1918-1932 hh.” [Korenev P. in the formation of the fund collection of the Putivl Museum of Local Lore] // Putyvl'sky krayeznavchyy zbirnyk, 2009. Vyp 5. S. 171-184.

Kholmogorov, 1913 – *Kholmogorov V.Y.* Materyaly dlya ystoryy tserkvey Kurskoy, Khar'kovskoy, Orlovskoy, Chernyovskoy y Voronezhskoy hub., horodov y stanyts Donskoy oblasti po prykhodnym okladnym knyham zhylykh dannyykh tserkvey Patryarsheho kazennoho prykaza 7136 (1628) – 1746 hh. [Materials for the history of churches in Kursk, Kharkov, Oryol, Chernigov and Voronezh provinces, cities and villages of the Don region according to the income accounting books of residential data of churches of the Patriarchal Treasury Order 7136 (1628) – 1746.] M.: typ. Rus. t-va, 1913. [4], 220, 193-197 s., 23.

Отримано 19.04.2021

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.15

VIACHESLAV O. OLITSKYI

PhD (History), Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko (Ukraine)

**COVERAGE OF THE PRIMARY EDUCATION DEVELOPMENT IN 1941–1943 BY
LOCAL PRESS OF THE MILITARY COMMAND ZONE**

Abstract. *The aim of the study is to reveal the coverage of forming and developing of primary education in the zone of military command by the local press. The methodology is based on the use of general scientific and special-historical research methods, including problem and chronological, comparative-historical, typological, etc. Scientific novelty. For the first time in modern Ukrainian historiography, the local press of the military command zone of the Nazi occupation period became the object of study with the focus on primary education. The classification of local press publications on establishing and developing primary education in the military command zone was proposed. Conclusions. Materials of the local press are an important source for researching the restoration and development of primary education in the zone of military command. Functioning the local newspapers was due to the support of the occupying power, the press was seen as one of the elements of propaganda. This affected the content of periodicals and the way of presenting information. Due to a number of reasons, including low circulation and delivery problems, propaganda through local periodicals had certain effect only in some regions. A number of newspaper publications revealed the peculiarities of everyday life in the occupied territories, including the re-establishment and development of primary education. Such materials can be divided into several groups: coverage of organizing and features of the educational process; statistical data, didactic materials; characteristics of pedagogical staff and their professional development. They were the least exposed to propaganda, their authors were mostly members of local authorities. Publications on primary education concerned the administrative units where newspapers were published, and they did not contain general materials. Some of the publications dealt with specific tasks related to restoring and developing educational institutions, the educational process and the results of their implementation. There is a significant segment of material of the critical nature, mainly in relation to teachers: their appearance, behavior, teaching methods. Such notes were mostly impersonal, while praising information was always personal. Articles on the educational process were more influenced by propaganda and were placed on the front pages.*

Keywords: *World War II, military command zone, primary education, occupation, press, propaganda.*

Citation. Olitskyi V.O. Coverage of the primary education development in 1941–1943 by local press of the Military Command Zone. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XXXVI. 2021. Pp. 15-26. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.15

ОЛІЦЬКИЙ В.О.

Кандидат історичних наук, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
(Україна)

**ВИСВІТЛЕННЯ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ У 1941–1943 РР.
МІСЦЕВОЮ ПРЕСОЮ ЗОНИ ВІЙСЬКОВОГО КОМАНДУВАННЯ**

Анотація. *Мета дослідження полягає у розкритті висвітлення місцевою пресою становлення та розвитку початкової освіти у зоні військового командування. Методологія ґрунтується на використанні загальнонаукових і спеціально-історичних методів дослідження, у тому числі проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного, типологічного та ін. Наукова новизна. Уперше у сучасній українській історіографії місцева*

преса зони військового командування періоду нацистської окупації стала об'єктом вивчення через призму розвитку початкової освіти. Запропоновано класифікацію публікацій місцевої преси стосовно становлення та розвитку початкової освіти у зоні військового командування. Висновки. Матеріали місцевої преси є важливим джерелом вивчення відновлення та розвитку початкової освіти в зоні військового командування. Функціонування місцевих газет відбувалося завдяки підтримці окупаційної влади, преса розглядалася як один із елементів пропаганди. Це впливало на інформаційне наповнення часописів та спосіб подачі інформації. У зв'язку із рядом причин, у тому числі малими тиражами та проблемами доставки, пропаганда засобами місцевої періодики мала певний ефект лише в окремих районах. Ряд газетних публікацій розкривали особливості повсякденного життя на окупованій території, у тому числі питання відновлення та розвитку початкової освіти. Такі матеріали умовно можна поділити на кілька груп: висвітлення організації та особливостей навчального процесу; статистичні дані; дидактичні матеріали; характеристика педагогічних кадрів та підвищення їх кваліфікації. Вони найменше піддавалися пропаганді, їх авторами були переважно члени місцевих управ, які безпосередньо займалися галуззю освіти. Публікації присвячені початковій освіті стосувалися адміністративних одиниць на яких видавалися газети, відсутні статті загального характеру. Частина матеріалів стосувалася конкретних завдань щодо відновлення та розвитку навчальних закладів та освітнього процесу і підсумків по їх виконанню. Наявний значний сегмент матеріалу критичного характеру, переважно щодо педагогічних кадрів: їх зовнішнього вигляду, поведінки, методики викладання. Такі замітки були переважно безособовими, а інформація похвального характеру завжди була персональною. Статті щодо виховного процесу більше піддавалися впливу пропаганди та розміщувалися на перших шпальтах.

Ключові слова: Друга світова війна, зона військового командування, початкова освіта, окупація, преса, пропаганда.

Цитування. Оліцький В.О. Висвітлення розвитку початкової освіти у 1941-1943 рр. місцевою пресою Зони військового командування // Сумський історико-архівний журнал. №XXXVI. 2021. С. 15-26. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.15

Друга світова війна залишається актуальним полем досліджень як для світової, так і вітчизняної історичної науки. В Україні після розпаду СРСР відбулося переосмислення багатьох історичних подій, у тому числі пов'язаних із цією війною. Традиційно інтерес істориків спрямовувався переважно на військові дії, політичні процеси, нацистську каральну систему, ідеологію тощо. Із зміщенням акцентів на історію повсякдення, актуалізувалися деякі інші проблеми, серед яких і розвиток освіти в роки окупації. Проте, недостатньо дослідженими залишається значна кількість питань пов'язаних із Другою світовою війною та окупаційним режимом в Україні. Одним із таких є висвітлення місцевою пресою розвитку початкової освіти на окупованих територіях. Традиційно, преса періоду окупації сприймалася виключно як пропагандистський засіб окупаційної адміністрації. Газети розглядали переважно в цьому напрямку, аналізуючи відверто ідеологічні публікації. Фактично, поза увагою дослідників залишалися матеріали повсякденного характеру, зокрема, розвитку освітньої галузі.

Ряд дослідників в тій, чи іншій мірі вивчали дотичні до порушеної теми питання, які допомагають зрозуміти суть освітньої політики, функціонування преси, ступінь пропагандистської інформації в ній тощо. Так окупаційний режим, у тому числі розвиток початкової та середньої освіти у військовій зоні окупації розглядав В. Нестеренко (Нестеренко, 2005а; Нестеренко, 2005b). Агітаційно-пропагандистську діяльність, зокрема засобами місцевої преси досліджувала М. Михайлюк (Михайлюк, 2006). Повсякдення українців в період окупації висвітлював В. Шайкан (Шайкан, 2010),

місцевий аспект проблеми проаналізував А. Скоробагатов (Скоробагатов, 2004). Формування органів окупаційної влади на території військової зони окупації та їх повноваження дослідила С. Власенко (Власенко, 2015). Автор також звертався до даної теми у своїх публікаціях (Оліцький, 2020a; Оліцький, 2020b). Варто відзначити, що більшість дослідників вивчали окупаційну періодику на регіональному рівні (Михайлюк, 2006). Не зважаючи на значну кількість публікацій, порушена проблема не була достатньо дослідженою.

Метою даної статті є розкриття висвітлення місцевою пресою становлення та розвитку початкової освіти у зоні військового командування.

Під час нацистської окупації на території України запроваджувався новий адміністративно-територіальний поділ. Східна Україна (Чернігівська, Харківська, Сумська, Луганська, Донецька області), як території надто близькі до лінії фронту, щоб передавати їх під управління цивільної адміністрації, залишалися під керівництвом військового командування (Плохій, 2018: 344–345; Власенко, 2015: 60). Керівництво цими областями здійснювалося спеціально створеним німецьким військово-адміністративним та військово-економічним апаратом. Комендатури створювали, керували та контролювали місцеві органи влади. Місцеві допоміжні органи влади складали управи, укомплектовані із місцевого населення. Вони формувалися за принципом радянського адміністративно-територіального устрою (Власенко, 2015: 60–61).

Розгалужена система військово-економічних органів управління мала сприяти забезпеченню потреб вермахту та Німеччини. Насамперед мало забезпечуватись безперерйне функціонування економіки регіону та підтримка позитивного ставлення населення до нової влади (Власенко, 2015: 64, 67). Другий аспект реалізовувався переважно через роботу відділів пропаганди. Для посилення їх діяльності використовувалися засоби періодичних видань. Головною метою преси було формування негативного ставлення до радянської влади та виховання лояльності до нової влади, популяризація Німеччини та фюрера як визволителя українського народу (Михайлюк, 2006: 14–15). З цією метою публікувалися спеціальні статті у місцевій пресі, у тому числі на історичну тематику. Монополія на пропаганду належала виключно окупаційній адміністрації. Поряд із правдивою інформацією про радянські злочини, часто поширювалася дезінформація (Грицак, 2019: 412).

Структури районних управ охоплювали усі сфери життя району, у тому числі освітню. Для реалізації освітньої політики в структурі районних та міських управ створювалися відділи народної освіти (Власенко, 2015: 61; Нестеренко, 2005b: 80). Відновлення роботи шкіл не стояло на першому місці в роботі німецької адміністрації, вона на самперед була зацікавлена у відновленні виробництва. Щодо освіти серед військово-політичної верхівки Німеччини та командування у військовій зоні не існувало єдиної позиції (Нестеренко, 2005b: 79–82). Значно більше ця проблема турбувала місцеву владу, розвитком освіти мали опікуватися місцеві адміністрації (Оліцький, 2020b: 158–159). Таким чином, в зоні військового командування вирішення питання становлення і розвитку початкової та середньої освіти виявилось переважно в повноваженнях місцевого населення. Здебільшого цим питанням опікувалися колишні педагоги, зокрема переслідувані радянською владою. Досить часто в дане коло потрапляли патріотично налаштовані діячі. Вони ж зазвичай були і авторами публікацій у місцевій пресі на освітню та педагогічну тематику.

Функціонування місцевих газет відбувалося завдяки підтримці німецької цивільної та місцевої влади, а також органів місцевого самоуправління. 4 листопада 1942 р.

Куп'янська газета "Новий час" повідомляла про видавництво у "визволених східних областях" 140 часописів, у тому числі 61 україномовного і 18 російськомовних та плани про видання ще 50 газет (140 Часописів, 1942: 2). М. Михайлюк зазначає, що преса, як головний елемент нацистської пропаганди мала певний ефект лише в окремих районах, пов'язуючи це із проблемами доставки газет, малими тиражами (у середньому 1 примірник на 22 особи на території Рейхскомісаріату Україна), контрастом агітаційно-пропагандистських матеріалів із реальністю (Михайлюк, 2006: 15). Варто зазначити, що крім відверто пропагандистських матеріалів, частина публікацій розкриває повсякдення місцевого населення, у тому числі освітнє, релігійне життя і просвіту населення в цілому. Разом із тим, спосіб подання такої інформації, в кінцевому варіанті також містив елементи пропаганди. Матеріал про освіту розміщувався переважно на останніх або передостанніх сторінках газет. У той же час, статті, пов'язані із вихованням розміщувалися на 1–2 сторінці. Таким чином питання виховання стояло на порядок вище за питання навчання, адже воно мало формувати основу відносин між місцевим населенням та новим режимом.

Матеріали місцевої преси зони військового командування щодо розвитку початкової освіти умовно можна поділити на шість груп: висвітлення організації та особливостей навчального процесу; статистичні дані; дидактичні матеріали; характеристика педагогічних кадрів та підвищення їх кваліфікації; представлення нової виховної концепції та висвітлення виховного процесу.

Матеріали щодо відновлення та організації навчального з'являлися уже в перших номерах місцевих видань, що може свідчити про актуальність даної проблеми для місцевої адміністрації. Переважно, подібні замітки, повідомляли про відновлення роботи шкіл, облік педагогічного та учнівського колективів, ремонт пошкоджених шкільних приміщень. Так, у першому номері газети "Відродження" (м. Ромни) 25 листопада 1941 р. надруковано звернення бургомістра П. Андрієвського в якому повідомлялося, що Роменський магістрат за погодженням з окружною військовою комендатурою приступає до підготовки по відкриттю шкіл в місті та окрузі (До всіх, 1941: 2). У першому номері "Бюлетеня Костянтиноградського округового та міського управління" повідомлялося про відновлення, на нових засадах, на території округи 134 шкіл із залученням 684 вчителів, які навчають 13 683 учні (Школи Костянтиноградщини, 1942: 2). В публікаціях такого роду крім повідомлення статистичної інформації доводилося до відома читачів про ремонти шкіл, часто із наголосом на їх руйнуванні під час відступу радянських військ. Відзначалися труднощі пов'язані із відновленням пошкоджених шкільних приміщень, зруйнованим обладнанням, підбором педагогів. Матеріали преси свідчать, що ця справа покладалася на місцеві управи, які мали забезпечувати робітниками та матеріалами і контролювати виконану роботу (У.Ф., 1942: 4; Ремонт, 1941: 2; В новій, 1942: 2; Луговий, 1942: 4; Байдик, 1942: 4). Інколи місцева преса публікувала оголошення про відновлення роботи конкретних шкіл, подаючи інформацію про можливість та місце написання заяв для навчання в них (Сумська, 1942: 4). Ідеологічно-пропагандистська складова публікацій про відновлення навчання містилася переважно у підкресленні ролі місцевого командування у відродженні шкільного життя, висловленні йому подяки за можливість відновити навчання, забезпечення шкіл необхідними матеріалами (До всіх, 1941: 2; Школи працюють, 1942: 2). Ще одним, важливим, елементом подібних публікацій була демонстрація задоволення та радості населення за можливість продовжувати навчання.

Крім повідомлень у перших номерах місцевих видань, подібні матеріали актуалізувалися напередодні або на початку календарного чи навчального року. Зазвичай,

у цей період, підбивалися підсумки діяльності навчальних закладів за рік. Подібні замітки містили статистичний матеріал стосовно кількості працюючих шкіл, залучених до їх роботи педагогів та кількості охоплених навчанням учнів. Увага приділялася виконаній відбудовчій роботі шкільної інфраструктури. До відома читачів доводилися плани роботи на наступний період (Дрига, 1942: 1–2; Гнатченко, 1943: 1). В статтях такого характеру аналізувалися проблеми з якими стикалися школи в минулому році. Серед найпоширеніших визначалися недоліки шкільних програм та не забезпечення місцевими управами умов для безперебійної роботи навчальних закладів (Підготовленими, 1942: 3). Але цим не вичерпувалися аналізовані недоліки. Напередодні нового навчального року місцева влада повідомляла населення через газети про відкриття нових шкіл та інших навчальних закладів і можливість щодо їх відвідування (По міських, 1942: 2).

На шпальтах місцевої преси підіймалося питання української мови у новій школі. Примітно, що ця проблема турбувала авторів різних регіонів зони військового командування. Так, “Сумський вісник” акцентував увагу читачів на мовному питанні, стверджуючи, що частина вчителів не вважала за необхідне спілкуватися на перервах та в позанавчальний час із учнями українською мовою (Г.У., 1942: 3). У лютому 1942 р. в газеті “Українське полісся” (Чернігів) вийшла велика стаття “Рідна мова в українській школі” (Рідна, 1942: 2). Невідомий автор докладно проаналізував політику більшовиків щодо української мови в Україні та процес творення нового правопису у 1920–1933 рр. Автор прийшов до висновку, що правопис 1933 р. запроваджувався із метою нівелювання різниці між українським та російським правописами. Аналізуючи таку політику більшовиків, він закликав щоб учителі різних предметів звертали належну увагу на використання літературної української мови, використовували її не лише на уроках, але і в повсякденні. Дана стаття є показовою тому, що автор не просто закликав до використання української мови, а провів свого роду наукову розвідку проблеми та обґрунтував свою позицію та заклик до педагогів.

Статті, у яких висвітлювалися організація та особливості навчального процесу переважно містили і статистичні відомості. Ці дані розкривали кількість відновлених або працюючих шкіл, в містах або округах, кількість учнів та педагогів. Певні сплески публікації такого роду інформації можна помітити в кінці або на початку навчального чи календарного років. Вони подавалися як у замітках звітного характеру по освіті, так і по соціально-культурній сфері в цілому.

Місцева преса зони військового командування значну увагу приділяла питанню забезпечення освітнього процесу навчальним матеріалом. Дану групу публікацій можна умовно розділити на теоретичні та практичні статті. До теоретичних відносимо переважно матеріали методичного характеру. Одним із найпоширеніших методичних питань, які піймалися на сторінках місцевої преси була заміна радянського навчального матеріалу. Наголошувалося і на ряді проблем, зокрема відсутності шкільних підручників, нової методології тощо. В освітньому процесі заборонялося використовувати радянські та інші підручники, а нових ще не було (Оліцький, 2020а: 61; Байдик, 1942: 4). Газетні публікації інформували читачів про перегляд методичними комісіями підручників. Зокрема “Українське полісся” (Чернігів) повідомляло про створення із числа педагогів предметних комісій для перегляду радянських підручників. Через місяць ця ж газета повідомила про перегляд підручників із хімії, фізики, географії, української мови, посібника для початкового навчання (На нараді, 1941: 2; Підготовка, 1942: 4). “Нова Україна” (Харків) повідомляла про створення міським відділом культури та освіти бригад із “кращих наукових працівників і вчителів” для розробки шкільних програм та

підручників. Зазначалося про роботу над підручниками з історії України, української мови та літератури (Програми, 1942: 4). Подібні публікації мали інформативний характер, не доводячи до відома читачів суті запроваджуваних змін, лише констатуючи виконання даної роботи.

Місцева влада, в умовах відсутності необхідного навчального матеріалу, за допомогою преси намагалася частково вирішити ситуацію, що склалася. Періодичні видання друкували на своїх шпальтах необхідні для навчання матеріали. В газеті “Відродження” (Ромни) часто публікувалися твори українських та зарубіжних авторів та велася рубрика “На допомогу вчителів” де подавався необхідний матеріал. Даним методом послуговувалася і газета “Українське полісся” (Чернігів) регулярно представляючи рубрику “Сторінка для школярів”. Подібні рубрики були характерними і для інших місцевих видань (Сторінка, 1942: 2; Оліцький, 2020а: 62). Показовою є стаття окружного інспектора освіти А. Волкова, яка побачила світ напередодні відкриття шкіл в Роменській окрузі, 16 січня 1942 р. Він пропонував в якості навчального матеріалу використовувати усну народну творчість: казки, приказки, прислів’я, пісні, думи. За допомогою даного матеріалу А. Волков закликав вивчати музику, історію, етнографію та естетику, а природознавство опановувати у безпосередній близькості до природи (Волков, 1942а: 1).

Повідомляли місцеві газети і про друк нових підручників, як з метою інформативності населення, так і інформуючи школи засобами періодичної преси про можливість отримання навчальних матеріалів. Зокрема повідомлялося про закупівлю Сумським відділом освіти двох тисяч примірників “Буквара” в Полтавській друкарні (П.Б., 1942а: 4). “Нова Україна” (Харків) 19 липня 1942 р. повідомляла про друк у Харківському кооперативному видавничому товаристві “Українська книжка” “Буквара” і “Вправ з української мови” для 7 класу та підготовку іншої літератури. Тут же містився заклик до сільських шкіл Слобожанщини, в разі бажання придбати “Буквара”, зробивши замовлення видавництву через районні управи (ДМ, 1942: 3).

Окреме місце займають публікації що теоретично обґрунтовували існування нової української школи та висвітлювали її основні завдання. Варто відзначити, що подібні статті мали переважно пропагандистський характер та були значними за обсягом. Провідне місце в них займала критика радянської системи освіти. У статтях зазначалося про недостатній рівень знань, які надавала радянська система освіти в цілому. Разом із тим, їх автори справедливо відзначали про русифікацію України за допомогою освіти, перекручування та фальсифікацію української історії в радянській школі (Комашко, 1942b: 4; П.Б., 1942b: 4). Підкреслювалося, що більшовики за допомогою радянської освіти намагалися викоринити українські національні традиції не лише в державі та школі, але й у громадському житті, сім’ї та побуті (Карно, 1942: 3). Автори публікацій постійно писали про відсутність у радянській школі дисципліни та поваги до старших (Сич, 1942: 2; Комашко, 1942а: 3; Бойко, 1942: 1–2). Варто відзначити двоякість подібних публікацій. З одного боку, їх автори дійсно переживали за національне відродження та вірили у його можливість за умов нацистської окупації. Тому, в подібних статтях писали про те, що не могли сказати раніше. З іншого боку, подібного роду інформація мала сформувати негативне ставлення до радянської влади та забезпечити підтримку новій адміністрації, тим паче, що постійно підкреслювалися роль та місце німецької армії у відродженні національного життя та школи. Основними завданнями шкільної освіти на думку дописувачів була підготовка “здібних до роботи селян, ремісників та фахових робітників” (Відбудова, 1942: 3). В якості прикладу для відродження національної школи в Україні пропонувалася німецька система освіти (Комашко, 1942b: 4).

Значна увага приділялася формуванню образу нового українського педагога – кардинально відмінного від радянського вчителя. Підкреслювалося, що нові вчителі займають почесне та відповідальне місце, на них покладається завдання не лише навчання але і виховання підростаючого покоління (Завдання, 1942: 1). Ю. Бойко у статті “Наше вчительство” зазначав, що основним завданням стоїть виховання українського патріотизму, формування європейського світогляду та поведінки, вмілих працівників у різних галузях. На думку автора, колишні вчителі радянської школи не могли справитися із цими завданнями. Він пропонував підбирати шкільні кадри із числа педагогів, які й за часів УСРР виступали проти більшовицьких ідей (Бойко, 1942: 1–2). У місцевій пресі зустрічається представлення роботи кращих педагогів. Відзначається їх вміння організувати навчальний та виховний процес, забезпечення дисципліни, охайність тощо (Гнатченко, 1943: 1; Кадри шкіл, 1943а: 3; Кадри шкіл, 1943b: 2).

З метою формування позитивного образу нового вчителя, удосконалення його знань та вмінь місцева преса регулярно повідомляла про вчительські курси та наради. В подібних публікаціях представлялися питання, які обговорювалися, зокрема, становище шкіл, підвищення кваліфікації педагогів, робота над новими підручниками тощо (На вчительських, 1942: 2; Соколенко, 1942: 5; На нараді, 1941:2).

Для висвітлення та формування нового образу шкільного вчителя використовувалося не лише представлення передового досвіду та похвала кращих педагогів але і жорстка критика тих, які на думку місцевої адміністрації не справлялися із своїми завданнями та не відповідали поставленому ідеалу. Варто відзначити, що похвала завжди була спрямована до конкретних вчителів, а критика здебільшого безособовою. Критика педагогічних кадрів яскраво представлена низкою публікацій у газеті “Відродження” (Ромни). Серед проблем які піддавалися найбільшій критиці чільне місце посідало ігнорування вчителями завдань по коригуванню старих підручників або формальне виконання цього виду роботи. Ще однією проблемою, яка піддавалася нищівній критиці був неохайний вигляд педагогів та їхня низька компетентність. Крім того, відзначалися відсутність плану уроку або недбале ставлення до його складання та оформлення, небажання фіксувати в журнал виконану роботу та запізнення на роботу (Кадри шкіл, 1943а: 3; Кадри шкіл, 1943b: 2; Кадри шкіл, 1943c: 4).

В опублікованих газетах та статтях постійно порушувалася тема виховання у відродженій школі (Комашко, 1942а: 3; Ребенок, 1942: 1; Про сучасну, 1942: 2; Шкільний, 1942: 2). Саме публікації даного характеру найбільше піддавалися пропаганді та вимагають особливо критичного ставлення. Бажаючи збільшення авторитету та підтримки місцевого населення в них постійно педалювалися релігійні на національно-патріотичні теми. В публікаціях відзначалася особлива роль трудового виховання та вивчення німецької мови, а один із дописувачів “Сумського вісника” (Суми) взагалі зазначав, що “Мільйони українських дівчат і хлопців разом з молоддю інших націй вже одержують трудові й разом з тим нові моральні якості, працюючи на німецьких підприємствах і ланах. Життя й праця в Німеччині – це краща школа шкіл. Тільки в країні справжнього людського щастя можна одержати правильне виховання” (П.Б., 1942b: 4).

В цілому, нова виховна концепція досить цілісно представлена у статтях інспектора освіти Роменської округи А. Волкова. На шпальтах газети “Відродження” (Ромни) надруковано низку його статей присвячених даному питанню. Ці публікації яскраво ілюструють бачення місцевою владою виховного процесу, його основних принципів та завдань. Постійно наголошувалося, що виховання базуватиметься на нових, відмінних від радянських, принципах та буде аполітичним. До головних завдань відносилися

національно-патріотичне, морально-релігійне виховання, почуття вдячності німецькому народу та особисто фюреру за звільнення від більшовиків. Підкреслювалася важливість побудови виховної концепції на єдиних принципах для всіх типів шкіл. Автор визначив шість головних принципів нової концепції виховання: національний, аполітичний, трудовий, культурний, патріотичний, релігійний. Крім того, до основних виховних факторів відносилося оточення дитини: сюди автор відносив, як суспільство так і умови проживання. Важливе місце відводилося впливу літератури на виховний процес (Волков, 1941: 1–2; Волков, 1942b: 2; Волков, 1942с: 2). Інші місцеві газети фактично представляли таку ж виховну концепцію. Автор статті в чернігівській газеті “Українське Полісся” Козленко зазначав, що трудове виховання являється єдино правильним. На його думку, діти з 7–8 років діти повинні були відповідати за свої вчинки. Вони мали бути ввічливими, охайними, дисциплінованими (Про сучасну, 1942: 2).

Передбачалося відродження народних традицій у відзначенні свят. Зокрема новорічно-різдвяні свята відзначали із колядками та щедрівками. Разом із тим, пропагувалося формування образу визволителя відносно німецького народу, якому необхідно бути відданими та щиро шанувати (Сисоєв, 1941: 4; Баран-Бутович, 1942: 2).

Преса висвітлювала не лише виховні концепції, але і сам виховний процес. Переважно подібні публікації з’являлися в період релігійних або державних свят. При описанні народних свят відзначалося відродження народних традицій. Крім відродження традиційних релігійних святкувань характерним для всіх регіонів зони військового командування було відзначення Шевченківських днів (Шкільний, 1942: 2). В публікаціях про державні свята відзначалася дисциплінованість учнів, їхня вдячність німецькому народу та А. Гітлеру. Одними із незмінних атрибутів святкувань було панування української мови, присутність церкви, портретів Т. Шевченка та А. Гітлера. Таким чином преса намагалася піднести образ А. Гітлера за рахунок народного шанування Т. Шевченка, ставлячи їх в один ряд.

На тлі значної кількості газетних публікацій присвячених новій українській школі та її завданням і успіхам, варто відзначити часте порушення питання відвідуваності учнями школи. Наявність значної кількості подібного матеріалу свідчить про те, що дане питання було актуальним для місцевої влади, існувала проблема із відвідуванням школи. Батькам повідомлялося, що всі діти шкільного віку неодмінно повинні ходити до школи, місцеві управи закликалися до сприяння цьому. Низька відвідуваність вважалася однією із головних проблем. Публічно відповідальність за це покладалася на колишню радянську школу, а не пов’язувалася із негативним сприйняттям населенням нового режиму (Сич, 1942: 2; Байдик, 1942: 4; До уваги, 1942: 2).

Отже, функціонування місцевих газет відбувалося завдяки підтримці окупаційної влади, преса розглядалася як один із елементів пропаганди. Це впливало на інформаційне наповнення часописів та спосіб подачі інформації. У зв’язку із рядом причин, у тому числі малими тиражами та проблемами доставки, пропаганда засобами місцевої періодики мала певний ефект лише в окремих районах. Ряд газетних публікацій розкривали особливості повсякденного життя на окупованій території, у тому числі питання відновлення та розвитку початкової освіти. Такі матеріали умовно можна поділити на кілька груп: висвітлення організації та особливостей навчального процесу; статистичні дані; дидактичні матеріали; характеристика педагогічних кадрів та підвищення їх кваліфікації. Вони найменше піддавалися пропаганді, їх авторами були переважно члени місцевих управ. Публікації щодо виховного процесу, навпаки, більше піддавалися впливу пропаганди. Не зважаючи на це, матеріали місцевої преси є важливим джерелом вивчення

відновлення та розвитку початкової освіти в зоні військового командування. В перспективі необхідно приділити увагу з'ясуванню впливу подібних публікацій на настрої населення, а відповідно їх ефективність. Порівняння інформації періодичної преси та архівних матеріалів дасть змогу з'ясувати ступінь достовірності поширюваних в газетах матеріалів.

Література:

- 140 Часописів, 1942 – 140 Часописів у визволених областях // Новий час (Куп'янськ). 1942. 4 листопада. № 5. С. 2.
- Байдик, 1942 – *Байдик П.* Школи відповідальна ділянка роботи сільських управ // Сумський вісник. 1942. 11 листопада. № 135. С. 4.
- Баран-Бутович, 1942 – *Баран-Бутович С.* Рік відбудовної роботи в галузі освіти та культури // Українське полісся (Чернігів). 1942. 9 вересня. № 101. С. 2.
- Бойко, 1942 – *Бойко Ю.* Наше вчительство // Нова Україна (Харків). 1942. 23 серпня. № 187. С. 1–2.
- В новій, 1942 – В новій школі // Українське полісся (Чернігів). 1942. 25 січня. № 11. С. 2.
- Відбудову, 1942 – Відбудову нової української школи забезпечено // Нова Україна (Харків). 1942. 4 жовтня. № 223. С. 3.
- Власенко, 2015 – *Власенко С.* Органи влади на території військової зони України в період нацистської окупації: організація, підбір кадрів, функціонування (1941–1943 рр.) // Сіверянський літопис. 2015. № 2. С. 60–69.
- Волков, 1941 – *Волков А.С.* Наші завдання у вихованні // Відродження (Ромни). 1941. 16 грудня. № 7. С. 1–2.
- Волков, 1942а – *Волков А.Б.* Багатющі джерела виховного й освітнього матеріалу // Відродження (Ромни). 1942. 16 січня. № 5. С. 1.
- Волков, 1942б – *Волков А.С.* Про виховання // Відродження (Ромни). 1942. 11 грудня. № 93. С. 2.
- Волков, 1942с – *Волков А.С.* Про виховання // Відродження (Ромни). 1942. 8 грудня. № 92. С. 2.
- Г.У., 1942 – *Г.У.* Недоліки минулого навчального року // Сумський вісник. 1942. 23 серпня. № 101. С. 3.
- Гнатченко, 1943 – *Гнатченко. Н.* Впевнено вступаєм в 1943 рік // Новий час (Куп'янськ). 1943. 1 січня. № 1. С. 1.
- Грицак, 2019 – *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття. К.: Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
- ДМ., 1942 – *ДМ. С-ВЕЙ.* Шкільне життя Харкова // Нова Україна (Харків). 1942. 19 липня. № 158. С. 3.
- До всіх, 1941 – До всіх уповноважених і Магістрату, директорів шкіл та сільських старост Роменської округи // Відродження (Ромни). 1941. 25 листопада. № 1. С. 2.
- До уваги, 1942 – До уваги батьків // Українське полісся (Чернігів). 1942. 7 жовтня. № 112. С. 2.
- Дрига, 1942 – *Дрига П.* На порозі навчального року // Нова Україна (Харків). 1942. 23 липня. № 161. С. 1–2.
- Завдання, 1942 – Завдання українського вчительства // Українське полісся (Чернігів). 1942. 9 січня. № 4. С. 1.
- Кадри шкіл, 1943а – Кадри шкіл Роменської округи // Відродження (Ромни). 1943. 15 січня. № 4. С. 3.
- Кадри шкіл, 1943б – Кадри шкіл Роменської округи // Відродження (Ромни). 1943. 19 січня. № 5. С. 2.
- Кадри шкіл, 1943с – Кадри шкіл Роменської округи // Відродження (Ромни). 1943. 20 січня. № 6. С. 4.
- Карно, 1942 – *Карно А.* Московський імперіалізм і освіта на Україні // Нова Україна (Харків). 1942. 6 грудня. № 277. С. 3.
- Комашко, 1942а – *Комашко Ю.* Думки про виховання молоді // Нова Україна (Харків). 1942. 7 березня. № 46. С. 3.
- Комашко, 1942б – *Комашко Ю.* Думки про українську школу // Нова Україна (Харків). 1942. 17 січня. № 6. С. 4.
- Луговий, 1942 – *Луговий Г.* Шкільне будівництво у Ново-Водолазькому районі // Нова Україна (Харків). 1942. 18 лютого. № 31. С. 4.
- Михайлюк, 2006 – *Михайлюк М.* Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2006, 22 с.
- На вчительських, 1942 – На вчительських курсах // Нова Україна (Харків). 1942. 7 серпня. № 174. С. 2.
- На нараді, 1941 – На нараді вчителів // Українське полісся (Чернігів). 1941. 5 грудня. № 12. С. 2.

Нестеренко, 2005а – *Нестеренко В.* Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941–1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2005. 307 с.

Нестеренко, 2005б – *Нестеренко В.* Політика в галузі початкової і середньої освіти у військовій зоні України у 1941–1943 рр. // *Сумська старовина*. 2005. № XV. С. 79–91.

Оліцький, 2020а – *Оліцький В.* Висвітлення розвитку початкової освіти у 1941–1943 рр. місцевою пресою (на прикладі газети “Відродження” м. Ромни) // *Сумська старовина*. 2020. № LVI. С. 58–65.

Оліцький, 2020б – *Оліцький В.* Висвітлення становлення початкової освіти на Роменщині у матеріалах газети “Відродження” (1942–1942 рр.) // *Формування громадянської культури в Новій українській школі: традиційні та інноваційні практики: збірник матеріалів конференції.* (м. Суми, 18–19 червня 2020 р.). Суми, 2020. С. 157–161.

П.Б., 1942а – *П.Б.* Новий буквар // *Сумський вісник*. 1942. 20 листопада. № 139. С. 4.

П.Б., 1942б – *П.Б.* Про виховання молоді // *Сумський вісник*. 1942. 12 липня. № 83. С. 4.

Підготовка, 1942 – Підготовка до навчання в школах // *Українське полісся (Чернігів)*. 1942. 1 січня. № 1. С. 4.

Підготовленими, 1942 – Підготовленими зустрінемо учбовий рік! // *Сумський вісник*. 1942. 5 серпня. № 93. С. 3.

Плохій, 2018 – *Плохій С.* Брама Європи / пер. з англ. Р. Ключко. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2018. 496 с.

По міських, 1942 – По міських школах // *Українське полісся (Чернігів)*. 1942. 30 серпня. № 97. С. 2.

Про сучасну, 1942 – Про сучасну українську школу // *Українське полісся (Чернігів)*. 1942. 28 січня. № 12. С. 2.

Програми, 1942 – Програми і підручники для шкіл // *Нова Україна (Харків)*. 1942. 16 січня. № 5. С. 4.

Ребенок, 1942 – *Ребенок Г.* До праці, українське вчительство! // *Українське полісся (Чернігів)*. 1942. 21 січня. № 9. С. 1.

Ремонт, 1941 – Ремонт шкіл // *Українське полісся (Чернігів)*. 1941. 19 листопада. № 6. С. 2.

Рідна, 1942 – Рідна мова в українській школі // *Українське полісся (Чернігів)*. 1942. 1 лютого. № 13. С. 2.

Сисоєв, 1941 – *Сисоєв М.* Українське вчительство Роменщини – до роботи! // *Відродження*. 1941. 5 грудня. № 4. С. 4.

Сич, 1942 – *Сич.* До батьків! // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 21 квітня. № 15. С. 2.

Скоробогатов, 2004 – *Скоробогатов А.* Харків у часи німецької окупації (1941–1943). Харків: Прапор, 2004. 368 с.

Соколенко, 1942 – *Соколенко Д.* Нарада вчителів // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 3 березня. № 1. С. 5.

Сторінка, 1942 – Сторінка для школярів // *Українське полісся (Чернігів)*. 1942. 1 березня. № 25. С. 2.

Сумська, 1942 – Сумська початкова школа № 3 // *Сумський вісник*. 1942. 21 серпня. № 100. С. 4.

У.Ф., 1942 – *У.Ф.* Школа у Мокро-Ракитному // *Нова Україна (Харків)*. 1942. 28 березня. № 64. С. 4.

Шайкан, 2010 – *Шайкан В.* Повсякдення українців у роки німецької окупації 1941–1944. Київ, 2010. 80 с.

Шкільний, 1942 – *Шкільний П.* По школах району // *Українське полісся (Чернігів)*. 1942. 27 лютого. № 24. С. 2.

Школи Костянтиноградщини, 1942 – Школи Костянтиноградщини // Бюлетень Костянтиноградського округового та міського управління. 1942. 3 березня. № 1. С. 2–3.

Школи працюють, 1942 – Школи працюють // *Українське полісся (Чернігів)*. 1942. 18 січня. № 8. С. 2.

References:

140, 1942 – 140 Chasopysiv u vyzvolenykh oblastiakh [140 magazines in the liberated areas] // *Novyi chas (Kupiansk)*. 1942. 4 lystopada. № 5. S. 2. [in Ukrainian].

Baidyk, 1942 – *Baidyk P.* Shkoly vidpovidalna dilianka roboty silskykh uprav [Schools are a responsible area of work of village councils] // *Sumskyi visnyk*. 1942. 11 lystopada. № 135. S. 4. [in Ukrainian].

Baran-Butovych, 1942 – *Baran-Butovych S.* Rik vidbudovnoi roboty v haluzi osvity ta kultury [Year of reconstruction work in the field of education and culture] // *Ukrainske polissia (Chernihiv)*. 1942. 9 veresnia. № 101. S. 2. [in Ukrainian].

Boiko, 1942 – *Boiko Yu.* Nashe vchytelstvo [Our teaching] // *Nova Ukraina (Kharkiv)*. 1942. 23 serpnia. № 187. S. 1–2. [in Ukrainian].

V novii, 1942 – V novii shkoli [In the new school] // *Ukrainske polissia (Chernihiv)*. 1942. 25 sichnia. № 11. S. 2. [in Ukrainian].

- Vidbudovu, 1942 – Vidbudovu novoi ukrainskoi shkoly zabezpecheno [Reconstruction of the new Ukrainian school is provided] // Nova Ukraina (Kharkiv). 1942. 4 zhovtnia. № 223. S. 3. [in Ukrainian].
- Vlasenko, 2015 – *Vlasenko S.* Orhany vladny na terytorii viiskovoi zony Ukrainy v period natsystskoi okupatsii: orhanizatsiia, pidbir kadrov, funktsionuvannia (1941–1943 rr.) [Authorities in the military zone of Ukraine during the Nazi occupation: organization, recruitment, functioning (1941–1943)] // Siverianskyi litopys. 2015. № 2. S. 60–69. [in Ukrainian].
- Volkov, 1941 – *Volkov A.S.* Nashi zavdannia u vykhovanni [Our tasks in education] // Vidrozhennia (Romny). 1941. 16 hrudnia. № 7. S. 1–2. [in Ukrainian].
- Volkov, 1942a – *Volkov A.B.* Bahatiushchi dzhherela vykhovnoho y osvithnoho materialu [Rich sources of educational material] // Vidrozhennia (Romny). 1942. 16 sichnia. № 5. S. 1. [in Ukrainian].
- Volkov, 1942b – *Volkov A.S.* Pro vykhovannia [About education] // Vidrozhennia (Romny). 1942. 11 hrudnia. № 93. S. 2. [in Ukrainian].
- Volkov, 1942c – *Volkov A.S.* Pro vykhovannia [About education] // Vidrozhennia (Romny). 1942. 8 hrudnia. № 92. S. 2. [in Ukrainian].
- H.U., 1942 – *H.U.* Nedoliky mynulooho navchalnoho roku [Disadvantages of the last school year] // Sumskyi visnyk. 1942. 23 serpnia. № 101. S. 3. [in Ukrainian].
- Hnatchenko, 1943 – *Hnatchenko N.* Vpevnenno vstupaiem v 1943 rik [We are confidently entering 1943] // Novyi chas (Kupiansk). 1943. 1 sichnia. № 1. S. 1. [in Ukrainian].
- Hrytsak, 2019 – *Hrytsak Ya.* Narys istorii Ukrainy. Formuvannia modernoi natsii XIX–XX stolittia [Essay on the history of Ukraine. Formation of a modern nation of the XIX–XX centuries]. K.: Yakaboo Publishing, 2019. 656 s. [in Ukrainian].
- DM., 1942 – *DM. S.-V.EI.* Shkilne zhyttia Kharkova [School life in Kharkiv] // Nova Ukraina (Kharkiv). 1942. 19 lytnia. № 158. S. 3. [in Ukrainian].
- Do vsikh, 1941 – Do vsikh upovnovazhenykh i Mahistratu, dyrektoriv shkil ta silskykh starost Romenskoï okruhy [To all commissioners and the Magistrate, school principals and village elders of the Romensky district] // Vidrozhennia (Romny). 1941. 25 lystopada. № 1. S. 2. [in Ukrainian].
- Do uvahy, 1942 – Do uvahy batkiv [To the attention of parents] // Ukrainske polissia (Chernihiv). 1942. 7 zhovtnia. № 112. S. 2. [in Ukrainian].
- Dryha, 1942 – *Dryha P.* Na porozhi navchalnoho roku [On the threshold of the school year] // Nova Ukraina (Kharkiv). 1942. 23 lytnia. № 161. S. 1–2. [in Ukrainian].
- Zavdannia, 1942 – Zavdannia ukrainskoho vchytelstva [Tasks of Ukrainian teachers] // Ukrainske polissia (Chernihiv). 1942. 9 sichnia. № 4. S. 1. [in Ukrainian].
- Kadry shkil, 1943a – Kadry shkil Romenskoï okruhy [Staff of schools of the Romensky district] // Vidrozhennia (Romny). 1943. 15 sichnia. № 4. S. 3. [in Ukrainian].
- Kadry shkil, 1943b – Kadry shkil Romenskoï okruhy [Staff of schools of the Romensky district] // Vidrozhennia (Romny). 1943. 19 sichnia. № 5. S. 2. [in Ukrainian].
- Kadry shkil, 1943c – Kadry shkil Romenskoï okruhy [Staff of schools of the Romensky district] // Vidrozhennia (Romny). 1943. 20 sichnia. № 6. S. 4. [in Ukrainian].
- Karno, 1942 – *Karno A.* Moskovskiy imperializm i osvita na Ukraini [Moscow imperialism and education in Ukraine] // Nova Ukraina (Kharkiv). 1942. 6 hrudnia. № 277. S. 3. [in Ukrainian].
- Komashko, 1942a – *Komashko Yu.* Dumky pro vykhovannia molodi [Thoughts about educating young people] // Nova Ukraina (Kharkiv). 1942. 7 bereznia. № 46. S. 3. [in Ukrainian].
- Komashko, 1942b – *Komashko Yu.* Dumky pro ukrainsku shkolu [Thoughts about the Ukrainian school] // Nova Ukraina (Kharkiv). 1942. 17 sichnia. № 6. S. 4. [in Ukrainian].
- Luhovyi, 1942 – *Luhovyi H.* Shkilne budivnytstvo u Novo-Vodolazkomu raioni [School construction in Novo-Vodolazhsky district] // Nova Ukraina (Kharkiv). 1942. 18 liutoho. № 31. S. 4. [in Ukrainian].
- Mykhailiuk, 2006 – *Mykhailiuk M.* Ahitatsiino-propahandystska diialnist orhaniv nimetskoi okupatsiinoi vladny sered naselennia Ukrainy (1941–1944 rr.) [Campaigning and propaganda activities of the German occupation authorities among the population of Ukraine (1941–1944)]: avtoreferat dys. kand. ist. nauk: 07.00.01. Kyiv, 2006, 22 s. [in Ukrainian].
- Na vchytelskykh, 1942 – Na vchytelskykh kursakh [In teacher training courses] // Nova Ukraina (Kharkiv). 1942. 7 serpnia. № 174. S. 2. [in Ukrainian].
- Na naradi, 1941 – Na naradi vchyteliv [At the teachers' meeting] // Ukrainske polissia (Chernihiv). 1941. 5 hrudnia. № 12. S. 2.
- Nesterenko, 2005a – *Nesterenko V.* Okupatsiinyi rezhym u viiskovii zoni Ukrainy v 1941–1943 rr. (administratyvnyi, ekonomichnyi ta sotsiokulturnyi aspekty) [Occupation regime in the military zone of Ukraine in 1941–1943 (administrative, economic and socio-cultural aspects)]: dys. kand. ist. nauk: 07.00.01. Kyiv, 2005. 307 s. [in Ukrainian].
- Nesterenko, 2005b – *Nesterenko V.* Polityka v haluzi pochatkovoi i serednoi osvity u viiskovii zoni Ukrainy u 1941–1943 rr. [Policy in the field of primary and secondary education in the military zone of Ukraine in 1941–1943.] // Sumska starovyna. 2005. № XV. S. 79–91. [in Ukrainian].
- Olitskyi, 2020a – *Olitskyi V.* Vysvitlennia rozvytku pochatkovoi osvity u 1941–1943 rr. mistsevoiu presoiu (na prykladi hazety “Vidrozhennia” m. Romny) [Coverage of the development of primary education

in 1941–1943 by the local press (on the example of the newspaper “Vidrodzhennia” in Romny)] // *Sumska starovyna*. 2020. № LVI. S. 58–65. [in Ukrainian].

Olitskyi, 2020b – *Olitskyi V.* Vysvitlennia stanovlennia pochatkovoï osvity na Romenshchyni u materialakh hazety “Vidrodzhennia” (1942–1942 rr.) [Coverage of the formation of primary education in the Romny region in the materials of the newspaper “Vidrodzhennia” (1942–1942)] // *Formuvannia hromadianskoi kultury v Novii ukrainskii shkoli: tradytsiini ta innovatsiini praktyky: zbirnyk materialiv konferentsii*. (m. Sumy, 18–19 chervnia 2020 r.). Sumy, 2020. S. 157–161. [in Ukrainian].

P.B., 1942a – *P.B.* Novyi bukvar [New primer] // *Sumskyi visnyk*. 1942. 20 lystopada. № 139. S. 4. [in Ukrainian].

P.B., 1942b – *P.B.* Pro vykhovannia molodi [About education of youth] // *Sumskyi visnyk*. 1942. 12 lypnia. № 83. S. 4. [in Ukrainian].

Pidhotovka, 1942 – *Pidhotovka do navchannia v shkolakh* [Preparation for schooling] // *Ukrainske polissia* (Chernihiv). 1942. 1 sichnia. № 1. S. 4. [in Ukrainian].

Pidhotovlenymy, 1942 – *Pidhotovlenymy зустрінемо учбовий рік!* [We will meet the school year prepared!] // *Sumskyi visnyk*. 1942. 5 serpnia. № 93. S. 3. [in Ukrainian].

Plokhii, 2018 – *Plokhii S.* Brama Yevropy [Gate of Europe] / per. z anh. R. Klochko. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub “Klub Simeinoho Dozvillia”, 2018. 496 s. [in Ukrainian].

Po miskykh, 1942 – *Po miskykh shkolakh* [By city schools] // *Ukrainske polissia* (Chernihiv). 1942. 30 serpnia. № 97. S. 2. [in Ukrainian].

Pro suchasnu, 1942 – *Pro suchasnu ukrainsku shkolu* [About the modern Ukrainian school] // *Ukrainske polissia* (Chernihiv). 1942. 28 sichnia. № 12. S. 2. [in Ukrainian].

Prohramy, 1942 – *Prohramy i pidruchnyky dlia shkil* [Programs and textbooks for schools] // *Nova Ukraina* (Kharkiv). 1942. 16 sichnia. № 5. S. 4. [in Ukrainian].

Rebenok, 1942 – *Rebenok H.* Do pratsi, ukrainske vchytelstvo! [To work, Ukrainian teachers!] // *Ukrainske polissia* (Chernihiv). 1942. 21 sichnia. № 9. S. 1. [in Ukrainian].

Remont, 1941 – *Remont shkil* [Repair of schools] // *Ukrainske polissia* (Chernihiv). 1941. 19 lystopada. № 6. S. 2. [in Ukrainian].

Ridna, 1942 – *Ridna mova v ukrainskii shkoli* [Native language in the Ukrainian school] // *Ukrainske polissia* (Chernihiv). 1942. 1 liutoho. № 13. S. 2. [in Ukrainian].

Sysoiev, 1941 – *Sysoiev M.* Ukrainske vchytelstvo Romenshchyny – do roboty! [Ukrainian teachers of Romenshchyna – to work!] // *Vidrodzhennia*. 1941. 5 hrudnia. № 4. S. 4. [in Ukrainian].

Sych, 1942 – *Sych.* Do batkiv! [To the parents!] // *Biuletен Kostiantynohradskoho okruhovoho ta miskoho upravlinnia*. 1942. 21 kvitnia. № 15. S. 2. [in Ukrainian].

Skorobohatov, 2004 – *Skorobohatov A.* Kharkiv u chasy nimetskoi okupatsii (1941–1943) [Kharkiv during the German occupation (1941–1943)]. Kharkiv: Prapor, 2004. 368 s. [in Ukrainian].

Sokolenko, 1942 – *Sokolenko D.* Narada vchyteliv [Teachers’ meeting] // *Biuletен Kostiantynohradskoho okruhovoho ta miskoho upravlinnia*. 1942. 3 bereznia. № 1. S. 5. [in Ukrainian].

Storinka, 1942 – *Storinka dlia shkoliariv* [Page for schoolchildren] // *Ukrainske polissia* (Chernihiv). 1942. 1 bereznia. № 25. S. 2. [in Ukrainian].

Sumska, 1942 – *Sumska pochatkova shkola № 3* [Sumy primary school № 3] // *Sumskyi visnyk*. 1942. 21 serpnia. № 100. S. 4. [in Ukrainian].

U.F., 1942 – *U.F.* Shkola u Mokro-Rakytomu [School in Mokro-Rokytno] // *Nova Ukraina* (Kharkiv). 1942. 28 bereznia. № 64. S. 4. [in Ukrainian].

Shaikan, 2010 – *Shaikan V.* Povsiakdennia ukrainsiv u roky nimetskoi okupatsii 1941–1944 [Everyday life of Ukrainians during the years of German occupation 1941–1944]. Kyiv, 2010. 80 s. [in Ukrainian].

Shkilnyi, 1942 – *Shkilnyi P.* Po shkolakh raionu [By district schools] // *Ukrainske polissia* (Chernihiv). 1942. 27 liutoho. № 24. S. 2. [in Ukrainian].

Shkoly Kostiantynohradshchyny, 1942 – *Shkoly Kostiantynohradshchyny* [Schools of Constantinople] // *Biuletен Kostiantynohradskoho okruhovoho ta miskoho upravlinnia*. 1942. 3 bereznia. № 1. S. 2–3. [in Ukrainian].

Shkoly pratsiuiut, 1942 – *Shkoly pratsiuiut* [Schools are working] // *Ukrainske polissia* (Chernihiv). 1942. 18 sichnia. № 8. S. 2. [in Ukrainian].

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.27

VASYL I. ILNYTSKYI¹, ROMAN M. MYKHATS²¹ PhD hab. (History), Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University; National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi (Ukraine)² PhD (Education), Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine)

SEARCH AND DEVELOPMENT BY SOVIET FORCES OF UKRAINIAN NATIONALISTS ON THE TERRITORY OF THE ROMANIAN PEOPLE'S REPUBLIC (1955–1957)

Abstract. *The article is an attempt to disclose an unknown aspect, namely, the work of the Soviet special services on revealing, investigating, and detention of former participants of the OUN and UPA in the territory of Romanian national republic. In the article, it is established that despite the struggle against the liberation movement in the 1940s and 1950s, the Soviet authorities failed to eradicate and suppress anti-Soviet sentiments completely. The confrontation between Ukrainian nationalists and the Soviet administration continued not only in the USSR, but also abroad and even after the official report on the liquidation of organized nationalist structures. At the same time, in connection with the liberalization of the socio-political regime (de-Stalinization, “vidlyha” (“thaw”), rehabilitation of prisoners) intensified the activities of hostile to power – mostly former members of the OUN and URA (both those who remained underground and released from imprisonment), as well as representatives of religious associations. That is why the tasks of the law enforcement agencies included not only the suppression of opposition resistance in the USSR, but also the search for and elimination of all former underground fighters, especially leaders who were in other countries, including Romania. The repressive and punitive bodies carried out work on the search for nationalists in the Romanian People's Republic in several directions: 1) development of family, former organizational ties of OUN leaders who crossed the border at different times and joined various OUN foreign organizations and centers; 2) intensification of the search for OUN leaders abroad, detection and interception of probably existing channels of their connections with the remnants of the OUN in Bukovyna and its use for operational purposes; 3) intensification of the search for underground fighters and the development of well-known OUN members who were on the operational register; 4) organization of intelligence and operational work among those who were legalized and appeared guilty, former underground fighters, members of the OUN, as well as the development of those who did not surrender their weapons and legalized on the instructions of the underground, as well as returnees from prison and did not renounce their previous views; 5) intensification of the development of Ukrainian nationalists who were on the operational register or in the legal units of the OUN; 6) recruiting new and increasing the efficiency of the existing agency (which worked with special tasks to intercept existing communication channels developed by the security forces of the OUN and foreign OUN centers). As potentially dangerous the Soviet system considered even those nationalists who had emigrated abroad, therefore, after the liquidation of the Ukrainian organized resistance movement, they were perpetually search for. Hence, after the revealing of such persons, who most often were former heads and members of the nationalist underground of Chernivtsi region, a detailed plan of their investigation was made. A leading role in this process was played by the secret service agents who carried out the most difficult operative combinations of the Soviet law enforcement bodies. The well arranged – since the 1940s cooperation between the USSR law enforcement bodies and the Romanian national republic assisted in the effective search, investigation, and arrests of the Ukrainian nationalists.*

Keywords: *Romania, operative-search activity, the OUN (B), the OUN (M).*

Citation. Ilnytskyi V.I., Mykhats R.M. Search and development by Soviet forces of Ukrainian nationalists on the territory of the Romanian People's Republic (1955–1957). *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XXXVI. 2021. Pp. 27-36. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.27

ІЛЬНИЦЬКИЙ В.І.¹, МИХАЦЬ Р.М.²

¹ Доктор історичних наук, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна); Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (Україна)

² Кандидат педагогічних наук, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна)

РОЗШУК ТА РОЗРОБКА РАДЯНСЬКИМИ СИЛОВИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ТЕРИТОРІЇ РУМУНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (1955–1957)

Анотація. *Стаття присвячена розкриттю невідомого аспекту – роботі радянських спеціальних служб з виявлення, розробки та затримання колишніх учасників ОУН і УПА на території Румунської народної республіки. Оскільки потенційно небезпечними радянська система вважала навіть тих націоналістів, які емігрували за кордон, то після ліквідації українського організованого руху опору продовжувався їхній пошук. При цьому після виявлення таких осіб, в основному колишніх керівників і членів націоналістичного підпілля Чернівецьчини, складався детальний план їхньої розробки. Головна роль у цьому процесі відводилася агентурі, яка реалізовувала найбільш складні оперативні комбінації радянських силовиків. Сприяла ефективному розшуку, розробці й арешту українських націоналістів вдало налагоджена ще з 1940-х рр. співпраця силовиків СРСР і Румунської народної республіки.*

Ключові слова: *Румунія, оперативно-розшукова діяльність, ОУН (б), ОУН (м).*

Цитування. Ільницький В.І., Михаць Р.М. Розшук та розробка радянськими силовими органами українських націоналістів на території Румунської Народної Республіки (1955–1957) // Сумський історико-архівний журнал. №XXXVI. 2021. С. 27-36. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.27

Робота спеціальних служб завжди привертала і привертатиме увагу дослідників та особливо пересічних читачів з огляду на певну утаємниченість. Важливим і водночас малодослідженим залишається питання функціонування радянських репресивно-каральних органів після придушення визвольного руху 1940–1950-х років. Незважаючи на ліквідацію масштабного і організованого руху Опору на західноукраїнських землях у 1940-х роках, окремі підпільні групи і особи діяли до кінця 1950-х років. У 1955–1956 роках на територію західноукраїнських областей Української радянської соціалістичної республіки (далі – УРСР) прибули чимало осіб, які відбували покарання за антирадянську діяльність. За особами, які з'явилися з повинною чи легалізувалися, або листувалися із рідними за кордоном, а також за тими, кого вважали родичами й зв'язковими керівників чи активних членів Організації українських націоналістів (далі – ОУН) вівся постійний нагляд. Потенційними опонентами радянські силовики вважали також націоналістів, які емігрували. Протистояння українських націоналістів і радянської адміністрації тривало не тільки в СРСР, але й за межами та навіть після офіційного звіту про ліквідацію організованих націоналістичних структур. У цьому контексті актуальним і маловивченим залишається питання реалізації радянськими силовими органами оперативно-розшукових заходів на території Румунської народної республіки (далі – РНР), передовсім пов'язаних із розшуком колишніх керівників і членів націоналістичного підпілля Чернівецьчини.

Комплексні дослідження питання оперативно-розшукової діяльності радянських репресивно-каральних органів відсутні. Дотичні аспекти проблеми, скажімо, різноманітні форми використання агентурно-інформаційного апарату, знайшли висвітлення в узагальнювальних працях із історії ОУН і УПА Івана Біласа (Білас, 1994), Анатолія Кентія (Кентій, 1999а; Кентій, 1999б), Юрія Киричука (Киричук, 2003), Анатолія Русначенка

(Русначенко, 2002), Юрія Шаповала (Шаповал, 2001). Уперше особливості оперативних “ігор” радянських органів державної безпеки із закордонними центрами ОУН розкрили Д. Веденєєв та Г. Биструхін (Веденєєв, Биструхін, 2007). Протистояння Служби безпеки ОУН Закордонних частин та Міністерства державної безпеки (МДБ) у співпраці із силовиками Польщі розкривав Іван Галагіда (Haiağida, 2005).

Репресивно-каральні органи роботу щодо розшуку націоналістів у Румунській народній республіці проводили у кількох напрямках: 1) розробка родинних, колишніх організаційних зв’язків керівників ОУН, які у різний час перейшли кордон та увійшли до різноманітних закордонних організацій і центрів ОУН; 2) активізації розшуку керівників ОУН за кордоном, викриття і перехоплення ймовірно наявних каналів їх зв’язків із залишками ОУН на Буковині та використання його з оперативною метою; 3) активізації розшуку підпільників і розробки відомих учасників ОУН, які перебували на оперативному обліку; 4) організація агентурно-оперативної роботи серед тих, хто легалізувався та з’явився з повинною, колишніх підпільників, учасників ОУН, а також розробки тих, хто при явці із повинною не здав зброї та легалізувався за завданням підпілля, а також осіб, які повернулися із ув’язнення і не відмовилися від своїх попередніх поглядів; 5) активізації розробки українських націоналістів, які перебували на оперативному обліку або ж у легальних зв’язках ОУН; 6.) вербування нової та підвищення ефективності роботи наявної агентури (яка працювала зі спеціальними завданнями з перехоплення наявних каналів зв’язків, розроблюваних силовиками оунівців та закордонних центрів ОУН) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 419).

Чекісти інтенсивно розшукували націоналістів (бандерівців і мельниківців), які переховувалися на території суміжних із Союзом Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) держав. Після відступу німецько-румунських військових частин багато членів Буковинського крайового проводу ОУН (м) осіли на території Румунської народної республіки, Чехословаччини. Продовжуючи свою націоналістичну діяльність товариство “Буковина”, що діяло в РНР, відправляли у Чернівецьку область кур’єрів (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 391). З-поміж виявлених у РНР учасників колишнього Буковинського обласного/окружного проводу Організації українських націоналістів були: Степан Джуліба, Іларій Карбулецький, Михайло Колотило–“Битий”, Дмитро Гирюк–“Орел”, Атанас Колотило, Наталія Коваль, Юрій Козьмик, Олександр Лютик, Тарас Маравик, Олексій Горюк, Юрій Курик, Степан та Георгій Карбашевські, Георгій Фурман, Іван Григорович, Орест Масикевич, Степан Шемчук, Корнелій Маковський, Георгій Кравчук, Манолій і Михайло Старошуки та ін. Агентурними даними чекісти з’ясували, що вказані особи проводили таємні збори на квартирі Атанаса Колотила у м. Бухарест (Румунія), намагаючись при цьому встановити контакт із націоналістами в УРСР. Засобом реалізації цієї мети було обране активне листування через підставні адреси (наприклад, М. Колотило для листування з оунівцями, які проживали в інших країнах, використовував як поштову скриньку Розалію Каленчук (проживала у м. Кемпина, РНР). Турбував радянських силовиків і той факт, що на території Чернівецької області залишалися родинні і в минулому близькі організаційні зв’язки вказаних оунівців. Саме їх учасників вони могли залучати до націоналістичної роботи.

Для виявлення і розробки осіб, які емігрували за кордон, головно на територію Румунії, на 1 січня 1955 р. по лінії Організації українських націоналістів очолюваної А. Мельником (далі – ОУН (м), в Управлінні Комітету державної безпеки (далі – УКДБ) Чернівецької області діяли 45 агентів. Упродовж 1955 р. із агентурної сітки виключили 18 агентів. За цей же період завербували шістьох агентів. У ході роботи з агентурою УКДБ Чернівецької області у 1956 р. завели 14 справ-формулярів і 12 справ попереднього оперативного провадження, завербували 56 агентів. У 1957 р. додатково завели 10 справ

оперативного обліку і завербували 21 агента. Загалом по цій лінії в УКДБ було 53 справи-формуляри, 16 розшукових справ, 9 справ попереднього оперативного провадження і 163 агенти (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 27: 104). Вербування до агентурної сітки здійснювалося на основі наявних компрометуючих матеріалів. Відтак кожного додатково перевіряли на практичній роботі, і лише тоді включали у розробку конкретних керівників українського визвольного руху (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 409).

На тих, хто перебували у розробці, заводили агентурну справу із кодовими назвами. При цьому справа закривалася після арешту чи фізичної ліквідації осіб, які по ній проходили. 15 червня 1946 р. 1 відділ Управління Міністерства державної безпеки (далі – УМДБ) Чернівецької області завів агентурну справу “Бегліци” на групу українських націоналістів, які перебували у Румунії, Михайла Колотила, Дмитра Гирюка, Георгія Карбашевського, Георгія Фурмана та Івана Григоровича. Управління контррозвідки МДБ 4 листопада 1946 р. повідомляло про арешт і передачу до суду націоналістів Дмитра Гирюка, Георгія Фурмана, Івана Григоровича та ін. Натомість матеріали щодо Михайла Колотила і Георгія Карбашевського із агентурної справи “Бегліци”, яку припинили, перенесли до нової агентурної справи “Волоцюги” (ГДА СБУ. Ф. 65. С-11868. Т. 2: 77).

Активізувався розшук українських націоналістів у Румунії із розробки у червні 1956 р. родинних і в минулому підпільних зв’язків М. Колотила-“Битого” на території Чернівецької області. Для з’ясування усіх фактів можливого використання таких осіб в оперативних цілях, силовіки проводили низку заходів. В агентурній сітці апарату уповноваженого УКДБ Вашковецького району перебував агент “Юрків”, добре знайомий з Георгієм Козьмиком, Олексієм Лютиком та іншими. Він брав участь у розробці родичів та інших зв’язків “Битого”, які проживали на території Чернівецької області. У РНР проживали рідний брат “Юрківа” Василь Мигован і сестра Октавія Братанеску, із якими він за завданням силових органів листувався. Відтак силовіки продовжували підготовку до виїзду “Юрківа” у РНР під приводом відвідин брата і сестри. Цей виїзд планувалося використати для підстави його “Битому” та іншим, залучивши їхніх родичів і знайомих (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 132).

Паралельно підхід до М. Колотила у червні 1956 р. шукали через агента УКДБ Вашковецького району “Богуна”, рідного брата Юрія Козьмика (проживав у м. Бухарест, входив до складу групи зв’язкових “Битого”). Також активно вивчалися зв’язки дружини Михайла Колотила Наталі Коваль з метою залучення до агентурної сітки. Паралельно з цим розглядалася можливість вербування однієї з активних у минулому організаційних зв’язкових Наталії Коваль – Лідії Бабюк (працювала викладачем французької мови у технікумі м. Чернівці), яка у 1942 р. була тісно зв’язана із керівником жіночої сітки ОУН Буковини Наталією Коваль, від якої отримувала націоналістичну літературу, надавала своє помешкання для збору керівництва ОУН. Репресивно-каральні органи вербуванням і використанням Л. Бабюк передбачали підставити її Н. Коваль як учасницю ОУН для налагодження зв’язку із колишніми учасниками ОУН на Буковині і його перехоплення. Також силовіки продовжували встановлювати і вивчати родинні зв’язки Н. Коваль у м. Чернівці та області, враховуючи можливість використання будь-кого із них з оперативною метою (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 133–134).

Водночас здійснюючи розробку підпілля ОУН(м), репресивно-каральні органи виявили, що ще у другій половині 1947 р. Провід ОУН(м) призначив агента спецорганів “Гонту” керівником ОУН(м) на території Румунської народної республіки, доручивши йому організацію діяльності ОУН на території Одеської, Миколаївської, Вінницької областей УРСР (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 18. Т. 1: 90). З метою перехоплення каналів зв’язку Проводу ОУН(м) із чинним націоналістичним підпіллям (які йшли через РНР), “Гонті” дали вказівку повідомити у м. Мюнхен (направили із завданням

представити закордонному проводу звіт про нібито проведену роботу) про підібраних ним осіб для використання як утримувачів явок і переправних пунктів на румунсько-радянському кордоні (перевірений агент МДБ “Тригорчук”). Для ліквідації направлених Проводом ОУН на територію України емісарів, а також захоплення техніки, літератури, грошових засобів тощо, переправлених через кордон для потреб оунівців, приступили до легендування через “Гонту” діяльності мельниківських організацій ОУН, нібито наявних на території Одеської і Вінницької областей (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 18. Т. 1: 91). Для цього “Гонта” мав зацікавити Провід ОУН(м) своїми зв’язками у середовищі ОУН на території УРСР і, зокрема, назвати по Одесі “Федорову” (агента 1 Управління МДБ УРСР), утримувача явочної квартири ОУН у період німецької окупації і “Кайсарова”, який тоді референтом пропаганди Одеського проводу ОУН (сам “Гонта” особисто був знайомий з “Федоровою”, але не знав про її співробітництво зі спецорганами). Зі свого боку, “Гонта” під час перебування у Проводі ОУН(м) мав отримати явки і паролі для зв’язку з активними членами ОУН, які перебували на території УРСР, а також через організаційні можливості в Австрії (зокрема, брата, який займав керівне становище в ОУН), встановити зв’язок з особистим знайомим “Дромедаром” (колишнім німецьким розвідником, керівником т.зв. “Абвергруп – 101”), а станом на червень 1950 р. – офіційним співробітником американських розвідувальних органів Гансом Пулуй. Оперативники дали агенту “Гонті” завдання зацікавити Г. Пулуя можливостями вести розвідувальну роботу через координоване оунівське підпілля на території УРСР і Румунської народної республіки з тим, щоб отримати від нього завдання на використання цих можливостей. Залежно від результатів планованого заходу, розглядалася можливість підставити через “Гонту” агентуру МДБ американським розвідувальним органам (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 18. Т. 1: 92).

Продовжуючи розробку ОУН(м), у червні 1956 р. силовики намагалися відновити письмовий зв’язок із власними агентами “Нікольським” і “Денисенком”. Першочерговим завданням агенту “Нікольському” ставилося розпочати листування із братом Іваном Жуковським. Його реалізація започаткувалася листуванням з дядьком Є. Гнідієм, який проживав у Румунській народній республіці. Агент “Нікольський” у своїх листах, поряд із описом побутових питань, цікавився колишніми близькими знайомими лікарями Омельським і Залозецьким, які раніше проживали у м. Чернівці, а відтак емігрували у РНР, з’ясував, чи не спілкується він із родичами чи зв’язками, які перебували в РНР, наприклад, братом Іваном Жуковським (мета заходу – подальша можливість агента встановлювати контакти із потрібними особами).

З’ясовуючи близькі родинні та організаційні зв’язки братів Володимира і Аркадія Жуковських (перший проживав у РНР, другий – у Парижі та представляв інтереси ОУН(м) у Франції), чекісти виявили, що вони також є далекими родичами агента “Нікольського”. Через нього та іншу агентуру вивчалися близькі організаційні зв’язки братів Володимира і Аркадія Жуковських на території Чернівецької області з метою підбору кандидатури на вербування агентом, якому можна було б організувати виїзд спочатку до РНР, а потім – і на Захід. Крім того, чекісти з’ясували, що агент “Нікольський” мав іншого родича Володимира Гнидія (проживав у Австрії), у минулому члена студентського націоналістичного товариства “Чорноморя”. Саме тому інтенсивно вживали заходи для швидкого встановлення письмового зв’язку агента “Нікольського” та В. Гнидія, а відтак налагодження через нього листування із Іваном Жуковським (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 117).

Натомість агент “Денисенко” отримав завдання через обласне товариство Червоного хреста розшукати адресу свого брата Дениса Квітковського і при позитивному результаті налагодити письмовий зв’язок із ним (під контролем силовиків). При цьому відзначалося, що найбільш близькою особою до Д. Квітковського, Д. Яремчука та інших

керівників ОУН(м) був звільнений у листопаді 1955 р. із ув'язнення Хризант Кудринський (1910 р.н., с. Мамаївці Кіцманського р-ну, освіта вища – юридична) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 401).

У червні 1956 р. силовики на території РНР встановили і розпочали агентурну розробку ще однієї групи українських націоналістів-мельниківців, вихідців із Чернівецької області. До неї входив колишній голова націоналістичного товариства “Буковина” Орест Лук’янович (1911, ур. с. Виженка Вижицького р-ну Чернівецької обл.), за професією ветеринарний лікар, що проживав у м. Бухарест. У розробку потрапила і його дружина Ольга, яка у період Другої світової війни очолювала жіночу секцію Українського народного дому у м. Чернівці. Орест і Ольга користувалися авторитетом серед українських націоналістів, які проживали у Бухаресті. Їхнє помешкання переважно відвідували учасники ОУН(м) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 118). Відтак на території Чернівецької області силовики встановили родинні та ділові зв’язки як О. Лук’яновича, так й інших учасників ОУН, які перебували у РНР. З метою виявлення зв’язків О. і О. Лук’яновичів на території Чернівецької області почали підбирати кандидатуру для вербування, відправлення до РНР і введення групи оунівців-мельниківців, які гуртувалися навколо О. Лук’яновича, силовики почали проводити такі заходи: 1) з’ясували, що мати колишнього агента “Прикарпатського” була підставною особою у листуванні між Орестом Лук’яновичем і його матір’ю, яка проживала у с. Виженка Вижицького р-ну Чернівецької області. При цьому почали вивчатися можливості агента “Прикарпатського” через матір та інших родичів, які проживали у РНР, налагодити контакт із О. Лук’яновичем. Для цього силовики відновили зв’язок із агентом “Прикарпатським”, оскільки саме через нього планували проводити подальшу роботу; 2) брат матері “Прикарпатського” В. Виноградник проживав у РНР (м. Бухарест), був співробітником науково-дослідного інституту ветеринарії та підтримував зв’язки із родиною Лук’яновичів. Враховуючи цю обставину, чекісти вирішили використовувати “втемну” матір “Прикарпатського” у листуванні із братом у потрібному напрямі; 3) з повідомлення агента “Прикарпатського” силовики довідалися, що брат його матері мав намір влітку 1956 р. приїхати у відпустку до м. Вижиця Чернівецької області. Через “Прикарпатського” вживалися заходи для переконання матері надати згоду на приїзд її брата до СРСР. Після його приїзду через агента “Прикарпатського” чекісти планували з’ясувати всі питання стосовно О. Лук’яновича і його зв’язків, які цікавили. З метою активізації розробки О. Лук’яновича та його зв’язків, незалежно від намірів В. Виноградника приїхати до м. Вижиця, через “Прикарпатського” і його матір чекісти планували добиватися згоди В. Виноградника на відвідування агентом його сім’ї у Бухаресті. При досягненні цього і при виїзді “Прикарпатського” у гості до свого дядька, перед силовиками відкривалася перспектива отримання рекомендаційного листа до О. Лук’яновича і особистих відвідувань його “Прикарпатським” за “дорученням” матері (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 119). Під розробку потрапила і дружина, яка займала помітне становище в ОУН, але її зв’язки силовики ще не вивчили та не розшукали. Через матір “Прикарпатського” розглядалися можливості встановлення її дівочого прізвища та інших даних, а відтак з’ясування родинних і ділових контактів у Чернівецькій області для подальшого вербування будь-кого із них та для розробки сім’ї О. Лук’яновича і його оточення.

З метою викриття і перехоплення можливо напрацьованих нелегальних каналів зв’язку керівників ОУН, які проживали за кордоном, із оунівцями на території Чернівецької області, силовики почали готувати до поїздки в РНР для зустрічі з окремими керівниками ОУН агента “Дуная”, а агента “Чернівецького” – у Румунську народну республіку для можливої зустрічі із мельниківцями Д. Булавкою, Д. Вершигорою, О. Глуханюком, Я. Сірецьким та ін.

Виконуючи завдання репресивно-каральних органів, «Чернівецький» відновив довірливі відносини із матір'ю і сестрою Д. Булавки, які 17 червня 1956 р. показали зміст усіх листів, отриманих від нього (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 120). Силовики дали завдання «Чернівецькому» написати листа Д. Булавці і просити його вмовити родичів (які проживали у РНР) дати виклик на приїзд у РНР в гості. Відтак у разі позитивної відповіді «Чернівецький» із санкції Голови КДБ при Раді міністрів УРСР генерал-майора В. Нікітченка мав поїхати у РНР для виконання завдання із розшуку керівників ОУН і перехоплення можливих їхніх організаційних зв'язків на території Чернівецької області. У розробку насамперед потрапив Дмитро Булавка (1911 р.н., м. Кіцмань Чернівецької області, проживав м. Орашті РНР), куштовий провідник (1941–1944), утримувач пункту зв'язку Буковинського обласного проводу ОУН. Роботою пунктів контролю кореспонденції і розробкою зв'язків Д. Булавки силовики встановили, що він листувався із своєю матір'ю, яка проживала у м. Кіцмань. Відтак агент «Чернівецький» сфотографував її, а вона переслала світлинку Д. Булавці, водночас повідомивши, що з ним хоче зв'язатися колишній друг (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 407). Із РНР до м. Чернівці у січні 1956 р. приїжджала Розалія Берник, яка проживала у м. Клуж-Напока (Румунія) та була дружиною брата мельниківця Івана Берника. Заарештована у 1945 р. провідник Буковинського обласного проводу ОУН(б) А. Галицька-«Мотря», свідчила, що Іван Берник і Ярема Сірецький планувалися (1944) до складу українського націоналістичного уряду Буковини після захоплення влади оунівцями. І. Берник працював учителем у м. Блаж (повіт Алба Румунія). Проживаючи у м. Чернівці і щоденно зустрічаючись з агентом «Дунай», І. Берник цікавився колишніми активними націоналістами – братами Кобельськими, О. Глухонюком, М. Мичковським, Соболевським та іншими, які входили у 1941 р. до складу куреня ОУН П. Войновського. Тоді ж Розалія Берник запрошувала агента при його можливому приїзді в РНР обов'язково заїхати до неї у гості і дала домашню адресу (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 121, 394–395).

Агент «Дунай» особисто знав Ярему Сірецького шкільного приятеля, який проживав в РНР (під прізвиськом Сірецелу). До 1938 р. він був членом комітету студентського націоналістичного об'єднання «Пласт», до складу якого входили українські націоналісти Іван Берник, Мирослав Мичковський, Орест Князь та інші. Дружина Сірецького – Ірина Сірецька-Войченко – племінниця колишнього провідника Буковинського обласного проводу ОУН (м) Степана Джуліби.

Виконуючи намічені планом агентурно-оперативні заходи із розшуку керівників ОУН за кордоном, а також викриття і перехоплення ймовірно наявних нелегальних каналів зв'язку на території Чернівецької області, силовики підібрали і проводили підготовку з організації поїздки у РНР до вказаних вище осіб агентів «Дунай» і «Чернівецький».

На зустрічі 20 червня 1956 р. агент «Дунай» повідомив, що, за даними родички Івана Берника, останній разом із дружиною і її рідними планували у 1956 р. приїхати в СРСР та зустрічатися із родиною дружини (які, зі свого боку, мали намір прибути із Польщі). З метою прискорення виїзду в РНР «Дунай» удруге направив листа сестрі, яка і пообіцяла надіслати виклик. Силовики почали перевіряти надійність «Дунає» і ступінь його конспірації (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 122). Позитивний результат перевірки дав можливість агенту «Дунаю» упродовж жовтня – листопада 1956 р. гостювати у своїх родичів у РНР. Повернувшись звідтам, він повідомив, що зустрічався у м. Крайова із українськими націоналістами Романом Карбулецьким, а у м. Дрогошани – Миколою Мичковським. У бесіді із «Дунаєм» Роман Карбулецький цікавився багатьма колишніми українськими націоналістами. Неодноразові бесіди з Р. Карбулецьким дали «Дунаю» підставу зробити висновок про тісний зв'язок останнього із М. Мичковським і

Я. Сірецьким. Сам Я. Сірецький на зустріч до підпільників не з'явився. Зі свого боку, М. Мичковський розпитував "Дуная" про життя у СРСР, а особливо цікавився станом викладання української мови у школах Чернівецької області і в Україні загалом. Також М. Мичковський розпитував про своїх знайомих, які проживали у Чернівецькій області. Дружина М. Мичковського націоналістка (бандерівського напрямку) М. Будна у бесіді з агентом також висловлювала сум за батьківщиною і намір приїхати навесні 1957 р. у гості до матері і сестри. Агент "Дунай" підбадьорив М. Мичковську, сказавши, що вона взагалі може повернутися на батьківщину. Прискорити цей процес міг чоловік її сестри, який працював головою Сталінського райвиконкому м. Чернівці. Також силовики з'ясували, що після відбуття покарання провідник Буковинського окружного проводу ОУН (б) Д. Гирюк займався відновленням лінії зв'язку із Ю. Сербенюк. Водночас у зв'язку із тим, що М. Мичковський і його дружина володіли широкими зв'язками серед українських націоналістів у Румунській народній республіці та інших країнах, а також враховуючи, що сама М. Мичковська сумувала за батьківщиною, силовики вважали доцільним вивчити можливість її вербування та подальшої розробки через неї емісарів Проводу українських націоналістів (далі – ПУН). Підготовку М. Мичковської на вербування вважали доцільним вести через агентів "Дуная" і "Косара" у період її гостювання у матері і сестри – "Косара", куди вона планували приїхати навесні 1957 р. (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 27: 7–9, 11).

Загалом силовики позитивно оцінили поїздку агента "Дуная" до РНР, відтак вважали доцільним повторно його відправити туди, щоб у перспективі ввести до чинного каналу зв'язку. Водночас із підготовкою "Дуная" для виконання завдання вивчалася можливість "підставити" керівникам ОУН у РНР більш авторитетну кандидатуру (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 27: 10).

Ще у березні 1956 р. силовики взяли на формулярний облік Хризанта Кудринського (розробку вели агенти "Птах" і "Буков") (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 123). Розробку вели у напрямі викриття його антирадянської націоналістичної діяльності, виявлення організаційних зв'язків на території СРСР, а також перехоплення можливо організованих каналів зв'язку із закордонними центрами ОУН і американською розвідкою. У результаті виявили, що Х. Кудринський володів широкими зв'язками серед українських націоналістів у РНР. Саме тому силовики готували поїздку агента "Юрківа", у ході якої планували через його брата (агент "Птах") познайомити із Х. Кудринським з метою використання зв'язків останнього у РНР (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 124). Дружина Х. Кудринського у 1944 р. перейшла до РНР, де вдруге вийшла заміж. Саме тому Х. Кудринський через учасників підпілля, які проживали у Чернівецькій області, намагався встановити адресу колишньої дружини у РНР і написати їй листа, висловлюючи при цьому бажання емігрувати (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 432).

В активній розробці перебував Петро Бидняк, до 1940 р. член товариства "Січ". У період окупації Чернівецької області (1941) вступив у курінь П. Войновського, а після відступу німців виїхав до Чехословаччини. У процесі агентурної розробки з'ясували, що П. Бидняк за цей період перебував у Німеччині, РНР, Австрії та інших країнах Європи. Силкові органи відправили до нього раніше знайомого по спільній роботі агента 2 відділу УКДБ при РМ УРСР Вінницької області "Білого". Останній, зі свого боку, розговорив (викликав на відвертість) П. Бидняка і довідався, що він у м. Бранденбург працював на різноманітних роботах. Із Бранденбурга поїхав до Франкфурт, а звідтам – до Чехословаччини, у поселення Склецк біля Праги, де працював робітником. У 1946 р. із Праги П. Бидняк як румун був відправлений на батьківщину. У Чехословаччині працював водієм, а згодом як репатріант у вересні 1955 р. повернувся на батьківщину. Через агентів "Горлик" і "Буков" розробку П. Бидняка вели у напрямі встановлення ймовірної

приналежності до агентури іноземних розвідок. За наявними агентурними даними у Чернівецькій області проживали колишні його співслуживці П. по Вінницькій поліції, тому силовики намагалися виявити цих осіб та вирішенням питання про вербування будь-кого із них для розробки П. Бидняка (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 125–126).

Ефективному розшуку українських націоналістів сприяла налагоджена співпраця силовиків СРСР і Румунської народної республіки ще з 1940-х років. За таких умов з'явилася можливість не тільки виявляти націоналістів на території РНР, але й розшукувати і передавати УМДБ Чернівецької області (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 4: 293–294; Т. 58: 14; Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 25–26, 121–122, 131–132, 172–175; Спр. 27: 2). 12 серпня 1947 р. представниками 31 прикордонного відділу військ Міністерства внутрішніх справ на кордоні були прийняті працівники румунської контррозвідки Боднараш, Бинер, які повідомили, що у Бухаресті ними розроблялася група українських націоналістів, у тому числі колишній провідник Буковинського окружного проводу ОУН Михайло Колотило–“Кобзар”. Зокрема, румунська контррозвідка розробляла цю групу двома перевіреними агентами-внутрішниками, один із них отримав завдання від М. Колотила нелегально перебратися на територію СРСР і за конкретними адресами зв'язатися із керівниками місцевого націоналістичного підпілля у Чернівецькій і Станіславській областях. Боднараш і Бинер просили прийняти їхнього агента, і у супроводі агентів радянських силових органів направити за вказаними адресами. Оскільки працівники прикордонного наряду самі не вирішували таких питань, то домовилися із Боднарашем і Бинером зустрітися через кілька днів для відповіді. Уже 15 серпня 1947 р. у довідці № 243 на ім'я міністра державної безпеки УРСР генерал-лейтенанта Сергія Савченка начальник 1 відділу УМДБ Чернівецької області підполковник Новак звітував про надання такого дозволу. Відтак планував його детально опитати, і лише після цього прийняти рішення щодо його наступного переміщення (ГДА СБУ. Ф. 65. С-11868. Т. 2: 73).

Радянські силові органи ретельно працювали із заарештованими у 1946–1947 рр. на території Румунської народної республіки Юрієм Фурманом, Мирославом Харовюком, Орестом Масикевичем та іншими. Із їхніх свідчень силовики довідалися про націоналістів, які емігрували до РНР. При цьому чекісти відзначали, що через арешти українських націоналістів органами контррозвідки МДБ Південної групи військ у 1946–1947 рр. на території РНР, деякі керівники ОУН(м) втекли до Австрії та Західної Німеччини, де осіли та ввійшли до складу керівних звен ОУН (м) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 393).

Тривала співпраця силовиків обидвох країн і у наступні роки. Так, 25 вересня 1956 р. о 15.00 на радянсько-румунському кордоні у районі с. Порубне Глибоцького р-ну Чернівецької області УКДБ Чернівецької області було прийнято від румунських силовиків, розшукуваного на території РНР і затриманого 20 вересня Стефана Петріва (1924 р.н., с. Молодія Глибоцького р-ну Чернівецької області), який у 1944–1945 рр. керував підпільною групою на Чернівеччині. У 1945 р. групу С. Петріва розгромили, частину учасників вбили, а частину заарештували, самому керівникові вдалося втекти. Проводячи розшук С. Петріва, силовики отримали агентурно-оперативну інформацію від агента “Лупашко” про те, що він переховується у РНР. Відтак ці дані були перевірені через румунських силовиків. У серпні 1956 р. на С. Петріва завели кримінальну справу, провели документацію його націоналістичної діяльності, отримали санкцію прокурора на арешт і етапування його із РНР до УКДБ Чернівецької області (звідки був прийнятий 25 вересня 1956 р.) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26: 174–175).

Отже, попри боротьбу з визвольним рухом у 1940–1950-х рр. радянській владі не вдалося остаточно викорінити і придушити антирадянські настрої. У зв'язку з лібералізацією суспільно-політичного режиму (десталінізація, “відлига”, реабілітація

ув'язнених) активізувалася діяльність вороже налаштованих до влади осіб – переважно колишніх учасників ОУН і УПА (як тих, хто залишилися у підпіллі, так і звільнених з ув'язнення), а також представників релігійних об'єднань. Саме тому до завдань силових органів входило не лише придушення опозиційного опору на теренах УРСР, але й розшук і ліквідація усіх колишніх підпільників, особливо керівників, які перебували в інших країнах, зокрема Румунії. Звісно, цю роботу вдавалося впроваджувати завдяки вдало налагодженій співпраці силових структур обидвох країн, що спряло розшуку, розробці й арешту виявлених націоналістів. Однак важливим елементом реалізації цієї роботи стало всебічне використання агентури.

Література:

- Білас, 1994 – *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга перша. Київ: Либідь – Військо України, 1994. 432 с.
- Веденєєв, Биструхін, 2007 – *Веденєєв Д., Биструхін Г.* Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945-1980-ті роки. Київ: К.І.С., 2007. 568 с.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Кентій, 1999а – *Кентій А.В.* Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946-1956 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.
- Кентій, 1999б – *Кентій А.В.* Українська повстанська армія в 1944-1945 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.
- Киричук, 2003 – *Киричук Ю.* Український національний рух 40-50-х років XX століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 464 с.
- Русначенко, 2002 – *Русначенко А.М.* Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках. Київ: Університетське видавництво "Пульсари", 2002. 519 с.
- Шаповал, 2001 – *Шаповал Ю.* Війна після війни // Літопис УПА. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959. Київ–Торонто, 2001. С. 9–40.
- Haiagida, 2005 – *Haiagida I.* Prowokacja Zenona. Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie "C-1" przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954). Warszawa: Instytut Pamieci Narodowej, 2005. 318 s.

References:

- Bilas, 1994 – *Bilas I.* Represywno-karalna systema v Ukraini 1917-1953 [The repressive system in Ukraine in 1917 – 1953]. Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz. U dvokh knykhakh. Knyha persha. Kyiv: Lybid – Viisko Ukrainy, 1994. 432 s. [in Ukrainian].
- Haiagida, 2005 – *Haiagida I.* Prowokacja Zenona. Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie "C-1" przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954). Warszawa: Instytut Pamieci Narodowej, 2005. 318 s. [in Polish].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [SSA SSU – Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine].
- Kentii, 1999a – *Kentii A. V.* Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946-1956 rr.) [An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946-1956)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 111 s. [in Ukrainian].
- Kentii, 1999b – *Kentii A. V.* Ukrainska povstanska armiiia v 1944-1945 rr. [Ukrainian Insurgent Army in 1944-1945]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 220 s. [in Ukrainian].
- Kyrychuk, 2003 – *Kyrychuk Yu.* Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40-50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s-1950s: Ideology and Practice]. Lviv: Dobra sprava, 2003. 464 s. [in Ukrainian].
- Rusnachenko, 2002 – *Rusnachenko A.M.* Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940-50-kh rokakh [The Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus', Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s – 1950s]. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo "Pulsary", 2002. 519 s. [in Ukrainian].
- Shapoval, 2001 – *Shapoval Yu.* Viina pislia viiny [War after war] // Litopys UPA. Nova seriiia. T. 3: Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: dyrektyvni dokumenty TsK Kompartii Ukrainy. 1943–1959. Kyiv–Toronto, 2001. S. 9–40. [in Ukrainian].
- Viedenieiev, Bystrukhin, 2007 – *Viedenieiev D., Bystrukhin H.* Dvobii bez kompromisiv. Protymborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii. [An Uncompromising Combat. The Opposition of Special Subdivisions of OUN with Soviet Special Operations Forces]. 1945-1980-ti roky. Kyiv: K.I.S., 2007. 568 s. [in Ukrainian].

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.37

DMYTRO V. BUDIANSKYI

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko (Ukraine)

IVAN KAVALERIDZE'S DRAMATURGY ON THE SUMY STAGE

Abstract. *The characteristic features of I. Kavaleridze's drama is considered in the article. It is noted that there are signs of the artist's individuality, attraction to expressionist forms, artistic techniques characteristic for the art of sculpture: symbolism, monumentality, hyperbole.*

I. Kavaleridze was well versed in the drama laws, understood the specifics of the stage events construction, had a large arsenal of literary means, thanks to which the characters' monologues and dialogues were extremely expressive and colorful.

In his work, he implemented original solutions that were ahead of time. Therefore, many of the artist's ideas and achievements received due recognition only after his death.

I. Kavaleridze's creative heritage covers a wide range of both purely artistic and general philosophical problems. Among them the formation of the era of modernism and its features in the Ukrainian art of the early XX century, the impact of revolutionary ideas on the work of the 1920s, the role of spiritual leaders of the Ukrainian people T. Shevchenko and G. Skovoroda in the formation of national consciousness, political and ideological pressure on figurative art language and the formation of a socialist-realist canon, etc.

The analysis of the productions of I. Kavaleridze's plays "The First Furrow" and "Gregory and Paraskeva" on the stage of the Mykhailo Shchepkin Sumy Theater of Drama and Musical Comedy in 1970-1972.

The article notes that these plays were staged in Sumy for the first time in the history of Ukrainian theater. The premiere of "The First Furrow" (the play was called "Old Men") took place on March 19, 1970. The figure of the national genius Hryhoriy Skovoroda was also embodied for the first time on the stage in Sumy in the play "Hryhoriy and Paraskeva". It premiered on October 21, 1972. I. Rybchynsky, Honored Artist of the USSR, performed the production.

Creating generalized historical outlines of people's life, features of life at that time, depicting psychological portraits of people in various, sometimes-dramatic collisions, in the productions of I. Kavaleridze's plays on the Sumy stage the emphasis was on universal values such as virtue, love.

The main character was the Ukrainian people, who nurtured such large-scale historical figures, gave them strength and wisdom for great achievements. Based on publications in periodicals of that time, memoirs of Ukrainian directors, the peculiarities of the director's interpretation, stenographic and musical design of these plays on the Sumy stage are considered.

Considerable attention is paid to the analysis of acting works in I. Kavaleridze's plays. In particular, the peculiarities of the actor's embodiment of the image of the national genius Hryhoriy Skovoroda on the stage are presented.

It is noted that I. Kavaleridze's plays, created in a difficult political, social and ideological context, are rightly considered to be highly artistic works of Ukrainian drama.

Their staging was carried out on various theatrical stages, including Mykhailo Shchepkin Sumy Theater of Drama and Musical Comedy is an important page of national theatrical art.

Keywords: *play, drama, theater, innovation, directing, symbolism, premiere.*

Citation. Budianskyi D.V. Ivan Kavaleridze's dramaturgy on the Sumy stage. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XXXVI. 2021. Pp. 37-45. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.37

БУДЯНСЬКИЙ Д. В.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка (Україна)

ДРАМАТУРГІЯ ІВАНА КАВАЛЕРІДЗЕ НА СУМСЬКІЙ СЦЕНІ

Анотація. В статті розглянуто характерні риси драматургії І. Кавалерідзе. Зазначається, що в ній наявні ознаки художньої індивідуальності митця, тяжіння до експресіоністичних форм, художніх прийомів, характерних для мистецтва скульптури: символізм, монументальність, гіперболізація.

Творча спадщина І. Кавалерідзе охоплює широке коло як суто мистецьких, так і загальнофілософських проблем. Серед них – становлення епохи модернізму та його особливості в українському мистецтві початку XX століття, вплив революційних ідей на творчість 1920-х років, роль духовних лідерів українського народу Т. Шевченка та Г. Сковороди тощо.

Здійснено аналіз постановок п'єс І. Кавалерідзе “Перша борозна” та “Григорій і Параскева” на сцені Сумського театру драми та музичної комедії імені М.С. Щепкіна у 1970-1972 роках. У статті наголошується, що саме на сумських підмостках ці п'єси були поставлені вперше в історії українського театру. Прем'єра “Першої борозни” (вистава мала назву “Старики”) відбулась 19 березня 1970 року. А постать національного генія Григорія Сковороди також вперше на театральній сцені була втілена саме у Сумах у виставі “Григорій і Параскева”. Прем'єра відбулась 21 жовтня 1972 року. Постановку здійснив заслужений артист УРСР І. Рибчинський.

На основі публікацій у періодичних виданнях того часу, спогадів українських режисерів розглянуто особливості режисерської інтерпретації, стенографічного та музичного оформлення цих п'єс на сумській сцені.

Значну увагу приділено аналізу акторських робіт у виставах за п'єсами І. Кавалерідзе. Зокрема, представлено особливості акторського втілення на сцені образу національного генія – Григорія Сковороди. Зазначено, що п'єси І. Кавалерідзе по праву вважаються високохудожніми творами української драматургії. Їх інсценізація здійснена на різних театральних сценах, зокрема у Сумському театрі драми та музичної комедії ім. М. С. Щепкіна є важливою сторінкою вітчизняного театального мистецтва.

Ключові слова: п'єса, драматургія, театр, новаторство, режисура, символізм, прем'єра.

Цитування. Будянський Д.В. Драматургія Івана Кавалерідзе на сумській сцені // Сумський історико-архівний журнал. №XXXVI. 2021. С. 37-45. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.37

Іван Кавалерідзе – знакова постать української культури, видатний митець, новатор і авангардист, який здійснив вагомий внесок у збагачення вітчизняної та світової мистецької спадщини. Відзначаючи його енциклопедичні знання, різнобічну обдарованість, яка була втілена у справжні шедеври скульптури, кіно, театру, драматургії І. Кавалерідзе на міжнародному рівні був визнаний “українським Мікеланджело” (Капельгородська, 2007: 3).

У своїй творчості він реалізував оригінальні рішення, які випереджали час. Крім того, не можна не брати до уваги усі складнощі творчого самовираження митця в часи радянського тоталітаризму. Тому багато ідей і здобутків митця отримали належне визнання лише після його смерті.

Творча спадщина І. Кавалерідзе охоплює широке коло як суто мистецьких, так і загальнофілософських проблем. Серед них – становлення епохи модернізму та його особливості в українському мистецтві початку XX століття, вплив революційних ідей

на творчість 1920-х років, роль духовних лідерів українського народу Т. Шевченка та Г. Сковороди у становленні національної свідомості, політико-ідеологічний тиск на образну мову мистецтва і формування соцреалістичного канону тощо.

Сучасні мистецтвознавці (Л. Барабан, С. Зінич, Н. Капельгородська, О. Синько та інші), аналізуючи значну творчу спадщину І. Кавалерідзе, ґрунтовно досліджують його художні пошуки, новаторські ідеї, масштабність розкриття тем в різних видах мистецтв.

Низку публікацій присвячено аналізу кінематографічного та театрального доробку І. Кавалерідзе (С. Зінич, Н. Капельгородська), окремих аспектів драматургічної творчості (Л. Барабан), місця драматургії Івана Кавалерідзе в загальному процесі розвитку українського театру другої половини ХХ ст. (Г. Синько), мистецтвознавчому аналізу конкретних п'єс (М. Сулима) тощо.

Проте, творча діяльність митця, який народився на Роменщині Сумської області, у галузі театрального мистецтва саме на Сумщині і, зокрема, дві постановки його п'єс на сумській сцені, наразі мало досліджені в історико-культурологічному та мистецтвознавчому аспектах.

Мета статті – аналіз театральних постановок п'єс І. Кавалерідзе “Перша борозна” (“Старики”) та “Тригорій і Параскева” у Сумському театрі драми та музичної комедії імені М. Щепкіна у 1970-1972 роках.

Іван Кавалерідзе звернувся до драматургії вже у зрілому віці. У спогадах видатного митця про це зазначено: “... нове захоплення – театр. Працюю над п'єсами... П'єси читають, приймають, ставлять. Головатюк в Тернополі, Оглоблін в Харкові та Дніпропетровську, Рибчинський у Сумах. Радісно співробітничати зі здібними людьми, які у постійному пошуку” (Кавалерідзе, 1988: 122).

На той момент у нього вже був досвід керівництва аматорським театральним колективом в Ромнах (Селянський театр при Роменському повітовому відділі освіти); дружба з Л. Курбасом, Б. Глаголіним, М. Терещенком, В. Оглобліним; робота з Н. Ужвій, Л. Сердюком, С. Шагайдою та іншими корифеями української сцени, яких він запрошував до співпраці у своїх кінокартинах (Зінич, 1971).

І. Кавалерідзе почав писати п'єси у складний, драматичний для творчої інтелігенції час. Жертвами тоталітарної системи стали М. Куліш, І. Кочерга та інші талановиті митці.

Звертаючись до історичного сюжету, філософської притчі, конфліктної ситуації, І. Кавалерідзе створював п'єси, які не досить часто знаходили підтримки у теоретиків соціалістичного реалізму, які віддавали перевагу героїко-романтичним інсценізаціям і побутовим комедіям.

Драматургія І. Кавалерідзе була тісно пов'язана з розвитком європейського театрального мистецтва другої половини ХХ ст. Водночас, в ній наявні ознаки художньої індивідуальності митця, тяжіння до експресіоністичних форм, художніх прийомів, характерних для мистецтва скульптури: символізм, монументальність, гіперболізація.

На думку відомих дослідників біографії та творчості митця С. Зінич та Н. Капельгородської, у драматичних творах Кавалерідзе: “...відчутна індивідуальна художня манера, вірність своїм мистецьким засадам. Митець, як і раніше, уникає вузьких, побутових сюжетів. Як і на екрані, він художньо досліджує великі пласти життєвого матеріалу, втілюючи його в жанрах, що дозволяють показати цілі соціальні групи чи верстви людей, попри широкі, епічно розгорнуті картини народного буття” (Зінич, 1971: 155).

Як автор сценаріїв до більшості своїх кінокартин І. Кавалерідзе добре володів законами драматургії, розумів специфіку побудови сценічних подій, мав великий арсенал літературних засобів, завдяки чому монологи та діалоги персонажів були надзвичайно експресивними, виразними та колоритними.

Голова секції драматургії Спілки письменників України М. Зарудний відзначав новаторський характер п'єс І. Кавалерідзе: "Драматурги України всіх поколінь відстоюють новаторство, пошук нових форм у зображенні трудової людини. Нас радує, наприклад, що "Перший гріх" О. Коломійця не схожий з "Центральною зоною" І. Муратової, а "Тригорій і Параскева" І. Кавалерідзе жодною ситуацією не нагадують "Кому кують зозулі" О. Підсухи. Кожна п'єса – це інтересно, по-своєму прочитана сторінка з минулого чи сьогоденного життя. Кожен з авторів не обмежився лише фотографуванням виробничих процесів, а прагнув якнайповніше відобразити складний, часом суперечливий світ своїх героїв" (Відповідальність, 1971: 4).

У драматургічному доробку І. Кавалерідзе більше десяти п'єс ("Вотанів меч", "Перекоп", "Перша борозна", "Тригорій і Параскева", "Яв", "Миша в порожній корзині", "Білі лебеді і миргородська калюжа", "Сіль", "Куб, куля, тарілка", "Мати недородила" та ін.), з яких лише 4 були поставлені на театральних сценах (Синько, 2014).

Видатний український режисер В. Оглобін, який здійснив постановки 4 п'єс майстра в різних театрах України, зазначав, що драматургічна творчість І. Кавалерідзе стала "...відкриттям, хоч автор не завжди враховував специфіку театру. Ми часто обговорювали матеріали кожної п'єси, шукали кращі варіанти. У ті часи до митця ставилися з особливою упередженістю. Всі мої спроби провести його п'єси через Міністерство культури закінчувалися поразкою" (Оглобін, 1997: 59).

Характерними особливостями драматургічного стилю митця були критичне осмислення сучасних для нього подій та сатирична спрямованість. У багатьох п'єсах піднімалась проблема збереження людської гідності та самосвідомості.

У психологічній драмі "Перша борозна", яка була створена на основі кіносценарію "Вершник на здибленому коні" (1969 р.), автор звернувся до складного мистецького жанру – історичної драми, в основу якої покладені події з минулого українського народу. Сам автор визначив жанр твору як "героїчна поема". Зазначимо, що до історичної тематики І. Кавалерідзе постійно звертався у більшості своїх творчих робіт, реалізованих у різних видах мистецтва (скульптурі, кінематографії, театрі) (Кавалерідзе, 1976).

Сюжетну композицію драматург побудував в кінематографічній манері, для якої характерна швидка зміна картин (епізодів), об'єднаних наскрізною лінією, що розкриває основний конфлікт твору.

Головного героя Петра Запорожця показано в різних іпостасях: насамперед важке дитинство на каторзі, куди було заслано його батька, виснажливе навчання у Петербурзькому технологічному інституті, перебування у в'язниці, як період складних життєвих випробувань. Проте, прийом хронологічного викладу подій життя головного героя спрямований, перш за все, на демонстрацію його духовного та особистісного становлення, формування громадянської позиції. Через біографію однієї людини автор показує загальнонаціональні явища та процеси початку ХХ століття (Кавалерідзе, 1969).

У "Першій борозні", як і в інших драматургічних творах І. Кавалерідзе, слово відіграє образну, символічну функцію та створює емоційно-експресивний ефект. Тому кожен персонаж, навіть другорядний, має індивідуальну манеру висловлювання та інтонацію (Кавалерідзе, 1976).

В першу чергу це можна проілюструвати на прикладі головного героя Петра Запорожця та його батька – Кузьми, для яких характерною рисою є вираження ключових ідей у формі притчі. Репліки персонажів п'єси, особливо в кульмінаційних сценах, мають афористичний характер. Так, зокрема, одній із героїнь належать такі слова: "Історію людства треба добре знати од стародавніх часів до сьогодні, щоб зрозуміти, яким шляхом йти далі до нашого завтра" (Кавалерідзе, 1976: 174).

Фінальною метафорою п'єси, яка виражає головну ідею твору, стали слова маленького хлопчика: "Діду, я випущу свого снігура! Я не можу... Я не хочу, щоб він сидів у клітці!", які він вигукує побачивши виснаженого після тортур Петра Запорожця (Кавалерідзе, 1976: 191).

У п'єсі прослідковується емоційне наповнення епізодів, яскравість і типажність дійових осіб, вчинки яких розкриваються в гострих конфліктах.

Глибокі метафори, образи, романтичне зображення героїзму народної боротьби, сильні характери персонажів, динамічний сюжет п'єси "Перша борозна" І. Кавалерідзе по праву дають можливість віднести цю п'єсу до скарбниці вітчизняної драматургії. У 1970 році цей драматургічний твір І. Кавалерідзе отримав третю премію на закритому конкурсі, який проводили Міністерство культури та Спілка письменників України (Зінич, 1971: 183).

У березні 1970 року на сцені Сумського театру імені М. Щепкіна (саме таку назву мав заклад на той час) відбулась прем'єра вистави "Старики" за п'єсою І. Кавалерідзе "Перша борозна", у постановці режисера Ігоря Рибчинського. Головну роль – Петра Запорожця майстерно зіграв артист В. Будянський. Добре запам'ятались глядачам і характерні образи Марії (артистка Н. Михайлова), Кржижановського (артист Д. Тараненко), Григоровича (заслужений артист УРСР А. Носачов) та інші (Зінич, 1971: 169).

У своїх спогадах про І. Кавалерідзе режисер В. Оглоблін зазначав, що постановку "Стариків" Сумського театру ім. М.С. Щепкіна "...добре сприйняла публіка, але перший секретар обкому Ватченко заборонив виставу, оскільки "українська дівчина не могла закохатись у німця". Суть п'єси не сприйняв" (Оглоблін, 1997: 60).

Ще однією виставою за п'єсою І. Кавалерідзе "Григорій і Параскева", яка також була адаптацією для театральної сцени кіноповісті "Григорій Сковорода" (співавтор Н. Петренко), відкрив театр ім. М. Щепкіна 39 сезон (Прем'єри сезону, 1973: 1). Прем'єра відбулась 21 жовтня 1972 року (Поборончук, 1972: 6). Постановку здійснив заслужений артист УРСР І. Рибчинський.

З цього приводу дослідник творчості І. Кавалерідзе Л. Владич зазначає, що через чотирнадцять років після виходу на екрани фільму "Григорій Сковорода" у Сумському театрі імені М.С. Щепкіна "...побачила світ рампи його трагедія "Григорій і Параскева". П'єса не є сценічним варіантом фільму, хоча в ній діють ті ж герої. Це цілком оригінальні твори, об'єднані, зокрема, загальною думкою про зв'язок Сковороди з народом та непримиренному конфлікту філософа з гнобителями" (Кавалерідзе, 1988: 134).

Автор залишив в основі п'єси сюжет кіноповісті, яка складалась з 10 частин, проте скоротив трагедію до двох дій, за рахунок чого вдалося значно згустити сюжетні колізії та підвищити динамізм розвитку подій.

Також у п'єсі автор поглибив характеристики окремих персонажів (Параски, Сагури, Василя Томари). Деякі образи, присутні у кінофільмі, зазнали суттєвих змін.

Перед глядачем швидко змінювались картини-кадри, кожен з яких розкривав певний епізод біографії Г. Сковороди за допомогою театральних художніх засобів.

Образ видатного філософа у п'єсі характеризується такими якостями, як працьовитість, чесність, скромність, моральна чистота, непримиренність до соціально-моральних викривлень.

Слідом за П. Тичиною (поетична драма "Григорій Сковорода") І. Кавалерідзе у своїй п'єсі здійснив спробу передати внутрішній світ, душевні боріння і порухи, стосунки із навколишнім світом народного мислителя (Л. Барабан, 1992: 27). Думки і погляди філософа на життєво важливі для нього особисто і простого українського люду теми відображені у численних бесідах-діалогах Г. Сковороди з іншими персонажами твору.

Автор не обмежується констатацією та художньою обробкою біографічних епізодів з життя Г. Сковороди. Широкі узагальнення, паралелі між минулим і сучасністю, глибокі метафори розкривають масштаб постаті Г. Сковороди в українській та світовій культурі та демонструють вплив його ідей на нащадків.

Одним із “надзавдань” твору І. Кавалерідзе можна вважати ідею “соціального оптимізму”, тобто зміцнення віри у краще майбутнє українського народу, який обов’язково здолає гнобителів і побудує вільну, демократичну, квітучу державу (Барабан, 1992: 27).

Головною перевагою п’єси “Григорій і Параскева” на думку мистецтвознавців є “...глибока народність і національний характер, які виявляються не в окремих предметах побуту, а в усьому образному ладі, в усій манері зображення героїв і подій” (Зінич, 1971: 142). Тож український фольклор у п’єсі виступав у якості важливого компонента загальної дії.

Експресивні, лаконічні діалоги та монологи, афористичні репліки з уст головного героя, наростання гострого конфлікту філософа зі світом, який “ловив його, та не спіймав”, вдале стенографічне (художник Л. Лученко) та музичне оформлення (народнопісенні мотиви в обробці головного диригента театру В. Серебрякова), барвисті костюми (художник А. Кириченко) – такими були обриси знакової для українського театру вистави щепкінців (Гаврилов, 1972: 6).

Важливою характеристикою драматичного твору І. Кавалерідзе є його сатирична спрямованість. Автор переніс морально-етичний аспект філософії Сковороди на соціальний ґрунт. Проблема становлення вільної людської особистості розкривалась на фоні боротьби філософа (захисника “голяків”) з державними “болванами”, які були представлені у характерних образах: цариці Єлизавети (артистка Н. Михайлова), єпископа Самуїла (артист Є. Панченко), графа Розумовського (артист В. Курта), губернатора (артист П. Собецький).

Проте, головне драматичне дійство розгорталося навколо ключових персонажів: Григорія Сковороди (артисти В. Будянський, С. Дідусенко), його коханої Параскеви (артистка Є. Серебрякова) та козацького полковника, псевдопатріота Остапа Томари (заслужений артист УРСР А. Носачов), які утворюють своєрідний трикутник, що рухає весь конфлікт (Гаврилов, 1972: 6).

Творчою перемогою, на думку театральних критиків та глядачів, був визнаний образ Григорія Сковороди: “Артист Василь Будянський веде роль Сковороди сильно, переконливо, з піднесенням. Відчувається, що блискучого зовнішнього і психологічного перевтілення він досяг великою роботою. Деяку скутість, одноманітність рухів можна зрозуміти. Молодому актору (зазначимо, що В. Будянському на той час було 29 років) уперше довірено такий складний, глибокопсихологічний образ. В цілому можна твердити, що режисер постановки заслужений артист УРСР І. Рибчинський не помилився у виборі кандидатури на головну роль” (Поборончук, 1972: 6).

Обравши публіцистичні та яскраві барви (на відміну від лірико-романтичних, якими користувався С. Дідусенко), В. Будянський створив гостросоціальний образ філософа-бунтаря й захисника голої: “Довершений образ Сковороди зіграв відомий актор В. Будянський. Актор вдало показав своєю грою постать людини, яка чужі страждання сприймає як свої. Г. Сковорода вступає в поєдинок не зі злом взагалі, а з конкретними носіями нещастя і жорстокості” (Синько, 2014: 102). За цю роботу В. Будянський був відзначений дипломом III ступеня на Республіканському огляді робіт театрів з молодими акторами і творчих досягнень артистичної молоді (Вітаємо переможців, 1973: 5) і отримав схвальний відгук самого І. Кавалерідзе (Кавалерідзе, 1988).

Параскеву Задорожну (образ достатньо стереотипний для української драматургії), яка демонструє широкий діапазон рис свого характеру: від жіночності та романтичності до незламної гордості, своєрідно і талановито зіграла артистка Є. Серебрякова.

Образ головного опонента Сковороди – душовласника, виплеканого милостями царського режиму Єлизавети, “землячка”, який шкуру дере з “братів незрячих-гречкосіїв” (Т. Шевченко) Остапа Томари був яскраво втілений на сцені А. Носачовим (Гаврилов, 1972: 6). Кожен вихід актора на сцену у цій виставі “...демонстрація акторської майстерності...він зіграв широко, натхненно. Завдання показати жорстокого, всевладного поміщика Остапа Томару, полковника Переяславського він виконав повністю” (Поборончук, 1972: 6). Помітним був образ і дружини Остапа Томари – Марії Тарасівни (артистка Н. Домбровська).

Складний шлях морального становлення під впливом ідей Сковороди представлений в образі Василя Томари (артисти А. Тихомиров, О. Рибчинський), який в одному з монологів звертається до батька суто сковородинськими словами: “Науки у всьому – “альфа й омега”. Неук не може сіяти хліб, неук не може працювати на пасіці, гнати дьоготь, давити олію... Закон старіє – перестає бути законом, краса в’яне – перестає бути красою, бог втрачає святість – ідолом стає!” (Кавалерідзе, 1976: 213). На думку театральних критиків цей образ був недостатньо переконливо втілений артистом А. Тихомировим: “У його темпераментній, поривній грі іноді трапляються інфантильні нотки, місцями він “пересолоджує” свого героя” (Поборончук, 1972: 6).

Український народ, захисником якого виступає Г. Сковорода, представлений героїчними постатями Степана Сагури (артист В. Постников), садівника Федора (заслужений артист УРСР І. Дехта), Параскевою Задорожною.

У тюрмі, в якій була ув’язнена головна героїня, лаконічно та реалістично була відтворена картина двобою світоглядів бідноти і ката. У цій сцені, як і в деяких інших, перед глядачем був розкритий глибокий психологізм акторської гри артиста В. Неведрова, який у виставі зіграв роль Герасима – економа Томари: “Уставнику Герасиму, економу в садибі Томари, небагато відведено слів автором трагедії. Та переконлива гра молодого, здібного актора Валерія Неведрова залишила позначки в пам’яті глядача” (Поборончук, 1972: 6).

Вистава за п’єсою “Григорій і Параскева” була показана щепкінцями на столичних підмостках 1 грудня 1972 року, а згодом її побачили і глядачі українського телебачення з нагоди вшанування 250-річниці від дня народження видатного мислителя (Барабан, 2013).

Таким чином, драматургічні твори І. Кавалерідзе “Перша борозна” та “Григорій і Параскева” на початку 70-х років минулого століття посідали важливе місце у репертуарі Сумського театру імені М.С. Щепкіна.

Важливо наголосити, що саме на сумських підмостках ці п’єси були поставлені вперше в історії українського театру: “Перша борозна” (вистава мала назву “Старики”) 19 березня 1970 року, майже одночасно із “Вершником на здібленому коні”, який був поставлений Тернопільським академічним театром ім. Т. Шевченка (режисер М. Тараненко, сценографія С. Данилишина) 11 квітня у театральному сезоні 1970-1971 років (Зінич, 1971, с. 165).

А постать національного генія Григорія Сковороди також вперше на театральній сцені була втілена саме у Сумах у виставі “Григорій і Параскева”.

Сумська преса відреагувала на цю подію численними публікаціями, в одній з яких зокрема зазначалось: “Відрадно, що в переддень 250-річчя з дня народження Григорія Сковороди честі уперше в республіці поставити спектакль про видатного українського мислителя удостоїлися саме сумчани” (Поборончук, 1972: 6).

З огляду на це, можна говорити про акторську майстерність, режисерську зрілість, відкритість до новаторських пошуків у сфері театральної драматургії та високий загальний художній рівень колективу сумських щепкінців.

Створюючи узагальнені історичні обриси народного буття, особливості тогочасного побуту, змальовуючи психологічні портрети людей у різних, часом драматичних колізіях, у постановках п'єс І. Кавалерідзе на сумській сцені акцент був зроблений на загальнолюдських цінностях, таких як доброчесність, любов, свобода; зло засуджувалось у будь-яких проявах; а головним героєм, по-суті, виступав український народ, який виплекав такі масштабні історичні постаті, дав їм силу і мудрість для великих звершень (Сулима, 2011).

Таким чином, у складній картині розвитку українського театру ХХ століття творчість І. Кавалерідзе посідає особливе місце. Театральна критика досить стримано оцінювала драматургічні здобутки І. Кавалерідзе, хоча деякі п'єси були відзначені різноманітними нагородами. Його п'єси були досить складними для інсценізації, оскільки були створені у кінематографічній манері, характерними рисами якої були поділ дійства на велику кількість епізодів, майже цілковита відсутність розлогих театральних монологів, психологічних півтонів, висока динаміка розгортання подій.

Герої його п'єс – непересічні історичні особистості, які втілюють українські національні риси: волелюбність, чесність, справедливість тощо. Їх характери розкриваються у драматичних колізіях. У своїх драматургічних творах автор піднімає не лише вічні питання: життя, смерті, любові, ненависті, але висвітлює актуальні проблеми національного та соціального характеру.

Аргументовано можна вважати п'єси І. Кавалерідзе, написані у дуже складний в політичному, соціальному та ідеологічному контексті час, високохудожніми творами української драматургії. А їх інсценізація здійснена на різних театральних сценах, зокрема у Сумському театрі драми та музичної комедії імені М.С. Щепкіна (у 2020 році заклад отримав статус національного) є важливою сторінкою вітчизняного театального мистецтва.

В цілому новаторські пошуки І. Кавалерідзе у галузі театального мистецтва потребують подальших культурологічних та мистецтвознавчих досліджень.

Література:

Барабан, 1992 – *Барабан Л.* Соціальна драма “Григорій і Параскева” І. Кавалерідзе в контексті розвитку української історичної драматургії 40-80-х років // Нові аспекти в дослідженні творчості Івана Кавалерідзе. 1992. С.27-29.

Барабан, 2013 – *Барабан Л.* Дещо про Івана Кавалерідзе-драматурга // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого. Збірник наукових праць. 2013. № 12. С.263-272.

Відповідальність, 1971 – Відповідальність між сучасним і майбутнім // Український театр. 1971. № 2. С.4.

Вітаємо переможців, 1973 – Вітаємо переможців // Український театр. 1973. № 1. С.5.

Гаврилов, 1972 – *Гаврилов П.* Григорій Сковорода на сумській сцені // Ленінська правда. 1972. 22 листопада. С.6.

Зінич, 1971 – *Зінич С.Г., Капельгородська Н.М.* Іван Кавалерідзе. Київ, 1971. 183 с.

Кавалерідзе, 1988 – *Кавалерідзе І.П.* Сборник статей и воспоминаний. Киев, 1988. 179 с.

Кавалерідзе, 1969 – *Кавалерідзе І.П.* Так починалася робота на революцію. Київ, 1969. 61 с.

Кавалерідзе, 1976 – *Кавалерідзе І.П.* П'єси. Київ, 1976. 239 с.

Капельгородська, 2007 – *Капельгородська Н.М.* Кавалерідзе І. Життя і творчість. Київ, 2007. 335 с.

Оглоблін, 1997 – *Оглоблін В.* Нас єднала справжня дружба // Новаторство Івана Кавалерідзе. Київ, 1997. С. 59-60.

Поборончук, 1972 – *Поборончук М.* Разючий меч істини // Червоний промінь. 1972. 26 жовтня. С. 6.

Прем'єри сезону, 1973 – Прем'єри сезону: про постановку п'єси І. Кавалерідзе “Григорій і Параскева” на сцені Сумського театру ім. М. Щепкіна // Український театр. 1973. № 1. С. 1.

Синько, 2014 – Синько Г.П. Драматургія Івана Кавалерідзе в контексті розвитку театру в Україні другої половини ХХ ст. // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Мистецтвознавство. 2014. №31. С. 99-104. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknukim_myst_2014_31_161.

Сулима, 2011 – Сулима М. Трагедія Івана Кавалерідзе “Григорій Сковорода (Григорій і Параскева)” // Переяславські Сковородинські студії. 2011. № 1. С.130-135. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prckc_2011_1_23

References:

Baraban, 1992 – Baraban L. Sotsialna drama “Hryhorii i Paraskeva” I. Kavalerydze v konteksti rozvytku ukrainiskoi istorychnoi dramaturhii 40-80-kh rokiv [Social drama “Grigory and Paraskeva” in the context of the development of Ukrainian historical drama of the 40-80s] // Novi aspekty v doslidzhenni tvorchosti Ivana Kavalerydze. Sumy. 1992. P.27-29. [in Ukrainian].

Baraban, 2013 – Baraban L. Deshcho pro Ivana Kavalerydze-dramaturha [Something about Ivan Kavalerydze, the playwright] // Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia im.I.K. Karpenka-Karoho. Zbirnyk naukovykh prats. 2013. № 12. 263-272 p. [in Ukrainian].

Vidpovidalnist, 1971 – Vidpovidalnist mizh suchasnym i maibutnim [Responsibility between the present and the future] // Ukrainskyi teatr. 1971. №2. P.4. [in Ukrainian].

Vitaiemo peremozhtsiv, 1973 – Vitaiemo peremozhtsiv [Congratulations to the winners] // Ukrainskyi teatr. 1973. № 1. P.5. [in Ukrainian].

Havrylov, 1972 – Havrylov P. Hryhorii Skovoroda na sumskii stseni [Hryhorii Skovoroda on the Sumy stage] // Leninska pravda. 1972. 22 lystopada, P.6. [in Ukrainian].

Zynych, 1971 – Zynych S.H., Kapelhorodska N.M. Ivan Kavalerydze. Kiev, 1971. 183 p. [in Ukrainian].

Kavalerydze, 1988 – Kavalerydze Y.P. Sbornyk statei y vospomynanyi [Collection of articles and memoirs]. Kiev, 1988. 179 p. [in Russian].

Kavalerydze, 1969 – Kavalerydze Y.P. Tak pochynalasja robota na revoliutsiiu [The work for the revolution began in this way]. Kiev, 1969. 61 p. [in Ukrainian].

Kavalerydze, 1976 – Kavalerydze Y.P. Piesy [Plays]. Kiev, 1976. 239 p. [in Ukrainian].

Kapelhorodska, 2007 – Kapelhorodska N.M. Kavalerydze I. Zhyttia i tvorchist [Kavalerydze I. Life and work]. Kiev, 2007. 335 p. [in Ukrainian].

Ohloblin, 1997 – Ohloblin V. Nas yednala spravzhnia druzhba [We were united by true friendship] // Novatorstvo Ivana Kavalerydze. Kiev, 1997. P.59-60. [in Ukrainian].

Poboronchuk, 1972 – Poboronchuk M. Raziuchy mech istyny [The striking sword of truth]. Chervonyi promin. 1972. 26 October. P.6. [in Ukrainian].

Premiery sezonu, 1973 – Premiery sezonu: pro postanovku piesy I. Kavalerydze “Hryhorii i Paraskeva” na stseni Sumskoho teatru im. M. Shchepkina [Premieres of the season: about the staging of I. Kavalerydze’s play “Hryhorii and Paraskeva” at Shchepkin Sumy Theater] // Ukrainskyi teatr. 1973. №1. P. 1. [in Ukrainian].

Synko, 2014 – Synko H.P. Dramaturhiia Ivana Kavalerydze v konteksti rozvytku teatru v Ukraini druhoi polovyny XX st. [Ivan Kavalerydze’s drama in the context of the development of theater in Ukraine in the second half of the XX century] // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Mystetstvoznavstvo. 2014. №31. P.99-104. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknukim_myst_2014_31_161. [in Ukrainian].

Sulyma, 2011 – Sulyma M. Trahediia Ivana Kavalerydze “Hryhorii Skovoroda (Hryhorii i Paraskeva)” [Ivan Kavalerydze’s tragedy “Grigory Skovoroda (Grigory and Paraskeva)”] // Pereiaslavski Skovorodynski studii. 2011. №1. P.130-135. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prckc_2011_1_23 [in Ukrainian].

WORLD HISTORY / ВСЕСВІТНЯ ІСТОРИЯ

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.46

SANUBAR GANBAROVA

PhD Student, Azerbaijan Tourism and Management University (Azerbaijan)

TERRITORIAL CLAIMS OF ARMENIA TO THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC IN 1918-1920

Abstract. On May 28, 1918, the first democratic parliamentary republic in the Muslim East was proclaimed – the Azerbaijan Democratic Republic (ADR), which from the first days of its existence relied on the principles of democracy and equality of people, granting all citizens of the country the same rights, and eliminated racial, national, religious, and social inequality. ADR sought to establish good-neighborly relations with all states of the region. However, in order to enforce its territorial claims to Azerbaijan, Armenia further expanded the boundaries of the massacres of the local population in the territories of Karabakh, Zangezur, Nakhchivan, etc. The article provides detailed information about Armenia's groundless territorial claims to Azerbaijan in 1918-1920.

Keywords: Azerbaijan Democratic Republic, Armenia, territorial dispute, conflict, Karabakh.

Citation. Ganbarova S. Territorial claims of Armenia to the Azerbaijan Democratic Republic in 1918-1920. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XXXVI. 2021. Pp. 46-52. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.46

САНУБАР ГАНБАРОВА

Аспірантка, Азербайджанський університет туризму і менеджменту (Азербайджан)

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ПРЕТЕНЗІЇ ВІРМЕНІЇ ДО АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ У 1918-1920-Х РОКАХ

Анотація. 28 травня 1918 року була проголошена перша демократична парламентська республіка на мусульманському Сході – Азербайджанська Демократична Республіка (АДР), яка з перших днів існування спиралася на принципи народовладдя та рівності людей, надавши всім громадянам країни однакові права, усунула расову, національну, релігійну, класову нерівність. АДР прагнула встановити добросусідські відносини з усіма державами регіону. Однак з метою втілення в життя своїх територіальних домагань до Азербайджану, Вірменія ще більше розширила кордони масових вбивств місцевого населення на територіях Карабаху, Зангезура, Нахчівану та ін. У статті дається докладна інформація про необґрунтовані територіальні претензії Вірменії до Азербайджану в 1918-1920-х роках.

Ключові слова: Азербайджанська Демократична Республіка, Вірменія, територіальна суперечка, конфлікт, Карабах.

Цитування. Ганбарова С. Територіальні претензії Вірменії до Азербайджанської Демократичної Республіки у 1918-1920-х роках // Сумський історико-архівний журнал. №XXXVI. 2021. С. 46-52. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.46

At the beginning of 1917, the political and economic crisis in the Russian Empire came to its peak. As a result of the 1917 revolution, the Russian monarchy was overthrown. During this period, political activity increased in the colonial outskirts of the country, including in Northern Azerbaijan. The overthrow of the monarchy was greeted with enthusiasm in Azerbaijan. The country's political and public circles began to advocate for the sovereignty and independence of the Azerbaijani state. The Musavat Party emerged from the underground, which at that moment was at the stage of transition from a small, strictly conspiratorial group to a widespread party, as well as other national parties and organizations with prohibited or restricted activities. Dozens of political, cultural and educational centers of national orientation were created in the republic. Thus, at the beginning of the twentieth century, the South Caucasus began to realize the experience of creating new states oriented to European models.

On May 28, 1918, after 120 years of submission to Russia, the Azerbaijani people founded an independent state - the Azerbaijan Democratic Republic. In the Declaration of Independence, the Azerbaijan Democratic Republic announced that it is the legal heir to the lands of Northern Azerbaijan occupied by Russia on the basis of the Gulistan and Turkmenchay treaties.

The Azerbaijan Democratic Republic, which existed in 1918-1920, became the first secular democratic state in the Muslim East, which carried out its activities in a difficult socio-political situation. The steps taken by the state in the field of democratic state building, economy and culture, education have left a huge mark on the history of the Azerbaijani people.

The formation of the Azerbaijan Democratic Republic, two years of its existence, its struggle for integration into the world community have become an extremely important event for the national history of Azerbaijan. The people who established the ADR in May 1918 saved the honor of the nation and realized its dreams of statehood in the form of a democratic republic (Gasanly, 2011: 6).

After the proclamation of independence, the national government temporarily settled in the city of Ganja, since the city of Baku was under the occupation of the Armenian-Bolshevik armed formations of the Baku Council of People's Commissars headed by Stepan Shaumyan. The main task of the government of the Azerbaijan Democratic Republic was the liberation of Baku from the occupation.

On June 4, 1918, according to the Treaty on Friendship and Mutual Assistance, signed between the Ottoman Empire and the government of independent Azerbaijan, the Ottoman government undertook to provide military assistance to Azerbaijan.

At this time, the Bolshevik-Dashnak troops of the Baku Council, in order to impede the further activities of the National Government of Azerbaijan, on June 10, 1918, launched an offensive in the direction of Ganja.

In places of military operations, the Muslim population was subjected to pogroms and genocide. On June 23, the Azerbaijani government declared martial law in the country. From June 27 to July 1, in the battle near Goychay, the Caucasian Islamic Army under the command of Nuri Pasha determined the outcome of war. The offensive of the troops of the Baku Council on Ganja was prevented and the Caucasian Islamic Army launched a counteroffensive in the direction of Baku. The defeated Bolshevik-Dashnak troops were forced to retreat. One after another, Goychay, Kurdamir, Shamakhi, Agsu were liberated from the occupation.

On August 5, 1918, the first attempt was made to liberate the city of Baku from the occupation, but it did not succeed. However, on September 15, the two-day operation of the Turkish-Azerbaijani forces to liberate Baku ended. On September 16, in honor of the victory, a parade of Turkish-Azerbaijani military detachments was held in Baku.

After this historic victory on September 17, the capital of the government of the Azerbaijan Democratic Republic was moved from Ganja to Baku. Thus, the start of state building in the country was given.

Today, a deep interest has arisen in the true history of Azerbaijan, in the comprehension of the most complex, full of heroism, as well as irreparable losses during the period of the Azerbaijan Democratic Republic.

After the proclamation of independence, the establishment of security and stability in the region became a necessary factor for the normal development of the country. The main condition for this was the establishment of good-neighborly relations with neighboring countries. The Declaration of Independence noted that the Azerbaijan Democratic Republic seeks to establish good-neighborly relations with all members of the international community, and especially with neighboring peoples and states, and guarantees, within its limits, civil and political rights to all citizens, without distinction of nationality, religion, social status, and sex. The document also noted that the Azerbaijan Democratic Republic will provide all the peoples inhabiting its territory with a wide scope for free development (*Azerbajdzhanskaja Demokraticheskaja Respublika* (1918-1920): 15-16).

During this period, despite the fact that the young republics in the South Caucasus received international recognition, territorial disputes arose between them regarding the establishment of borders.

The disagreements between Armenia and Azerbaijan led to conflict between the two countries and generated economic instability and security problems in the South Caucasus. These protracted conflicts have weakened the states of the South Caucasus and provided an opportunity for regional and global powers to compete among themselves for a sphere of influence in the region.

Armenia has put forward unreasonable demands in relation to neighboring countries. The Azerbaijani government, although it took active diplomatic steps to unite its historical lands within the state borders, remained out of hostilities, while Armenia chose the path of war to implement its plans of conquest.

It should be noted that after the signing of the Gulistan Treaty between Iran and Russia in 1813 and the Turkmenchay Treaty in 1828 with the aim of dividing the Azerbaijani lands, to create a buffer zone in the ancient lands of Azerbaijan, the implementation of a plan to create an "Armenian state" was launched.

To this end, up to 300 thousand Armenians living in the territory of Iran and Turkey were resettled to Azerbaijan in the first half of the 19th century and settled in the territory of Iravan (present-day Yerevan), Nagorno-Karabakh, Nakhichevan, Zangezur, Daralayaz, Ordubad, Vedibasar and other lands (Shavrov, 1911: 32).

The main goals of the Russian colonial policy in Transcaucasia were reflected in the work of the Russian historian N. Shavrov "A New Threat to the Russian Cause in Transcaucasia." In this book, the scientist wrote: "We began our colonial policy in Transcaucasia by settling it not by Russians, but by foreigners ... After the two-year war of 1826-1828, we resettled to Transcaucasia over 40 thousand Armenians from Iran, 84,600 Armenians from Turkey from 1828 to 1830, placing them on the best state lands of the Elizavetpol and Erivan provinces, with a very small number of Armenians living there" (Shavrov, 1911: 33).

It should be noted that this was the first influx of Armenians into the South Caucasus, which subsequently continued consistently for about a century. As N. Shavrov writes, "out of 1 million 300 thousand Armenians living in Transcaucasia at the beginning of the XX century, more than a million were not the local population, but were resettled here by the Russian authorities" (Pashaev, 2013: 7-19).

Thus, the artificial increase in the number of Armenians in the historical Azerbaijani lands as a result of the resettlement process, which was an integral part of the colonial policy of

tsarist Russia and continued throughout the 19th century, led to the fact that from the beginning of the 20th century, Armenians began to put forward unsubstantiated territorial claims to Azerbaijan and to pursue an aggressive policy. The biggest claim of the Armenians was the capture of Karabakh and Zangezur. The government of Armenia sent armed forces there in order to implement its aggressive plans. As a result, the Armenian armed forces, striving to seize the lands of Karabakh, destroyed hundreds of settlements, mercilessly exterminated thousands of peaceful Azerbaijanis (Gasnov, 2015: 3-12).

Armenia has always considered the territories of neighboring states as the territory of its expansion. As a consequence of this hated policy, Armenia waged a war in 1918-1920 with Georgia for Akhalkalaki, Borchali and Lori, and with Azerbaijan for Nagorno-Karabakh, Zangezur and Nakhchivan.

To occupy Karabakh, the Armenians continued the genocide that had begun earlier during the period of the Azerbaijan Democratic Republic.

From the statement of the Azerbaijan National Council of June 14, 1918, during a joint meeting with representatives of the Armenian National Council in Tiflis, a verbal agreement was reached on the issue of delimiting territories. This agreement was based on the agreement of the parties, reached back in Batumi, that Azerbaijan would not object to the declaration of Erivan as the capital of Armenia, and in response to this gesture of goodwill, Armenia would renounce its claims to the mountainous part of Karabakh. However, at the beginning of 1919, Armenia put forward a territorial claim to Azerbaijan related to Karabakh. Thus, the first official attempt was made to annex the mountainous part of Karabakh to Armenia. The ADR government has repeatedly made proposals to solve the problem by peaceful means. But the aggressive position of Armenia prevented the implementation of these peace initiatives of the Azerbaijani state.

In order to suppress the separatist movement of Armenians, on January 15, 1919, the government of Azerbaijan separated the Shusha, Jebrail, Javanshir and Zangezur districts from the Ganja province, and formed the Karabakh General Governorship from these districts. Khosrov-bek Sultanov was appointed governor-general of Karabakh. Armenian Foreign Minister S. Tigranyan protested against the creation of the Karabakh province, but the government of the Azerbaijan Democratic Republic pointed out the groundlessness of this protest and proved that these territories are an integral part of the Azerbaijan Republic. The governor-general of Karabakh, along with the claims of the Armenians to the land, had to work in conditions of tense relations, first with the British, then with the Americans. However, the Armenians did not allow the creation of peace on the territory of the Karabakh province (Mahmudov, Shukjurov, 2005).

It should be noted that the Armenian Republic, in order to support the subversive activities of the separatist forces in Azerbaijan, allocated large financial resources to Andronic's bandit formations and other Armenian terrorists. For example, more than 400 thousand rubles were sent to Nagorno-Karabakh alone every month. In Karabakh, under the control and leadership of Armenian emissaries, intensified work was carried out to organize rebel detachments, the main goal of which was to fight against the Azerbaijani statehood (GAAR, f.894, inv.10, case.81: 9-10).

The Armenian government called Karabakh and Zangezur "integral parts" of its territory, and even sent a state commissar to Gerus. The Armenian National Council, on the other hand, proposed separating the Armenian part of Zangezur and Karabakh into a separate governor-general headed by an English officer not subordinate to the Azerbaijani government.

On November 23, 1919, an agreement was signed between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Armenia in Tiflis through the mediation of the US mission. According to the signed agreement, the clashes were to be suspended, and controversial issues, including border issues, were to be resolved through negotiations. However, the Armenian side grossly violated

this agreement and, sending its troops to the Azerbaijani territories, staged a monstrous massacre of the Azerbaijanis.

The English military journalist Scotland-Liddell, who was at that time in Baku, reported to London that following the signing of the November 23 agreement, "the Armenians, taking advantage of the withdrawal of Azerbaijani troops, treacherously attacked Muslims in Zangezur, where they destroyed up to forty Muslim villages" (GAAR, f.894, inv.10, case.81: 9-10)

On December 14-21, 1919, an Armenian-Azerbaijani peace conference was held in Baku, which continued the negotiations begun in November in Tiflis in order to resolve all the acute problems that had accumulated between Armenia and Azerbaijan. The most pressing issue on the agenda of the conference was the solution of territorial problems between the republics, however, due to disagreements between the parties, it completed its work without coming to any results.

At the beginning of 1920, Azerbaijani villages in Zangezur and Karabakh were subjected to new attacks by Armenian troops, supported by local Armenians. Blood was shed again, and a new wave of refugees emerged among the Muslim population. This forced the government of Azerbaijan to concentrate significant military forces in Karabakh and Zangezur, on the border with Armenia, thereby exposing the northern borders, where the military threat from Bolshevik Russia was growing (Niftaliev, 2012: 20-24).

Despite all this, during the existence of the Azerbaijan Democratic Republic, Armenia's attempts to seize Karabakh and other historical Azerbaijani cities and regions by diplomatic and military means were resolutely suppressed. However, after the Sovietization of Azerbaijan, these territorial claims of the Dashnaks, who played a significant role in the fall of the Azerbaijan Democratic Republic, reappeared.

The separatist actions of the Armenians can be called one of the main reasons that weakened the Azerbaijan Democratic Republic.

Note that the beginning of the 20th century is one of the most difficult and tragic periods in the history of Azerbaijan. The 1918-1920 period was drenched in blood of hundreds of Azerbaijanis who became victims of the Armenian terror, as well as their patrons, who created all the conditions for Armenians to conduct an aggressive policy on the territory of the Azerbaijani state.

During the existence of the Soviet Union, the Armenians, with the support of the central authorities, purposefully conducting a propaganda campaign against Azerbaijan, achieved the formation of negative public opinion. Armenian ideologists, openly falsifying facts about the historical, socio-economic development of Azerbaijan, disseminated them throughout the Union.

In February 1988, the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict began, which was provoked by the demands of the ethnic Armenians of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region of the Azerbaijan SSR to join the Armenian SSR, which was provoked by the open support of the ruling circles of the Armenian SSR and the tacit consent and inaction of the central authorities of the Soviet Union.

As a result, thousands of Azerbaijanis became victims of the aggressive policy of the Armenians, who were patronized by the ruling circles of the USSR. Unfortunately, the fact that the Armenian nationalists were not repulsed at the very beginning of the events, led to an even greater deterioration of the situation. As a result, the Armenians, with the help of armed groups and military equipment sent from Armenia to an area that the Azerbaijani government could no longer control, began to carry out even more bloody crimes against Azerbaijanis.

At the beginning of 1992, the armed forces of Armenia, one after another, occupied the last settlements in the mountainous part of Karabakh, where Azerbaijanis lived. On the night of February 25-26, 1992, with the help and participation of the 366th motor rifle regiment of the former USSR army deployed in Khankendi, and heavy equipment attacked the city of Khojaly

and leveled it to the ground. Due to numerous heavy equipment, the city was completely destroyed and burned down, and the inhabitants were killed with extreme cruelty. As a result of this genocide, according to official figures, 613 people were killed, including 63 children, 106 women, and 70 elderly. 8 families were completely destroyed. 487 people became disabled, 76 of them are children. In addition, 1276 people were taken prisoner, 150 were missing.

Since 1992, the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict has become a problem of international significance.

In 1988-1994, as a result of the policy of state terrorism and genocide carried out by Armenia, there were totally 373 terrorist acts (in passenger buses, passenger and freight trains, the Baku Metro, air transport, in passenger water transport, in settlements, civil and state facilities), during which 1200 people were killed and 1705 were injured. As in previous times, the aggressive policy of the Armenians was accompanied by mass killings. For example, in 1988-1993, as a result of the military occupation of Azerbaijani territories by Armenia, 20,000 Azerbaijanis were killed, more than 100,000 people were injured, and 50,000 people who received injuries of various severity became disabled (Ahmedov, 1992: 497-518).

On the morning of September 27, 2020, as a result of a large-scale provocation carried out by the Armenian armed forces and intensive shelling of the positions of the Azerbaijani army and settlements located in the front-line zone from large-caliber weapons, mortars, and artillery cannons of various calibers, in order to prevent the combat activity of the Armenian army and ensure the security of the civilian population, under the leadership of the Supreme Commander-in-Chief, President Ilham Aliyev, in response to prolonged provocations and new aggressive plans of Armenia, as well as in order to liberate the territories from occupation, starting from September 27, the Azerbaijani army began its victorious march.

The command of the Azerbaijani army decided to start a lightning-fast counter-offensive operation along the entire front. As a result, the martial law and nation-wide mobilization were announced in Armenia. As for Azerbaijan, the martial law and curfew were announced; the partial mobilization was announced on September 28 as well. In a short time, armed clashes escalated into a full-scale second Karabakh war.

In these battles, Azerbaijan achieved great successes with significantly smaller losses. Having initially liberated a number of villages and strategic bridges from occupation, the Azerbaijani Armed Forces on October 22 completely liberated the border of Karabakh with Iran in the south and on October 23 began advancing in the direction of the Lachin corridor. The Lachin Corridor was the only major highway connecting Armenia with a fictitious formation in Karabakh. Control over the highway would have prevented the flow of fuel, ammunition and military reinforcements from Armenia. In the course of the ongoing war, the following cities were liberated from the occupation: October 4 – Jabrail, October 17 – Fizuli, October 20 – Zangilan, October 25 – Gubadli, and November 8 – Shusha.

The liberation of Shusha completely disarmed Armenia, deprived it of the opportunity to maneuver, and all attempts to further deceive the Armenian and world community have lost their meaning. The enemy had no choice but to wave the white flag and surrender.

Gaining the historic victory in 44 days, Azerbaijan liberated its historical lands occupied by Armenia and dealt crushing blows to the enemy. As a result of this defeat, Armenia was forced to sign an act of capitulation and surrender. Thus, the end of the thirty-year occupation policy of Armenia was brought to an end. During 44 days of military activities in Karabakh, the Azerbaijani army has shown its ability to solve the most difficult tasks using the most modern weapons. Azerbaijani forces have managed to take positions along the defenses, which have been strengthened for decades.

References:

Azerbajdzhanskaja Demokratičeskaja Respublika (1918-1920) – Azerbajdzhanskaja Demokratičeskaja Respublika (1918-1920) [Azerbaijan Democratic Republic (1918-1920)] / Pod red. N. Agamaliyev. Baku: Jelm, 1998. 316 s. [in Russian].

Ahmedov, 1992 – *Ahmedov Je.I.* Agressija Armenii protiv Azerbajdzhana: analitičeskaja hronika (1987-2011) [Armenian aggression against Azerbaijan: analytical chronicle (1987-2011)]. Baku, 1992. 912 s. [in Russian].

Gasnov, 2015 – *Gasnov A.* Jetapy politiki jetničeskoj chistki i genocida protiv azerbajdzhancev [Stages of the policy of ethnic cleansing and genocide against Azerbaijanis] // GEO Strategiya. 2015. № 2 (26). S.3-12. [in Russian].

Gasnly, 2011 – *Gasnly Dzh.* Russkaja revoljucija i Azerbajdzhan: trudnyj put' k nezavisimosti (1917-1920) [Russian revolution and Azerbaijan: the difficult road to independence (1917-1920)]. Moskva: Flinta, 2011. 672 s. [in Russian].

GAAR – Gosudarstvennyy arkhiv Azerbaydzhanskoy respubliki [State Archives of the Republic of Azerbaijan].

GAPPODAR – Gosudarstvennyj arhiv političeskix partij i obshhestvennyh dvizhenij Azerbaydzhanskoy Respubliki [State Archives of Political Parties and Social Movements of the Republic of Azerbaijan].

Mahmudov, Shukjurov, 2005 – *Mahmudov Ja., Shukjurov K.* Karabah – real'naja istorija, fakty i dokumenty [Karabakh – real history, facts and documents]. Baku, 2005. 308 s. [in Russian].

Niftaliev, 2012 – *Niftaliev I.* Diplomaticheskaja bor'ba vokrug Karabaha i Zangezura pri ADR (1918-1920 gg.) [Diplomatic struggle around Karabakh and Zangezur under the ADR (1918-1920)] // Irs-Nasledie. № 6 (60). 2012. S.20-24. [in Russian].

Pashaev, 2013 – *Pashaev A.* Genocid, deportacii i territorial'nye pretenzii armjan k azerbajdzhanskomu narodu (XIX – XX vv.) [Genocide, deportations and territorial claims of Armenians to the Azerbaijani people (XIX – XX centuries)]. Baku, 2013. 152 s. [in Russian].

Shavrov, 1911 – *Shavrov N.* Novaja ugroza russkomu delu v Zakavkaz'e. Predstojashhaja rasprodazha Mugani inorodcam [New threat to the Russian cause in Transcaucasia. Upcoming sale of Mugan to foreigners]. Sankt- Peterburg, 1911. [in Russian].

Отримано 12.05.2021

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.53

ANATOLIY V. GONCHARENKO

PhD (History), Sumy National Agricultural University (Ukraine)

**FORMATION OF THE FOREIGN POLICY COURSE OF US PRESIDENT
J.F. KENNEDY ON THE PEOPLES REPUBLIC OF CHINA
(JANUARY-OCTOBER 1961)**

Abstract. *The article investigates the formation of the foreign policy course of US President John F. Kennedy on China in January-October 1961. There were characterised the election statements of the US presidential candidate from the Democratic Party J.F. Kennedy on China. The practical implementation of pre-election initiatives by the administration of the President John F. Kennedy in the Chinese direction in January-October 1961 was studied. There were analyzed reasons, course and consequences of intensification of Washington's foreign policy strategy towards Beijing during the during investigated period. The role of various groups in the American establishment in the process of forming the foreign policy course of the new administration towards China in January-October 1961 is outlined. It is described the specific US foreign policy actions towards communist China at the beginning of J.F. Kennedy presidential period.*

The victory of J.F. Kennedy in the presidential election in 1960 was accompanied by a series of changes in the system of geopolitical and military priorities of the United States. The new administration's more realistic approach to China was due primarily to the fact that Beijing, which renounced its alliances and claimed the role of a "third force", was a weak player in the international arena and therefore minor, insignificant deviations from traditional policies of "containment and isolation" seemed acceptable. Moreover, the policy of "isolation" did not justify itself, as China has intensified its foreign policy, established relations with many countries, including the US allies. Gradually, the number of states that supported China's demands for a seat in the UN grew, which created a real prospect for broad recognition of communist China.

At the beginning of the presidency of J.F. Kennedy in January-October 1961, his administration was unable to quickly develop and begin to implement a holistic concept of "new frontiers" for China. His Chinese policy was inextricably linked to the US foreign policy in Asia and reflected the clash of American and Chinese interests in the region. At the same time, the representatives of the American establishment did not have a clear idea of how they could influence Soviet-Chinese relations in order to deepen the rift between the USSR and China, and what concrete benefits they could derive from this.

This was due to a number of reasons. First of all, when he was elected, the administration of J.F. Kennedy joined the more important events at that time in terms of the US military and political interests than the policy towards China (European problems, issues of Atlantic unity, the Berlin crisis). Secondly, Washington still viewed communist China as a state that threatened American interests in Asia and was eager to expand its influence and strengthen its military power.

An important influence on the formation of the foreign policy course of the administration J.F. Kennedy also had at the beginning of his presidency the fact that, having won the election with a minimal advantage, he did not risk starting a major change in Chinese policy and abandoning the policy of "containment". In such way, the 35th President of the United States tried, at first, to show that he respected public opinion within the country, which was negative about communist China. Secondly, by demonstrating his propensity for the heredity of politics, he hoped to strengthen his vulnerable foreign policy position.

That is why J.F. Kennedy, who did not rule out the possibility of changing China's US policy, saw in his own practical actions toward China at the time no reason to abandon the doctrine of "containment". Particularly, the idea of "containment" of China was the basis of a

number of decisions of the John F. Kennedy administration, which eventually led to the escalation of American military intervention in Indochina.

Keywords: the USA, PRC, ROC, China, foreign policy, American-Chinese relations, doctrine of “deterrence”, J.F. Kennedy.

Citation. Goncharenko A.V. Formation of the foreign policy course of US president J.F. Kennedy on the Peoples Republic of China (january-october 1961). *Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XXXVI. 2021. Pp. 53-64. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.53

ГОНЧАРЕНКО А.В.

Кандидат історичних наук, Сумський національний аграрний університет (Україна)

ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ПРЕЗИДЕНТА США ДЖ.Ф. КЕННЕДІ ЩОДО КНР (СІЧЕНЬ–ЖОВТЕНЬ 1961 Р.)

Анотація. У статті досліджено формування зовнішньополітичного курсу президента США Джона Кеннеді щодо КНР у січні-жовтні 1961 р. Охарактеризовані передвиборчі заяви кандидата у президенти США від Демократичної партії Дж.Ф. Кеннеді щодо Китаю. Вивчено практичну реалізацію передвиборчих ініціатив адміністрацією президента Дж.Ф. Кеннеді у китайському напрямку в січні-жовтні 1961 р. Проаналізовані причини, хід та наслідки активізації зовнішньополітичної стратегії Вашингтону щодо Пекіну протягом періоду, що вивчається. Окреслено роль різних угруповань в американському істеблішменті у процесі формування зовнішньополітичного курсу нової адміністрації щодо КНР у січні-жовтні 1961 р. Висвітлені конкретні зовнішньополітичні дії США щодо комуністичного Китаю на початку президентства Джона Кеннеді.

Перемога Дж.Ф. Кеннеді на президентських виборах 1960 р. супроводжувалася цілою низкою змін у системі геополітичних пріоритетів США. Більш реалістичний підхід нової адміністрації щодо КНР пояснювався тим, що Пекін хоча і претендував на роль “третьої сили”, проте був слабким гравцем на міжнародній арені і тому незначні відступи від традиційної політики “стримування і ізоляції” здавалися припустимими. Крім того, сама політика “ізоляції” не виправдовувала себе, оскільки КНР активізувала свою зовнішню політику, встановила відносини з багатьма країнами, що створювало реальну перспективу широкого визнання комуністичного Китаю.

На початку президентства Джона Кеннеді в січні-жовтні 1961 р. його адміністрація не змогла швидко розробити і почати реалізовувати цілісну концепцію “нових рубежів” щодо КНР. Його китайська політика була нерозривно пов’язана з зовнішньополітичним курсом США в Азії і відображала зіткнення американських і китайських інтересів у цьому регіоні.

Вигравши вибори з мінімальною перевагою Дж.Ф. Кеннеді, який все ж не відкидав можливостей зміни китайської політики США, не ризикнув розпочати серйозні зміни у політиці щодо КНР та відмовитися від політики “стримування”. Цим він намагався показати, що поважає громадську думку всередині країни, яка була негативно налаштована щодо комуністичного Китаю, а також є прибічником спадковості китайської політики. Ідея “стримування” КНР була підґрунтям цілої низки рішень адміністрації Джона Кеннеді, що в реалії призвели до ескалації американського військового втручання в Індокитаї.

Ключові слова: США, КНР, КР, Китай, зовнішня політика, американсько-китайські відносини, доктрина “стримування”, Дж.Ф. Кеннеді.

Цитування. Гончаренко А.В. Формування зовнішньополітичного курсу президента США Дж.Ф. Кеннеді щодо КНР (січень-жовтень 1961 р.) // Сумський історико-архівний журнал. №XXXVI. 2021. С. 53-64. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.53

У 50-х – першій половині 60-х років XX ст. США сприймали КНР як свого головного суперника в боротьбі за ідеологічний, військово-політичний і економічний контроль в Азії. Розробка курсу щодо “нового Китаю” стала складовою частиною діяльності зовнішньополітичного апарату США в контексті формування американської стратегії, спрямованої проти країн комуністичного блоку. В основі цієї стратегії були політичні концепції “стримування” і “відкидання” комунізму, які забезпечували ідеологічне оформлення зовнішньої політики США.

У геополітичних категоріях Вашингтон розглядав систему міжнародних відносин як біполярне протистояння США–СРСР. При цьому поняття “радянський комунізм” мало на увазі монолітний блок СРСР, КНР і прорадянських країн Східної Європи. У суто теоретичному плані в американській системі політичних концепцій намітилася відмова від пануючих в післявоєнні роки в розпал “холодної війни” уявлень про всесильність і всемогутність США, згідно з якими вони, спираючись на свою міць, повинні були заповнювати “вакуум сили” в Європі та інших регіонах світу, і звернення до концепції “балансу сил”. Цьому сприяла і докорінна зміна співвідношення сил на світовій арені наприкінці 50-х – на початку 60-х років XX ст. у результаті посилення впливу країн комуністичного блоку і розвитку національно-визвольного руху в країнах Азії та Африки.

Історіографія порушеної нами проблематики багаточисельна. В українській історичній науці різні аспекти зовнішньої політики США щодо КНР 60-х років XX ст. досліджували М. Філатов, М. Годлевський, С. Пронь і В. Гудименко, А. Гончаренко і М. Ключко (Філатов, 2010; Годлевський, 2016; Пронь, Гудименко, 2016; Гончаренко, Ключко, 2019).

З-поміж великої кількості робіт учених різних країн, присвячених тематиці, що вивчається, перш за все, необхідно виокремити праці американських високопосадовців та дослідників В.Р. Датта, Р. Хілсмана, Ф.Р. Даллеса, Д. Раска Д. Девіс і Ю. Трані, Г. Кіссінджера (Dutt, 1964; Hilsman, 1967; Dulles, 1972; Rusk, 1990; Дэвис, Трани, 2009; Киссинджер 2013). Окремо треба відзначити роботи китайського вченого Г. Чена (Чэн, 2018; Чэн, 2019).

Активно вивчали зовнішню політику США щодо КНР радянські історики (Политика США, 1977; Воронцов, 1979; Владимиров, 1984; Занегин, 1984; Бажанов, 1987; Место Китая, 1987). У сучасній російській історіографії різні аспекти американсько-китайських відносин досліджували А. Богатуров, І. Цветков, А. Давидов, А. Цвик, А. Бондарева, Я. Ахмадеева, М. Кописов (Богатуров, 1997; Цветков, 2000; Давыдов, 2005; Цвык, 2015; Бондарева, 2016; Ахмадеева, 2018; Копысов, 2019). Також необхідно виділити роботи білоруського історика А. Косова (Косов, 2012; Косов 2015).

Отже, аналіз історіографії проблеми дозволяє зробити висновок, що в науковій літературі присутній фактичний матеріал з поставлених у роботі проблем, окреслені основні лінії зовнішньополітичного курсу США щодо КНР у 1961–1963 рр., а також з окремих питань міжнародних відносин. Проте дослідники не приділяють достатньої уваги формуванню зовнішньої політики президента Джона Кеннеді стосовно Пекіну і вивчають її побіжно, як один з проміжних етапів китайської політики Вашингтону наприкінці 40 – на початку 70-х років XX ст. Саме тому, мета цієї статті – дослідити процес формування зовнішньополітичного курсу президента США Дж.Ф. Кеннеді щодо КНР на початку його президентства у січні-жовні 1961 р.

Наприкінці 50-х – на початку 60-х років XX ст. позиція США щодо контактів з КНР була двоїста – з одного боку було необхідно налагоджувати відносини, з іншого – залишалася актуальною проблема підтримки Китайської Республіки (Тайваню). Питання про зовнішньополітичний курс стосовно Китаю досить гостро постало у передвиборній кампанії 1960 р. у США. Заяви кандидата у президенти від Демократичної партії Джона Фіддджеральда Кеннеді свідчили про намір, у разі обрання його президентом, змінити

китайський курс США – перш за все, відмовитися від оборони островів Кемой і Мацзу, які перебували під контролем чанкайшістів (Воронцов, 1979: 12; Косов, 2012: 123). Дж.Ф. Кеннеді також зазначав, що необхідно скасувати “формозьку резолюцію” 1954 р. (Tucker, 1994: 47; Косов, 2015: 86).

У передвиборчій програмі сенатора Джона Кеннеді “Нові рубежі” поєднувалися традиційні імперативи “холодної війни” та ідея глобальної відповідальності США за долю західної цивілізації, робилася ставка на досягнення військової переваги. Велика увага приділялася проблемам “третього світу” (Kennedy, 1961). Більш складним був і погляд на роль силових методів у реалізації зовнішньополітичних установок США. Дж.Ф. Кеннеді ставив за мету підвищити гнучкість військово-стратегічних доктрин, вдосконалити новітні системи озброєння, підвищити їх мобільність. Адміністрація нового президента вбачала це у підвищенні керованості конфліктів. Таким чином, з’явилася нова доктрина “гнучкого реагування”, яка була розроблена групою фахівців на чолі з генералом М. Тейлором. Прийнята в 1961 р. ця доктрина призвела до посилення протиріч між Вашингтоном і його європейськими союзниками по НАТО (Годлевський, 2016: 171). Пізніше, у жовтні 1961 р. з’явився закон Фулбрайта-Хейза, який рекомендував формувати нову спільноту, яка базується на єдиних цивілізаційних цінностях та наголошував на необхідності вдосконалювання невійськового потенціалу (Fulbright-Hays, 1961).

На думку зовнішньополітичних радників Дж.Ф. Кеннеді, якщо Пекін перестане загрожувати Тайбею, погодиться на міжнародну інспекцію НВАК, врегулює прикордонні питання з Індією і дистанціюється від ситуації в Індокитаї, КНР цілком можна буде прийняти в ООН (Bowles, 1971: 402-403; Косов, 2015: 86-87; Бондарева, 2016: 531). Фактично, було зроблено ставку на те, що взаємний компроміс дозволить відірвати КНР від комуністичного блоку.

Джон Кеннеді також зазначав про можливість тиску на Чан Кайші щодо демократизації тайванського режиму. Саме тому перемога кандидата від демократів на виборах у 1960 р. була з схвально сприйнята значною частиною тайванців і політичною опозицією Чан Кайші (Воронцов, 1989: 324). Що стосується кандидата від республіканців Річарда Ніксона, то він навпаки, відстоював позицію китайського лобі та відзначав, що “прибережні острови” входять в зону життєвоважливих інтересів Китайської Республіки, а отже, і Сполучених Штатів (Tucker, 1994: 47; Косов, 2012: 124), оскільки ще у 50-х роках ХХ ст. його називали в США “сенатором від Формози” (Косов, 2015: 87). Єдине, що об’єднувало двох претендентів на пост президента – обидва кандидати відкидали будь-яку форму визнання КНР.

Відразу після приходу в Білий Дім у січні 1961 р. адміністрація 35-го президента США Дж.Ф. Кеннеді почала коригувати зовнішню політику щодо КНР. Деякі співробітники адміністрації і Державного департаменту пропонували переглянути стратегію Ейзенхауера–Даллеса, яка була спрямована на стримування та ізоляцію КНР (Pellegrin, 2010: 100). Пропозиція щодо покращення американо-китайських відносин пояснювалася також погіршенням китайсько-радянських стосунків, що могло зміцнити американські позиції у світі (Занегин, 1984: 317; Косов, 2015: 87).

Особисто Джон Кеннеді вважав стан американо-китайських відносин ірраціональним і не виключав можливості коригування політики щодо Пекіну (Schlesinger, 2002). Після того, як виникнення китайсько-радянського розколу ставало все більш ймовірним, адміністрація президента почала знижувати рівень загрози з боку Китаю, а пізніше натякнула на можливість надання продовольства КНР і розширення неофіційних контактів унаслідок “Великого китайського голоду” 1959–1961 років (Fetzer, 1989: 178-180).

Необхідно зазначити, що після інавгурації Дж.Ф. Кеннеді у Державному департаменті, в тому числі і в Бюро у справах Далекого Сходу, переважали противники нормалізації відносин з КНР. Найбільш активними прихильниками китайської політики Д. Ейзенхауера були професійний дипломат, тісно пов'язаний з Чан Кайші, Е.Ф. Драмрайт, резидент ЦРУ в Тайбеї і близький друг сина Чан Кайші Цзян Цзін-го Р. Клайн, які виступили проти будь-яких змін у підходах Вашингтону щодо Китаю (Pellegrin, 2010: 103-104; Косов, 2015: 87).

Важливий вплив на формування політики президента Джона Кеннеді щодо КНР мало призначення Державним секретарем Діна Раска, який за часів президента Гаррі Трумена у 1950–1952 рр. обіймав посаду помічника держсекретаря у справах Далекого Сходу і мав жорстку позицію щодо Китаю, проте наприкінці 1950-х років закликав до більш гнучкої політики щодо КНР (Fetzer, 1989: 178-180). І хоча в першій офіційній заяві щодо Китаю 6 лютого 1961 р. Д. Раск підтвердив незмінність зовнішньополітичного курсу США щодо підтримки Тайваню (Цветков, 2000), новий держсекретар не був проти перегляду деяких зовнішньополітичних пріоритетів попереднього уряду в американсько-китайських відносинах.

Серед представників нової адміністрації найбільш активними прибічниками нормалізації відносин з Пекіном були помічник Державного секретаря у справах Східної Азії А. Гарріман, постійний представник США в ООН Е. Стівенсон, помічник Державного секретаря Ч. Боулс, які дотримувалися думки про те, що Сполучені Штати повинні проводити політику співробітництва з комуністичним Китаєм (Thomson, 1972: 221-222). У той же час, колишній агент ЦРУ Р.В. Комер, який на початку 1961 р. став співробітником Ради національної безпеки (РНБ), рекомендував раднику президента з національної безпеки М. Банді, щоб Державний департамент переглянув свою китайську політику, зробивши її більш гнучкою (Pellegrin, 2010: 101; Косов, 2015: 87).

Одним з тих, хто давно відстоював позицію про необхідність відмови США від доктрини стримування КНР, був призначений у 1961 р помічником держсекретаря у справах Східної Азії А. Гарріманом у Бюро у справах Далекого Сходу Е. Райс, який мав значний вплив на нових співробітників держдепартаменту (Thomson, 1972: 222-223).

Першу публічну заяву про необхідність пом'якшення політики США щодо КНР зробив заступник держсекретаря США Р. Хілсмен на засіданні клубу “Коммонвелс” у Сан-Франциско. Він запропонував:

1. Зберігати вплив США в Азії, підтримуючи своїх союзників – чанкайшистів;
2. Бути готовими до переговорів з Китаєм;
3. Об'єктивно оцінювати політику КНР (Бондарева, 2016: 531).

Ці пункти відповідали бажанням Пекіна в тому сенсі, що Вашингтон повинен брати ініціативу щодо налагодження відносин на себе. На конференції 2 квітня 1961 р. у Джакарті прем'єр-міністр КНР Чжоу Еньлай відзначив щодо цього: “На мій погляд, політика уряду Кеннеді щодо Китаю багато в чому змінилася в порівнянні з політикою Ейзенхауера. Може американський уряд зробити хоч невеликий внесок? Вирішення цього питання залежить від того, чи візьме новий президент на себе ініціативу” (Воронцов, 1979: 17).

Адміністрації президента Джона Кеннеді, яка перебувала під потужним тиском прихильників політики стримування комуністичного Китаю шляхом ізоляції, було важко виконати свої передвиборні обіцянки. У травні 1961 р. Д. Раск під час бесіди з Дж.Ф. Кеннеді, зазначив, що США могли б одночасно визнати Китайську Народну Республіку, і Китайську Республіку, співпрацювати з цими країнами та намагаючись нормалізувати відносини між ними. Проте президент не наважився на такі радикальні кроки, зазначивши, що будь-які зміни політики США щодо Китаю розділять Конгрес і американську громадськість, а також дадуть республіканцям політичну зброю в боротьбі

за Білий Дім. Крім того, Дж.Ф. Кеннеді попередив Д. Раска про те, що держдепартамент повинен не давати приводи ЗМІ писати про можливі зміни в китайській політиці Сполучених Штатів Америки. В наслідок цього, Д. Раск змушений був знову заявити про те, що Вашингтон офіційно визнає лише тайванський уряд (Rusk, 1990: 282-284).

Не дивлячись на офіційні заяви державного секретаря, після бесіди з президентом про незмінність підходів США щодо КНР і КР, деякі співробітники держдепартаменту не припинили свою діяльність, спрямовану на перегляд американської політики у китайському напрямку, оскільки вважали її неправильною. На помилковість політики Білого Дому щодо Пекіну вказував заступник держсекретаря Ч. Боулс, який у липні 1961 р. в одному зі своїх звітів рекомендував переглянути зовнішню політику США в Азії, стверджуючи, що і КНР, і КР загрожують стабільності в цьому регіоні. При цьому, на його думку, якщо Вашингтон залишить Тайбей напризволяще, це може призвести до непередбачуваних наслідків і навіть до дестабілізації ситуації в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (Pellegrin, 2010: 103; Косов, 2015: 88).

На початку 60-х років XX ст. відбуваються зміни і у зовнішньополітичному курсі КНР. Китайське керівництво усвідомило необхідність створення науково-дослідних центрів з вивчення актуальних проблем світової політики, саме тоді робляться конкретні кроки щодо формування власної зовнішньополітичної концепції, яка не дублює положення аналогічних документів СРСР і США (Цвык, 2015: 54). Китайські вчені почали розробку власної зовнішньополітичної концепції, альтернативної американській та радянській, яка ґрунтувалася на винятковості “небесного походження” китайської “серединної” держави (Владимиров, 1984: 56-60). Після багатьох невдач і принижень з боку іноземних загарбників, вона має повернути собі колишню велич, “загублені території”, “відновити справедливість”, використовуючи інші країни для досягнення своїх інтересів (Бажанов, 1987: 25-26). Винуватцями нещастя, що сталися з Китаєм, були проголошені Велика Британія (Опіумні війни), Японія (війни, значні жертви), Росія (вторгнення в північні землі Китаю і ставлення Й. Сталіна), США (конкуренція в досягненні лідируючих позицій в регіоні та світі) (Ахмадеева, 2018: 35).

Одночасно з посиленням позицій КНР на міжнародній арені, спостерігається зближення позицій США і СРСР у китайській проблемі. Попередню розвідку в цьому напрямку американські високопосадовці планували провести в червні 1961 р. під зустрічі лідерів США і СРСР у Відні. Дж.Ф. Кеннеді хотів з’ясувати можливість паралельних дій Вашингтона і Москви щодо Пекіну. Проте М. Хрущов не підтримав цю ідею, оскільки саме в цей час радянсько-китайський конфлікт досяг такої гостроти, що говорити про радянське посередництво в американо-китайських відносинах вже не доводилося. У цьому випадку, мова могла йти лише про американо-радянську співпрацю проти Китаю. Проте така ідея була неприйнятна для СРСР (Богатуров, 1997).

На формування зовнішньополітичного курсу адміністрації Джона Кеннеді значно впливав той факт, що архітектори зовнішньої політики США не припускали можливості серйозного американо-китайського зближення, проте об’єктивні передумови для цього продовжували збільшуватись. Це проявлялось у тому, що, перш за все, значно посилились протиріччя між СРСР і КНР. Однак у Білому Домі не всі визнавали серйозність радянсько-китайського конфлікту, до чого доклали багато зусиль китайське лобі і Чан Кайші (Цветков, 2000).

У жовтні 1961 р. КНР проголосила, що заради ослаблення американо-китайських протиріч вона готова розпочати переговори з США по лінії міністерств закордонних справ, і якщо американські високопосадовці проявлять ініціативу. На думку Китаю, мирні переговори і вся дипломатична лінія КНР–США повинні були ґрунтуватися на п’яти принципах мирного існування без докладних роз’яснень цих принципів (Бондарева, 2016: 531; Копысов, 2019:

69). Пекін також визначив основні моменти у двосторонніх протиріччях: підтримка Чан Кайші з боку офіційного Вашингтону, економічні санкції проти КНР, позиція США у питанні про відновлення прав КНР в ООН, створення СЕАТО і напруженість в Індокитаї (Воронцов, 1979: 11). Проте після цього сторони як і раніше обмінювалися лише жорсткими заявами на адресу один одного. Пекін навіть зробив заяви, що адміністрація президента Дж.Ф. Кеннеді гірше уряду Д. Ейзенхауера (Dutt, 1964: 53-56).

Ще одним важливим фактором, який впливав на формування політики США щодо КНР на початку президентства Джона Кеннеді були американо-тайванські відносини. Політика щодо комуністичного Китаю в багатьох моментах була похідною від стосунків Вашингтону і Тайбею, які теж мали певні “гострі кути”. Чан Кайші сподівався далі отримувати допомогу від нової адміністрації США (Pellegrin, 2010: 101). Однак його дії і плани досить часто викликали невдоволення у Білому Домі.

Одним з перших епізодів, пов’язаних з діями Тайваню, з якими зіткнулася адміністрація Дж.Ф. Кеннеді, були події у прикордонному регіоні Бірми–Таїланду–Лаосу, де перебували війська Гоміндану, які вносили певну дестабілізацію в ситуацію в цьому районі. У лютому 1961 р. бірманські військові збили два тайванських літака на підставі того, що вони діяли в повітряному просторі суверенної держави. Ці літаки забезпечували підконтрольні Чан Кайші війська вантажами. Відразу ж після цього інциденту Джон Кеннеді почав вимагати від Чан Кайші, щоб той відкликав свої нерегулярні війська до Тайваню, оскільки це не відповідало інтересам нової американської адміністрації. Проте 25 лютого 1961 р. під час зустрічі з послом Е.Ф. Драмрайтом Чан Кайші зазначив, що перекинути з Бірми десять тисяч чоловік на острів досить проблематично. Лише під тиском з боку Вашингтона, який не був зацікавлений в дестабілізації ситуації регіоні, який межував з комуністичним Китаєм, тайванський лідер пообіцяв припинити постачання вантажів підконтрольним йому військам у Бірмі, евакуювати бажаючих на Тайвань, а іншим допомогти перейти до мирного життя. Врешті-решт, наприкінці квітня 1961 р. Е.Ф. Драмрайт відзначив, що Чан Кайші повністю виконав свою обіцянку щодо евакуації гомінданівців з Бірми (Pellegrin, 2010: 104-105; Косов, 2015: 88).

На формування зовнішньої політики президента США Дж.Ф. Кеннеді щодо Китаю в січні-жовні 1961 р. активно впливало і питання про китайське представництво в ООН. На початку 60-х років XX ст., особливо після здобуття незалежності цілою низкою країн Азії та Африки, в ООН значно збільшилася опозиція членству КР у цій міжнародній організації замість КНР (Clough, 1978: 150). У такій ситуації Вашингтон публічно підтримував Тайбей і перегородив шлях Пекіну до ООН (Schoenbaum, 1988: 387). Не дивлячись на це, деякі представники адміністрації Джона Кеннеді вважали, що Тайбею і Вашингтону необхідно змінити тактику поведінки, щоб гарантувати тривалу присутність КР в ООН (Pellegrin, 2010: 105). При цьому Е.Ф. Драмрайт і Р. Клайн вимагали більш активної позиції США у питанні відстоювання інтересів КР та її місця в ООН, щоб тайванське керівництво не мало сумніву в підтримці з боку Білого Дому. Президент зазначив у липні 1961 р., що у США і Тайваню одна спільна мета – не допустити КНР в Організацію Об’єднаних Націй (Pellegrin, 2010: 106). Адміністрація Дж.Ф. Кеннеді повинна була переконати Чан Кайші, що США продовжать захищати Тайвань і підтримувати його членство в ООН (Pellegrin, 2010: 101-102; Косов, 2015: 89).

Жорстку позицію щодо неможливості присутності комуністичного Китаю в ООН зайняло китайське лобі. 19 лютого 1961 р. організація “Мільйонна комісія”, яка була одним із форпостів Гоміндану у США, зазначила, що петиція про збереження позиції проти членства КНР в ООН зібрала підписи 54 сенаторів і 285 конгресменів, включаючи 9 з 17 членів Комітету Сенату з міжнародних відносин і 22 з 33 членів Комітету Конгресу з міжнародних відносин (Чэн, 2018: 45; Чэн, 2019: 78).

Крім того, консервативна меншість у Сенаті під керівництвом Е. Дірксена підготувала проект відповідної резолюції Конгресу в якості попередження новому президенту і його адміністрації. Цей проект ще раз підтвердив опозиційне ставлення Сенату щодо визнання комуністичного Китаю і його членства в ООН.

Проте невдовзі ситуація загострилася, оскільки КР спробувала накласти вето на вступ Монголії до ООН вважаючи цю територію частиною Китаю. Подібна позиція викликала тривогу у Вашингтоні, оскільки цей крок Тайбею міг налаштувати проти нього значну частину країн комуністичного блоку, які вигнали б з організації саму КР. 15 серпня 1961 р. Джон Кеннеді повідомив Чан Кайші, що США не зможуть переконати більшість держав-членів ООН щодо підтримки Тайваню, якщо Тайбей перешкоджатиме вступу в цю міжнародну організацію Монголії. Якщо КР втратить місце в ООН Вашингтон не зможе створити коаліцію під егідою ООН в разі нападу військ КНР на острів. Однак Чан Кайші не збирався відступати в питанні про членство МНР в ООН, сподіваючись на підтримку з боку деяких африканських країн, для яких Тайвань почав реалізовувати програму допомоги. Лише в жовтні 1961 р. лідери США і КР досягли компромісу в питаннях, які стосувалися ситуації, що склалася в ООН навколо поведінки Тайваню (Pellegrin, 2010: 106-108; Косов, 2015: 89).

Неможливість надання представництва КНР в ООН визначалась також негативним ставленням американської громадськості до цього. Опитування громадської думки, проведене агентством “Gallup” у вересні 1961 р. засвідчило, що 65% американців виступають проти допуску КНР в ООН, а “за” – лише 18% (Чэн, 2019: 78).

Таким чином, на початку президентства Дж.Ф. Кеннеді в січні-жовні 1961 року його адміністрація не змогла швидко розробити і почати реалізовувати цілісну концепцію “нових рубежів” щодо КНР. Його китайська політика була нерозривно пов’язана з зовнішньополітичним курсом США в Азії і відображала зіткнення американських і китайських інтересів у цьому регіоні. У той же час представники американського істеблішменту не зовсім чітко уявляли, яким шляхом вони можуть впливати на радянсько-китайські відносини з метою поглиблення розколу між СРСР і КНР, і які конкретні вигоди вони зможуть з цього отримати.

Більш реалістичний підхід нової адміністрації щодо КНР пояснювався, перш за все тим, що Пекін, який відмовився від своїх союзів і претендував на роль “третьої сили”, був слабким гравцем на міжнародній арені і тому незначні, несуттєві відступи від традиційної політики стримування і ізоляції здавалися припустимими. Крім того, сама політика ізоляції не виправдовувала себе, оскільки КНР активізувала свою зовнішню політику, встановила відносини з багатьма країнами, в тому числі і союзниками США. Поступово і зростала чисельність держав, які підтримували вимоги КНР про надання їй місця в ООН, що створювало реальну перспективу широкого визнання комуністичного Китаю.

Перемога Дж.Ф. Кеннеді на президентських виборах 1960 р. супроводжувалася цілою низкою змін у системі геополітичних і військових пріоритетів США. Однією з найважливіших змін була заміна доктрини “масованої відплати”, яка більше не відповідала більше інтересам Білого Дому в умовах зміни співвідношення сил у світі, на стратегію гнучкого реагування. Саме це демонструвало готовність Вашингтону щодо підтримки проамериканських режимів в тому числі і на Далекому Сході. Отже, виникла ще одна, крім Тайваню, лінія американо-китайських протиріч.

Переконаність президента Джона Кеннеді щодо необхідності налагодження американо-китайського діалогу посилювалася зі зростанням антирадянських настроїв у Пекіні. Проте це не призвело до конкретних змін у китайській політиці США. Це пояснювалося цілою низкою причин. Перш за все, прийшовши до влади, адміністрація

Дж.Ф. Кеннеді долучилась до більш важливих на той час з точки зору військово-політичних інтересів США подій, ніж політика щодо Китаю (європейські проблеми, питання атлантичної єдності, Берлінський криза). По друге, Вашингтон як і раніше розглядав комуністичний Китай як державу, яка загрожує американським інтересам в Азії та прагне розширити свій вплив і зміцнити військову міць. Підтвердженням цих думок для архітекторів зовнішньої політики США були події недавнього минулого – війна в Кореї, криза в Тайванській протоці, збройний конфлікт в Індокитаї тощо (Dulles, 1972:188-210).

Важливий вплив на формування зовнішньополітичного курсу адміністрації Дж.Ф. Кеннеді щодо КНР на початку його президентства мав також той факт, що, вигравши вибори з мінімальною перевагою, він не ризикнув розпочати серйозні зміни у китайській політиці та відмовитися від політики стримування. Цим 35-й президент США намагався, по-перше, показати, що він поважає громадську думку всередині країни, яка була негативно налаштована щодо комуністичного Китаю. По-друге, продемонструвавши таким шляхом схильність до спадковості політики, він сподівався зміцнити свої недостатньо міцні зовнішньополітичні позиції. Призначення Д. Раска на пост державного секретаря також свідчило про незмінність політики США на Далекому Сході. Придбавши значну частину свого дипломатичного досвіду під час перебування на різних посадах в Азії у воєнний і в повоєнний час, Д. Раск не раз чітко демонстрував твердий підхід щодо відносин з китайськими комуністами. Він не бачив можливості домогтися повної нормалізації американо-китайських відносин і неодноразово зазначав, що виступає проти дипломатичного визнання КНР і прийняття її в ООН.

Що стосується китайсько-радянських розбіжностей, які в той період вже перейшли в гостру фазу, то в американському істеблішменті, проте, проявляли певну обережність у підході до цього питання і, за визнанням Д. Раска, не вважали, що перспектива розладу “може виявитися міцною основою для політики вільного світу” (Dulles, 1972: 204). Більш того, ліворадикальні зовнішньополітичні установки лідера КНР Мао Цзедуна, його “непримиренність щодо імперіалізму”, відмова від мирного співіснування, безумовно сприяли посиленню антикитайських настроїв у Вашингтоні.

Саме тому Дж.Ф. Кеннеді, який все ж не відкидав можливостей зміни китайської політики США, у власних практичних діях стосовно КНР не бачив у той момент причин для відмови від доктрини стримування. Зокрема, ідея стримування КНР була підґрунтям цілої низки рішень адміністрації Джона Кеннеді, що призвели в решті-решт до ескалації американського військового втручання в Індокитаї.

Отже, внаслідок об’єктивних і суб’єктивних факторів адміністрація президента Дж.Ф. Кеннеді не змогла виконати свої передвиборні обіцянки щодо КНР і суттєво змінити підходи стосовно китайської проблеми. З одного боку, комуністичний Китай розглядався як потужний фактор в американо-радянських відносинах. З іншого боку, перебування Вашингтона під значним впливом прихильників Чан Кайші в значній мірі обмежувало діапазон дії прихильників покращення стосунків між США і КНР. Це призведе до того, що протягом усього президентства Дж.Ф. Кеннеді китайська стратегія США буде зигзагоподібною, оскільки зовнішньополітичні дії часто були спонтанними і залежними від різних випадкових факторів. В стратегічному плані політика США зберегла свою спадкоємність і істотно не змінилася – відносини з Пекіном мали конфронтаційний характер, а Тайвань як і раніше користувався цілковитою підтримкою з боку Білого Дому. Проте, саме в період президентства Джона Кеннеді все більше починає простежуватися посилення тенденції щодо трансформації зовнішньої політики США стосовно КНР від “стримування з ізоляцією” до “стримування без ізоляції”.

Література:

- Ахмадеева, 2018 – *Ахмадеева Я.М.* Развитие внешнеполитических концепций китайской Народной Республики с 1949 года по начало XXI века // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки. 2018. Т. 9. № 1. С. 33-44.
- Бажанов, 1987 – *Бажанов Е.П.* США во внешнеполитической стратегии КНР (1949–1986 гг.): автореф. дис. ...д-ра ист. наук: 07.00.15. М., 1987. 37 с.
- Богатуров, 1997 – *Богатуров А.Д.* Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после Второй мировой войны (1945–1995). URL: http://militera.lib.ru/research/bogaturov_ad/05.html.
- Бондарева, 2016 – *Бондарева А.А.* Америко-китайские отношения в первой половине 60-х гг. XX века // Молодой ученый. 2016. № 26 (130). С. 530-532.
- Владимиров, 1984 – *Владимиров О.Е.* Советско-китайские отношения в сороковых-восемидесятых годах. М., 1984. 384 с.
- Воронцов, 1979 – *Воронцов В.Б.* Китай и США: 60–70-е годы. М., 1979. 172 с.
- Воронцов, 1989 – *Воронцов В.Б.* Судьба китайского Бонапарта. М., 1989. 336 с.
- Годлевський, 2016 – *Годлевський М.* Силіві і несиліві засоби в зовнішній політиці США в 1950–1960-х роках // Американська історія та політика. 2016. № 1. С. 168-175.
- Гончаренко, Ключко, 2019 – *Гончаренко А.В., Ключко М.О.* КНР у зовнішній політиці США у період президентства Ліндона Джонсона, 1963–1969 рр. // Сумська старовина. 2018. № LIII. С. 50-62.
- Давыдов 2005 – *Давыдов А.С.* Идеология и прагматизм в китайской политике США: дис. ...канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. 247 с.
- Дэвис, Трани, 2009 – *Дэвис Д.З., Трани Ю.П.* Кривые зеркала. США и их отношения с Россией и Китаем в XX веке. М., 2009. 912 с.
- Занегин, 1984 – *Занегин Б.Н.* Политика в отношении Китая // Современная внешняя политика США. М., 1984. Т. 2. С. 302-340.
- Киссинджер, 2013 – *Киссинджер Г.* О Китае. М., 2013. 635 с.
- Копысов, 2019 – *Копысов М.А.* К вопросу о дипломатическом признании КНР Соединенными Штатами Америки // Чтения памяти профессора Евгения Петровича Сычевского: сборник докладов. 2019. Вып. 19. С. 68-75.
- Косов, 2012 – *Косов А.П.* Внешняя политика США в отношении КНР в 1949–1969 гг. // Ученые записки УО “ВГУ им. П.М. Машерова”. 2012. Т. 14. С. 118-127.
- Косов, 2015 – *Косов А.П.* Политика США в отношении Китая в период президентства Дж.Ф. Кеннеди // Ученые записки УО “ВГУ имени П.М. Машерова”. 2015. Т. 19. С. 85-92.
- Место Китая, 1987 – *Место Китая в глобальной политике США.* [Редкол.: В.П. Лукин (отв. ред.) и др.]. М., 1987. 359 с.
- Политика США, 1977 – *Политика США в Азии.* [Отв. ред. В.А. Кременюк и др.]. М., 1977. 272 с.
- Пронь, Гудименко 2016 – *Пронь С.В., Гудименко В.В.* США і Китай: модель взаємозалежності та взаємодоповнення в боротьбі за сучасне світове лідерство // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2016. Вип. 23 (1). С. 59-64.
- Філатов, 2010 – *Філатов М.* Еволюція сприйняття КНР в американському суспільстві та політичному істеблішменті: від “стримування та ізоляції” до “стратегічної взаємодії” (кінець 1940-х – початок 1980-х років) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2010. Вип. 101. С. 44-47.
- Цветков, 2000 – *Цветков И.А.* Политика США по отношению к тайваньской проблеме, 1949–1999 гг.: дис. ...канд. ист. наук: 07.00.15. СПб., 2000. URL: <http://www.ushistory.ru/dissertatsii/179-dissertatsija-oglavlenie.html>.
- Цвык, 2015 – *Цвык А.В.* Эволюция внешнеполитических доктрин КНР (1950–1990-е гг.) // Вестник РУДН. Серия Международные отношения. 2015. № 1. С. 53-60.
- Чэн, 2018 – *Чэн Г.* Комитет по международным отношениям и политика администрации Дж. Кеннеди в отношении КНР в 1960-1963-х годах // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Гуманитарные науки. 2018. № 5. С. 43-46.
- Чэн, 2019 – *Чэн Г.* Эволюция политики США в отношении КНР (1949–2016 гг.): дис. ...канд. ист. наук: 07.00.15. М., 2019. 221 с.
- Bowles, 1971 – *Bowles Ch.* Promise to Keep. My Years in Public Life. 1941–1969. N.-Y., 1971. 657 p.
- Clough, 1978 – *Clough R.N.* Island China. Cambridge, 1978. 264 p.
- Dulles, 1972 – *Dulles F.R.* American Policy Toward Communist China. The Historical Record: 1949-1969. N.-Y., 1972. 273 p.
- Dutt, 1964 – *Dutt V.P.* China's Foreign Policy, 1958–1962. L., 1964. 336 p.
- Fetzer, 1989 – *Fetzer J.* Clinging to Containment: China Policy. In Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961–1963. N.-Y., 1989. P. 178-180.
- Fulbright-Hays, 1961 – *Fulbright-Hays Act of 1961.* URL: <https://www2.ed.gov/about/offices/list/ope/iegps/fulbrighthaysact.pdf>
- Hilsman, 1967 – *Hilsman R.* To Move a Nation: The Politics of Foreign Policy in the Administration of John F. Kennedy. N.-Y., 1967. 602 p.

Kennedy, 1961 – *Kennedy J.F.* The New Frontier. Acceptance speech of Senator John F. Kennedy, Democratic National Convention, 15 July 1960. URL: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKSEN/0910/JFKSEN-0910-015>.

Pellegrin, 2010 – *Pellegrin Ch.J.* “There are bigger issues at stake”: The Administration of John F. Kennedy and United States-Republic of China Relations, 1961–1963 // *John F. Kennedy History, Memory, Legacy: An Interdisciplinary Inquiry*. Ed. by John Delane Williams, Robert G. Waite and Gregory S. Gordon. University of North Dakota, 2010. P. 100-115.

Rusk, 1990 – *Rusk D.* As I Saw It. N.-Y., 1990. 672 p.

Schlesinger, 2002 – *Schlesinger Jr. A.* A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House. Boston, 2002. 1120 p.

Schoenbaum, 1988 – *Schoenbaum T.J.* Waging Peace and War: Dean Rusk in the Truman, Kennedy, and Johnson Years. N.-Y., 1988. 592 p.

Thomson, 1972 – *Thomson J.C. Jr.* On the Making of U.S. China Policy, 1961–1969: A Study in Bureaucratic Politics // *The China Quarterly*. 1972. Vol. 50. P. 220-243.

Tucker, 1994 – *Tucker N.B.* Taiwan, Hong Kong, and the United States, 1945–1992: uncertain friendships. N.-Y., 1994. 337 p.

References:

Akhmadeeva, 2018 – *Akhmadeeva Ya.M.* Razvitie vneshnepoliticheskikh kontseptsiy kitayskoy Narodnoy Respubliki s 1949 goda po nachalo XXI veka [Development of Foreign Policy concepts of the People's Republic of China from 1949 to the beginning of the XXI century] // *Nauchno-tehnicheskie vedomosti SPbGPU. Gumanitarnye i obshchestvennye nauki*. 2018. T. 9. № 1. S. 33-44. [in Russian]

Bazhanov, 1987 – *Bazhanov E.P.* SShA vo vneshnepoliticheskoy strategii KNR (1949–1986 gg.) [The USA in the Foreign Policy Strategy of the People's Republic of China (1949–1986)]: avtoref. dis. ...d-ra ist. nauk: 07.00.15. M., 1987. 37 s. [in Russian]

Bogaturov, 1997 – *Bogaturov A.D.* Velikie derzhavy na Tikhom okeane. Istoriya i teoriya mezhdunarodnykh otnosheniy v Vostochnoy Azii posle Vtoroy mirovoy voyny (1945–1995) [Great powers in the Pacific Ocean. History and theory of international relations in East Asia after the Second World War (1945–1995)]. URL: http://militera.lib.ru/research/bogaturov_ad/05.html. [in Russian]

Bondareva, 2016 – *Bondareva A.A.* Amerikano-kitayskie otnosheniya v pervoy polovine 60-kh gg. XX veka [US-Chinese relations in the first half of the 60's of the XX century] // *Molodoy uchenyy*. 2016. № 26 (130). S. 530-532. [in Russian]

Vladimirov, 1984 – *Vladimirov O.E.* Sovetsko-kitayskie otnosheniya v sorokovykh-vos'midesyatykh godakh [Soviet-Chinese relations in the forties and eighties.]. M., 1984. 384 s. [in Russian]

Vorontsov, 1979 – *Vorontsov V.B.* Kitay i SShA: 60–70-e gody [China and the United States: 60–70s]. M., 1979. 172 s. [in Russian]

Vorontsov, 1989 – *Vorontsov V.B.* Sud'ba kitayskogo Bonaparta [The fate of the Chinese Bonaparte]. M., 1989. 336 s. [in Russian]

Hodlevs'kyi, 2016 – *Hodlevs'kyi M.* Sylovi i nesylovi zasoby v zovnishnii politytsi SShA v 1950–1960-kh rokakh [Power and non-power facilities in US foreign policy in 1950–1960] // *Amerykans'ka istoriya ta polityka*. 2016. № 1. S. 168-175. [in Ukrainian]

Honcharenko, Klochko, 2019 – *Honcharenko A.V., Klochko M.O.* KNR u zovnishnii politytsi SShA u period prezidentstva Lindona Dzhonsona, 1963–1969 rr. [The People's Republic of China in the United States of America foreign policy during the period of Presidency Lyndon Johnson, 1963–1969] // *Sums'ka starovyna*. 2018. № LIII. S. 50-62. [in Ukrainian]

Davydov, 2005 – *Davydov A.S.* Ideologiya i pragmatizm v kitayskoy politike SShA [Ideology and pragmatism in Chinese politics of the USA]: dis. ...kand. ist. nauk: 07.00.03. M., 2005. 247 s. [in Russian]

Devis, Trani, 2009 – *Devis D.Z., Trani Yu.P.* Krivye zerkala. SShA i ikh otnosheniya s Rossiei i Kitaem v XX veke [Distorted Mirrors: Americans and Their Relations with Russia and China in the Twentieth Century]. M., 2009. 912 s. [in Russian]

Zanegin, 1984 – *Zanegin B.N.* Politika v otnoshenii Kitaya [The police toward China] // *Sovremennaya vneshnyaya politika SShA*. M., 1984. T. 2. S. 302-340. [in Russian]

Kissindzher, 2013 – *Kissindzher G.* O Kitae [On China]. M., 2013. 635 s. [in Russian]

Kopysov, 2019 – *Kopysov M.A.* K voprosu o diplomaticheskoy priznanii KNR Soedinennymi Shtatami Ameriki [On the issue of diplomatic recognition of China by the United States of America]. // *Chteniya pamyati professora Evgeniya Petrovicha Sychevskogo: sbornik dokladov*. 2019. Vyp. 19. S. 68-75. [in Russian]

Kosov, 2012 – *Kosov A.P.* Vneshnyaya politika SShA v otnoshenii KNR v 1949–1969 gg. [The US foreign policy towards CPR in 1949–1969] // *Uchenye zapiski UO “VGU im. P.M. Masherova”*. 2012. T. 14. S. 118-127. [in Russian]

Kosov, 2015 – *Kosov A.P.* Politika SShA v otnoshenii Kitaya v period prezidentstva Dzh.F. Kennedi [The U.S. Policy towards China during John F. Kennedy Presidency] // *Uchenye zapiski UO “VGU imeni P.M. Masherova”*. 2015. T. 19. S. 85-92. [in Russian]

Mesto Kitaya, 1987 – *Mesto Kitaya v global'noy politike SShA*. [China's place in US global politics] [Redkol.: V.P. Lukin (otv. red.) i dr.]. M., 1987. 359 s. [in Russian]

- Politika SShA, 1977 – Politika SShA v Azii. [The US policy in Asia]. [Otv. red. V.A. Kremen'yuk i dr.]. M., 1977. 272 s. [in Russian]
- Pron', Hudymenko, 2016 – Pron' S.V., Hudymenko V.V. SShA i Kytay: model' vzayemozalezhnosti ta vzayemodopovnennya v borot'bi za suchasne svitove liderstvo [US and China: interdependence model and complementarity in the struggle to present global leadership] // Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrainy. 2016. Vyp. 23 (1). С. 59-64. [in Ukrainian]
- Filatov, 2010 – Filatov M. Evolyutsiya spryynyattya KNR v amerykans'komu suspil'stvi ta politychnomu isteblishmentu: vid "strymuвання та izolyatsiyi" do "stratychichnoyi vzayemodiyi" (kinets' 1940-kh – pochatok 1980-kh rokiv) [The evolution of China's perception in American society and the political establishment: from "containment and isolation" to "strategic interaction" (late 1940s – early 1980s)] // Visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriya. 2010. Vyp. 101. S. 44-47. [in Ukrainian]
- Tsvetkov, 2000 – Tsvetkov I.A. Politika SShA po otnosheniyu k tayvan'skoy probleme, 1949–1999 gg. [US policy on the Taiwan issue, 1949–1999]: dis. ...kand. ist. nauk: 07.00.15. SPb., 2000. URL: <http://www.ushistory.ru/dissertatsii/179-dissertatsiya-oglavlenie.html>. [in Russian]
- Tsvyk, 2015 – Tsvyk A.V. Evolyutsiya vneshnepolitycheskikh doktrin KNR (1950–1990-e gg.) [The evolution of the conceptual basis of the foreign policy of the PRC (1950–1990)] // Vestnik RUDN. Seriya Mezhdunarodnye otnosheniya. 2015. № 1. S. 53-60. [in Russian]
- Chen, 2018 – Chen G. Komitet po mezhdunarodnym otnosheniyam i politika administratsii Dzh. Kennedii v otnoshenii KNR v 1960-1963-kh godakh [Committee on Foreign Relations and the policy of the Administration of J. Kennedy in relation to the PRC in the 1960–1963-ies] // Sovremennaya nauka: aktual'nye problemy teorii i praktiki. Seriya: Gumanitarnye nauki. 2018. № 5. S. 43-46. [in Russian]
- Chen, 2019 – Chen G. Evolyutsiya politiki SShA v otnoshenii KNR (1949–2016 gg.) [The evolution of US policy towards the PRC (1949–2016)]: dis. ...kand. ist. nauk: 07.00.15. M., 2019. 221 s. [in Russian]
- Bowles, 1971 – Bowles Ch. Promise to Keep. My Years in Public Life. 1941–1969. N.-Y., 1971. 657 p. [in English]
- Clough, 1978 – Clough R.N. Island China. Cambridge, 1978. 264 p. [in English]
- Dulles, 1972 – Dulles F.R. American Policy Toward Communist China. The Historical Record: 1949-1969. N.-Y., 1972. 273 p. [in English]
- Dutt, 1964 – Dutt V.P. China's Foreign Policy, 1958–1962. L., 1964. 336 p. [in English]
- Fetzer, 1989 – Fetzer J. Clinging to Containment: China Policy. In Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961-1963. N.-Y., 1989. P. 178-180. [in English]
- Fulbright-Hays, 1961 – Fulbright-Hays Act of 1961. URL: <https://www2.ed.gov/about/offices/list/ope/iegps/fulbrighthaysact.pdf>. [in English]
- Hilsman, 1967 – Hilsman R. To Move a Nation: The Politics of Foreign Policy in the Administration of John F. Kennedy. N.-Y., 1967. 602 p. [in English]
- Kennedy, 1961 – Kennedy J.F. The New Frontier. Acceptance speech of Senator John F. Kennedy, Democratic National Convention, 15 July 1960. URL: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKSEN/0910/JFKSEN-0910-015>. [in English]
- Pellegrin, 2010 – Pellegrin Ch.J. "There are bigger issues at stake": The Administration of John F. Kennedy and United States-Republic of China Relations, 1961–1963 // John F. Kennedy History, Memory, Legacy: An Interdisciplinary Inquiry. Ed. by John Delane Williams, Robert G. Waite and Gregory S. Gordon. University of North Dakota, 2010. P. 100-115. [in English]
- Rusk, 1990 – Rusk D. As I Saw It. N.-Y., 1990. 672 p. [in English]
- Schlesinger, 2002 – Schlesinger Jr. A. A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House. Boston, 2002. 1120 p. [in English]
- Schoenbaum, 1988 – Schoenbaum T.J. Waging Peace and War: Dean Rusk in the Truman, Kennedy, and Johnson Years. N.-Y., 1988. 592 p. [in English]
- Thomson, 1972 – Thomson J.C. Jr. On the Making of U.S. China Policy, 1961–1969: A Study in Bureaucratic Politics // The China Quarterly. 1972. Vol. 50. P. 220-243. [in English]
- Tucker, 1994 – Tucker N.B. Taiwan, Hong Kong, and the United States, 1945–1992: uncertain friendships. N.-Y., 1994. 337 p. [in English]

Сумський Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА АРХІВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

Сайт журналу: <http://shaj.sumdu.edu.ua>

Видавець
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Реєстраційне Свідоцтво КВ №16009-4481 від 22.10.2009 р.

Редагування здійснюється співробітниками кафедри історії
Сумського державного університету

Головний редактор *С.І. Дегтярьов*

Редактори:
А.В. Гончаренко, С.І. Дегтярьов

Коректори:
*С.І. Дегтярьов, В.М. Король,
О.О. Ткачов, М.О. Думчиков (адміністратор сайту)*

Адреса редакції: 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, Н-213
тел. +38(066)3465953; електронна адреса: starsergo2014@gmail.com

Здано до набору 25.06.2021. Підписано до друку 30.06.2021. Формат 70x108/16 Папір офсетний
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11,2 Обл.-вид. арк. 11,4 Тираж 100 Зам. №

Віддруковано у друкарні Сумського державного університету, 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2